



Część urzędowa.

126.

OKÓLNİK Nr. 110

z dnia 14 lipca 1933 r. (I Pr-2589/33)

w sprawie programów nauki w publicznych szkołach powszechnych i gimnazjach państwowych na rok szkolny 1933/34.

(Przedruk z Dz. Urz. M. W. R. i O. P. z dnia 31 lipca 1933 № 8—9).

Od dnia 20 sierpnia 1933 r. wprowadzam podane w załączonej instrukcji programy nauki w oddziałach I, II i V publicznych szkół powszechnych i zmiany w programach nauki w innych oddziałach, oraz podany również w instrukcji program nauki w klasie I gimnazjum państwowego według nowego ustroju, z dostosowaniem do przejściowych warunków.

Programy te i zmiany obowiązują w ciągu roku szkolnego 1933/34.

Minister Wyznań Religijnych
i Oświecenia Publicznego

(—) J. Jędrzejewicz

Załącznik do okólnika Nr. 110 z dn. 14.VII. 1933 r. (I Pr-2589/33)

I N S T R U K C J A,

dotycząca programów nauki w oddziałach I, II i V publicznych szkół powszechnych i zmian w programach nauki w oddziałach III, IV, VI i VII publicznych szkół powszechnych, oraz programu nauki w klasie I gimnazjum państwowego według nowego ustroju.

C Z Ę Ś Ć P I E R W S Z A.

Publiczne szkoły powszechne z polskim językiem nauczania.

I. A. ODDZIAŁ I SZKÓŁ 7, 6, 5 i 4 KLASOWYCH.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

2 godziny tygodniowo.

Obowiązuje dotychczasowy program, zamieszczony w wyd. z r. 1931 „Program nauki w publicznych szkołach powszechnych” na str. 3 i nast.

JĘZYK POLSKI.

7 godzin tygodniowo (požadany podział na półgodziny).

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Mówienie.

Rozmowy i pogadanki nauczyciela z dziećmi.

Oglądanie obrazków i omawianie ich treści.

Swobodne i samorzutne wypowiedzianie się dzieci.

Czytanie i pisanie.

Analiza i synteza wzrokowa oraz słuchowa wyrazów i zdań lub zdań i wyrazów (kolejność zależna od metody).

Czytanie indywidualne i zbiorowe, głośne i ciche pojedynczych wyrazów i krótkich zdań z elementarza.

Odwzorowywanie wyrazów, liter i zdań, lub zdań, wyrazów i liter (zależnie od metody), w związku z nauką czytania.

Przepisywanie pod kierunkiem nauczyciela z tablicy i z książki wyrazów i zdań.

Pisanie z pamięci i ze słuchu łatwych i dobrze znanych wyrazów

i krótkich zdań, oraz zapisywanie krótkich zdań w związku z wypowiedaniem się dzieci na różne tematy; zwracanie przytem uwagi na wielkie litery po kropce i w imionach własnych osób i zwierząt, oraz użycie kropki na końcu zdania.

W związku z mówieniem, czytaniem i pisaniem:

ćwiczenia słuchowe, wzrokowe i ruchowe;

stopniowe i okolicznościowe wzbogacanie czynnego słownika dzieci: na podstawie przeżyć i spostrzeżeń dzieci wprowadzanie nazw przedmiotów z najbliższego otoczenia, ich najłatwiej dostrzegalnych barw i kształtów, oraz najprostszych stosunków przestrzennych i czasowych;

stopniowe i bardzo powolne przyzwyczajanie dzieci do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warst wykształconych;

uczenie się napamięć i wygłaszanie krótkich i łatwych wierszyków o treści, związanej z tematami pracy szkolnej.

Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu.

Zdarzenia z życia dziecka w domu, poza domem i w szkole.

Uroczystości, organizowane przez szkołę, a w związku z tem godło Państwa (orzeł), portrety Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

Dostępne dla dziecka przejawy życia na drodze jego z domu do szkoły, w polu, w ogrodach, na placach i t. p. Spostrzeżenia, dotyczące stanów pogody oraz życia kilku zwierząt i roślin z najbliższego otoczenia. Świat baśni i bajek.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność powolnego, ale wyraźnego czytania łatwych tekstów z elementarza; umiejętność czytelnego pisania znanych dziecku wyrazów o pisowni fonetycznej i krótkich zdań; znajomość godła Państwa (orła) oraz portretów Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

U W A G I.

Podstawą ćwiczeń w mówieniu winien być materiał, czerpany z bezpośrednich przeżyć i spostrzeżeń dziecka, a więc dotyczący jego najbliższego otoczenia.

Z pośród ćwiczeń w mówieniu rozróżniać należy pogadanki i rozmowy nauczyciela z dziećmi; pogadanki zwykle zagaja nauczyciel, rozmowy zaś pozbawione są celowego zagajenia i zbliżają się do bardziej samodzielnego wypowiedania się dzieci. Obrazki powinny stanowić uzupełnienie bezpośrednich spostrzeżeń dziecka. Obrazki powinny być odpowiedniej wielkości, tak, aby cały oddział mógł je swobodnie obserwować; starać się przytem należy o dobór takich obrazków, któreby przedstawiały jakąś akcję, a przez to pobudzały do opowiadania, a nie opisu.

Naukę czytania i pisania poprzedza okres przygotowawczy, którego czas trwania uzależnia się od stopnia dojrzałości dzieci, przychodzących do szkoły. Zadaniem tego okresu jest z jednej strony wprowadzić dzieci w życie szkolne, z drugiej przygotować je do nauki czytania i pisania przez rozwijanie spostrzegawczości zapomocą obserwowania przedmiotów i zjawisk (kształt, barwy, głos i t. p.) oraz wdrożenie ręki zapomocą rysunków, ulepień i wycinanek (ćwiczenia wzrokowe, słuchowe i ruchowe).

Przy nauce czytania i pisania można stosować metodę wyrazową albo zdaniową. Należy pamiętać, że metoda wyrazowa jest oparta na wieloletniej praktyce i stąd nauczyciel ma przy jej stosowaniu większą pewność uniknięcia zasadniczych błędów, niż przy metodzie zdaniowej, która wymaga dużego doświadczenia i odpowiedniego przygotowania.

Specjalną rolę odgrywa w nauce czytania na tym stopniu czytanie ciche, przyzwyczajają bowiem dzieci do ujmowania większych całości, a nie oddzielnych liter. Podobną rolę spełnia pisanie z pamięci. I dlatego obu tym rodzajom ćwiczeń w praktyce szkolnej poświęcić należy wiele uwagi.

Przy ćwiczeniach w pisaniu należy zwracać uwagę na kształt liter, czytelność pisma, zachowanie czystości zeszytów, oraz poprawną postawę ucznia.

Z ćwiczeniami w mówieniu, czytaniu i pisaniu należy wiązać ilustrowanie treści opowiadań, wierszyków i obrazków ruchami i mimiką dzieci, ulepiankami, wycinankami, rysunkami i t. p., uczenie się tekstów piosenek i ich śpiewanie, tudzież ćwiczenia słownikowe.

Ćwiczenia słownikowe rozpoczynają się z chwilą wejścia dziecka do szkoły, wiążą się jednak w oddziale i bardzo ściśle z t. zw. ćwiczeniem zmysłów. Wszystkie ćwiczenia tego rodzaju mają charakter przygodny, powodzenie zaś ich zależy przede wszystkim od stopnia pogłębienia. Trzeba więc starać się jak najusiłniej, aby każdy przedmiot omawiany był znany dziecku bezpośrednio lub pośrednio (z ilustracji) oraz aby dzieci same odtwarzały jak najczęściej poznane przedmioty w postaci plastycznej lub graficznej. Np. przy zwiedzaniu ogrodu wprowadzamy nazwy kilku bardziej popularnych warzyw, ich zasadniczych barw i kształtów. Przy nadarzącej się sposobności wprowadzamy nazwy stosunków przestrzennych, jak np. tu, tam, na prawo, na lewo, blisko, daleko, i czasowych, np. teraz, dziś, wczoraj, jutro, dawno. Zwracamy przytem uwagę, by dzieci bardzo powoli, ale stopniowo przyzwyczały się do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych, nie tracąc jednak szacunku dla gwary.

Rozłożenie i rozbudowanie materiału, wskazanego w tematach, pozostawia się nauczycielowi z tem, że treść musi być dostosowana do środowiska, w jakim się dziecko i szkoła znajdują, np. treść tematu „dziecko w domu” będzie inna na wsi, inna w mieście, inna na Śląsku, inna na Polesiu i t. d.; tematy powinny się powtarzać kilkakrotnie w ciągu roku, będą jednak obejmowały za każdym razem inną treść, np. o domu można mówić na początku roku, w okresie świąt Bożego Narodzenia, Wielkiejnocy, Zielonych Świąt i t. p.

Należy starać się o to, by tematy przez sam dobór treści i odpowiednią metodę jej opracowania wpływały na rozwój uczuciowego życia dziecka.

W ujęciu wszystkich tematów na pierwszy plan powinna wystąpić barwna, żywo rozwijająca się akcja.

Treść czytanek i pogadanek winna, obok zainteresowania dziecka światem rzeczywistym, zaspokajać także charakterystyczne dla tej fazy rozwoju zainteresowanie dziecka tematami iluzyjnymi (bajki, baśnie) oraz zainteresowania zabawowe. Należy również mieć na względzie specyficzny dla psychiki dziecka w tej fazie rozwoju sto-

sunek do „czasu”. Pojęcie to dopiero w latach późniejszych nabiera treści. Stąd w oddziale I można mówić tylko o przeszłości ludzi i rzeczy z otoczenia (historja dziecka, lalki, zabawki, sukienki, zeszytu i t. p.).

Okoliczności życia dziecka, nastrożające tematy z zakresu higieny, winny być należycie wyzyskane.

Podział tematów na grupy nie przesądza ich kolejności.

Różnego rodzaju ćwiczenia, wchodzące w zakres nauczania języka polskiego winny stanowić niepodzielną całość, wzajemnie się przenikając i uzupełniając w różnych momentach pracy.

UWAGI DODATKOWE O NAUCE CZYTANIA I PISANIA.

Tok pracy, podany w obu metodach: wyrazowej i zdaniowej, uwzględnia zarówno analizę, jak i syntezę.

Metoda wyrazowa obejmuje następujące momenty dydaktyczne: pogadanki na temat obrazka przy nowej literze, wyodrębnianie wyrazów, pisanie i czytanie podstawowych wyrazów, wyodrębnianie nowego dźwięku i litery w podstawowych wyrazach skojarzenie litery z dźwiękiem, układanie ustne i piśmienne łatwych i krótkich wyrazów z poznanych dźwięków i liter, łączenie poznanych wyrazów w krótkie i łatwe zdania.

Metoda ta wymaga pewnej kolejności wprowadzeniu dźwięków i liter, a więc materiał, którym posługuje się nauczyciel, musi być bardzo ograniczony: przy każdej nowej literze należy dobierać materiał do czytania tak, aby znajdowały się w nim jedynie wyrazy, złożone z dźwięków i liter, które już przedtem zostały poznane; dobór wyrazów dokonywa się nie tylko ze względu na ich stronę fonetyczną i graficzną, ale i na wywoływane przedstawienie (treść, obraz pozajęzykowy), w związku z czem należy dobierać przedewszystkiem rzeczowniki następnie przymiotniki i czasowniki.

Metoda zdaniowa obejmuje: obraz zdania krótkiego składającego się najwyżej z trzech wyrazów, o treści związanej z życiem bieżącym dzieci; odczytywanie i odwzorowywanie obrazu zdania; podział zdania na wyrazy; odczytywanie i odwzorowywanie wyrazów; układanie nowych zdań przez zmianę jednego wyrazu w zdaniu poznanym lub rozszerzanie znanego zdania nowymi wyrazami; wyodrębnianie liter, powtarzających się w poznanych wyrazach, skojarzenie dźwięków z wyodrębnianymi literami; tworzenie nowych wyrazów z poznanych dźwięków i liter, układanie przez dzieci zdań ze znanych wyrazów, a nawet z wyrazów nowych, proponowanych przez dzieci.

Metoda zdaniowa zaleca, by moment analizy zdania, a w szczególności wyrazu był samorzutny, przyczem nie wszystkie wyrazy, podawane w zdaniu na początku nauki, należy analizować, gdyż niektóre z nich mogą być ujmowane nadal jedynie jako obrazy językowe; umożliwi ona dziecku wymawianie grupy wyrazów (zdania), przyzwyczajając je do sposobu czytania osób dorosłych.

Niezależnie od wybranej metody obowiązują nauczyciela zawsze przy nauce czytania i pisania pewne zasadnicze wskazania, a mianowicie: materiał do czytania winien być zawsze starannie dobierany pod względem obrazu graficznego, brzmienia i treści; zdarzenia z życia bieżącego dzieci, obserwacja przedmiotu, rysunek, obrazek, winny stanowić naturalne wprowadzenie do czytania tekstu; należy zawsze zwracać uwagę nie tylko na wyraźne czytanie tekstu, lecz również na to, czy dziecko rozumie to, co czyta i domagać się od pierwszej chwili poprawnego wymawiania przy czytaniu głośnem; należy stosować często czytanie ciche; nauczyciel winien przestrzegać, aby dzieci przepisywały wyrazy jako całości.

ARYTMETYKA.

3 godziny tygodniowo (pożądany podział na półgodziny).

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. Ćwiczenia przygotowawcze.

Ćwiczenia orientacyjne, dotyczące położenia i ruchu, np. wyżej — niżej, na prawo — na lewo, nad tem — pod tem i t. p.

Wyodrębnienie cech ilościowych: porównywanie długości, porównywanie pojemności (np. zapomocą przesypywania piasku).

Szeregowanie przedmiotów zbioru (np. nawleknięcie na nitkę).

Porównywanie dwóch zbiorów zapomocą tworzenia par przedmiotów — po jednym z każdego ze zbiorów danych.

Odwzorowanie danego zbioru przy pomocy liczmanów lub kresek.

2. Pierwsza dziesiątka.

Liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do dziesięciu; pisanie liczb do 10 przy pomocy cyfr.

Stopniowe opracowanie dodawania i odejmowania w zakresie do 10, zapis dodawania i odejmowania.

3. Numeracja, dodawanie, odejmowanie i początki mnożenia w zakresie do 20.

Liczenie przedmiotów i odliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do dwudziestu; numeracja w zakresie do 20.

Dodawanie i odejmowanie pamięciowe w zakresie do 20; zapis wykonanego działania.

Monety (do 20 groszy); zliczanie pieniędzy i płacenie.

Wprowadzenie i opracowanie mnożenia, z ograniczeniem do przypadków, kiedy mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20; zapis wykonanego mnożenia.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność liczenia przedmiotów i odliczania żądanej ilości przedmiotów w zakresie do 20, wraz z umiejętnością pisania liczb cyframi; sprawność w wykonywaniu dodawania i odejmowania liczb w zakresie do 20, wraz z umiejętnością zapisywania tych działań i stosowania ich do zagadnień;

rozumienie i umiejętność wykonywania mnożenia w przypadkach, kiedy mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20, wraz z umiejętnością zapisywania i stosowania do zagadnień.

U W A G I.

Na ćwiczenia przygotowawcze nie należy poświęcać zbyt wiele czasu w tych szkołach, w których dzieci przynoszą z domu dostateczne przygotowanie.

Dodawanie i odejmowanie w zakresie pierwszej dziesiątki można opracować zarówno metodą liczenia (doliczania i odliczania), jak i metodą mnografji kolejnych liczb naturalnych.

W obu tych metodach może być pomocne (jednak nie jest konieczne) przedstawianie liczb przy pomocy figur liczbowych.

Wprowadzenie figur liczbowych wtedy jest zalecane, gdy dzieci nie przynoszą do szkoły samorzutnego zapoznania się z liczbami, któreby wystarczyło do dodawania, odejmowania i porównywania liczb w zakresie do dziesięciu.

Jeżeli się wprowadza figury liczbowe, to należy trzymać się stałego układu: bądź dwójkowego układu Borna, bądź czwórkowego układu La'y'a, bądź też piątkowego układu A. M. Rusieckiego. Obok tego jednak winny być stosowane ćwiczenia w liczeniu, dodawaniu i odejmowaniu konkretnych przedmiotów w dowolnych ugrupowaniach; figury liczbowe w ustalonym układzie mają zastosowania głównie wówczas, kiedy żądane przedstawienie liczby musi być odtworzone w wyobraźni, albo kiedy liczebność zbioru musi być rozpoznawana „na rzut oka” — bez liczenia.

Rozumienie i wykonywanie dodawania, odejmowania i mnożenia winny opierać się na konkretnych liczmanach (ewentualnie na figurach liczbowych), dopóki same dzieci nie przestaną się nimi posilkować.

W rozszerzeniu zakresu liczb do dwudziestu należy dobitnie wyodrębnić dziesiątkę jako grupę podstawową.

Mnożenie należy opracować jako dodawanie jednakowych składników; liczba takich składników nie powinna przekraczać 5. Przy zapisywaniu mnożenia należy zawsze pisać mnożnik na pierwszym miejscu, a na drugim mnożną (z mianem lub bez miana), np.

$$3 \cdot 5 \text{ gr.} = 15 \text{ gr.}$$

Program nie wprowadza w oddziale I mierzenia długości, ograniczając porównywanie długości do bezpośredniego zestawiania porównywanych przedmiotów lub przenoszenia długości z jednego przedmiotu na drugi zapomocą paska papieru lub sznurka. Jeżeli jednak dzieci poruszą sprawę mierzenia, za pomocą miarki, to może nauczyciel wprowadzić mierzenie przy użyciu centymetrów i zastosować decymetr jako ilustrację wyodrębnienia dziesiątki.

Materiał nauczania, przepisany w programie dla oddziału I, nie przekracza zakresu liczb do 20. Jeżeli jednak dzieci same zaczną podawać w układanych przez siebie zadaniach liczby większe od 20 i wykonywać działania na pełnych dziesiątkach, to nauczyciel może pójść za dziećmi i wprowadzić dalszy materiał: liczenie przedmiotów i obliczanie żądanej ilości przedmiotów w zakresie do stu, pisanie liczb do 100, oraz monety w zakresie do 1 złotego. Nauczyciel musi jednak mieć na uwadze, że rozszerzenie zakresu liczbowego poza 20 wtedy tylko jest usprawiedliwione, gdy materiał nauczania w zakresie do 20 zostanie przez dzieci rzetelnie opanowany.

RYSUNEK.

2 razy po pół godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Rysunek z wyobraźni. Ilustrowanie różnych scen z życia dzieci i ich najbliższego otoczenia oraz krótkich a ciekawych powiastek, bajek i in-

nych tematów z różnych zakresów pracy szkolnej. (Orientacyjne przykłady tematów z życia dzieci i ich najbliższego otoczenia, nadających się do ilustrowania: „co umiecie narysować?”, „narysujcie dzieci coś ładnego”, „kogo najbardziej kochacie?”, „narysujcie coś dla mamusi, dla tatusia, dla siostrzyczki i braciszka”, „dzieci idą z rodzicami na przechadzkę lub do kościoła”, „co dzieci widziały na ulicy?”, „co dzieci widziały w ogrodzie lub na polu?”, „jak grzeczne dzieci spożywają śniadanie?”, „zabawa w żołnierzy” i t. p.).

Rysunek z pamięci. Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci przedmiotów z najbliższego otoczenia o niezłożonych i łatwych do zapamiętania kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części składowych przedmiotu oraz łatwo dostrzegalnych dla dzieci różnic wielkości części. Odróżnianie przy obserwacji i na rysunku linii prostych i krzywych.

Odróżnianie i nazywanie trzech barw zasadniczych (czerwonej, niebieskiej, żółtej).

Ćwiczenie pomocnicze: układanki z patyczków i kawałków papieru.

Przy wskazanych rodzajach rysunku praktyczne zaznajamianie się z użyciem papieru, ołówka, kredek.

Okolicznościowo rysowanie kredą na tablicy.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu o niezłożonych kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części; rozróżnianie linii prostej i krzywej; właściwe posługiwanie się ołówkiem i kredkami; poprawny układ ciała przy pracy.

U W A G I.

Rysunek, poza czasem, wskazanym w programie, winien być również jak najczęściej stosowany na lekcjach innych przedmiotów zależnie od potrzeby i dla urozmaicenia pracy.

Najwięcej czasu w tym oddziale zużywamy przez cały rok na rysunek z wyobraźni, aby umożliwić dziecku samorzutne wyrażanie swych spostrzeżeń, myśli, pragnień i t. p.

Opowiadania ustne i czytanki, ilustrowane przez dzieci, winny być krótkie, ciekawe, barwne oddziaływające na wyobraźnię, przytem tak dobrane, aby ilustracje nie obejmowały zbyt wielu przedmiotów.

Mniejszy wymiar czasu zajmie rysunek z pamięci, oparty na obserwacji, połączonej z omawianiem kształtów przedmiotów, interesujących ucznia. Rysunek ten ma na celu stopniowe przyzwyczajanie dzieci, zwłaszcza na najprostszych przykładach, do dokładniejszego wyrażania zapomocą formy rysunkowej swych spostrzeżeń.

Abym ośmielić dziecko do pracy, poznać jego zainteresowania i t. d., należy

pierwszych kilka lub kilkanaście lekcji rysunku poświęcić na swobodne i niczem niekrępowane wypowiadanie się w rysunku.

Układanki z patyczków i kawałków papieru o jednej lub wielu barwach należy stosować przed rysunkiem z pamięci, a niekiedy i z wyobraźni, dla uwydatnienia części przedmiotu i ich rozmieszczenia, przytem te ćwiczenia pomocnicze winny zajmować niewiecej niż kilka minut.

Temat rysunkowy musi być opracowany w ciągu jednej lekcji.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu ma polegać na tem, że dziecko potrafi go odtworzyć w *dziecięcym rysunku schematycznym*, odpowiadającym danemu wiekowi z uwydatnieniem cech, wskazanych dalej w tekście „Wyników nauczania”.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

A. Zajęcia z zakresu kultury życia codziennego.

Czystość: mycie rąk, twarzy, nóg, czyszczenie zębów, czesanie się, czyszczenie obuwia z błota, zbieranie papierów do kosza, ścieranie kurzu z przedmiotów.

Porządek: sznurowanie i zapinanie bucików, wieszanie okrycia na właściwym miejscu, przestrzeganie racjonalnego porządku w ławce szkolnej i torebce na książki.

Zachowanie się na drodze, ulicy, w ogrodzie, parku: właściwe chodzenie pojedynczo i w gromadce, korzystanie z urządzeń, zabezpieczających porządek i czystość, łatwe ćwiczenia w orjentacji i zaradności, w mieście ponadto: właściwe przechodzenie przez jezdnię, wsiadanie do tramwaju lub autobusu i wysiadanie z tramwaju lub autobusu.

B. Wstępne zajęcia rękodzielnicze.

Wykonywanie łatwych zabawek i przedmiotów, związanych z nauczaniem i wychowaniem.

Materiały, nadające się do zastosowania: kasztany, żołądzie, jarzębina, fasola, szyszki, korki, patyczki, pudełka różnego rodzaju, wydmuszki i t. p.; plastylina, glina, wosk; różne gatunki bibułki i papieru, bibułka gładka, karbowana, gazety, papier do pakowania, zapisane zeszyty i t. p.; gałganki, skrawki tkanin; koraliki, włóczka kolorowa, nici, sznurczek, cienki drucik i t. p.

Narzędzia: linijki, nożyczki, nożyki, kolce.

Orientacyjne przykłady tematów: koszyczki, łódeczki, ptaszki, łańcuchy, korale (z jarzębiny); laleczki z roślin („panny z maku”), zwierzątka i pajace z plastyliny, gliny, wosku; chorągiewki, wiatraczki, kubki, trza-

skawki, strzały, koperty, latarenki, jaskółki, koniki i t. p., wykonywane z papieru; laleczki z gałganków i włóczki; ozdoby na choinkę (łańcuchy, pająki, „światy“ z opłatków i t. p.); bukiety, wianki.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność wykonywania wskazanych w programie zabiegów, dotyczących czystości i porządku;

umiejętność zaginania i rozdzierania według linii prostej bibułki i papieru, łączenia rozmaitych materiałów klejem, drucikiem, sznurkiem, włóczką lub nitką.

U W A G I.

Na zajęcia praktyczne należy wyzyskać w oddziale I przewidziane 2 godziny tygodniowo, oddzielając lekcje całogodzinne, lub też zabierając część godziny, przeznaczoną poza tem na inny przedmiot — oprócz tego jednak z konieczności stałego baczenia na czystość, porządek i t. d. wynika wykonywanie przez dzieci czynności z tego zakresu, w każdym przypadku, gdy to będzie potrzebne, a łatwe roboty ręczne winny być także stosowane dla celów metodycznych na lekcjach innych przedmiotów.

Przy zajęciach z zakresu kultury życia codziennego należy dzieci nauczyć stałego korzystania z kraty, wycieraczki lub szmaty do czyszczenia obuwia, z kosza do papierów, spluwaczki, z umywalni do mycia rąk, z mydła, z gęstego grzebienia, z ustępu i urządzeń higienicznych, z ręcznika lub małych ścierek do wycierania, które każde dziecko winno codziennie do szkoły przynosić.

Nadto należy przyzwyczajać do czyszczenia paznokci, oddychania przez nos, noszenia i używania chustki do nosa, zasłaniania ust chustką przy kaszlu i kichaniu, zawijania w papier śniadań i t. d., przestrzegać, aby dzieci nie wkładały do ust palców i różnych przedmiotów.

Dzieciom o słabym wzroku, cierpiącym na zapalenie powiek, mającym wyrzuty, należy dawać wskazówki, jak się mają zachować, aby nie zaszkodzić sobie i nie zarazić kolegów.

Zaprawianie do właściwego zachowania się w różnych miejscach i okolicznościach, wskazanych w materiale nauczania, winno się odbywać bądź w pobliżu szkoły w granicach czasu, przeznaczonego specjalnie na zajęcia praktyczne, bądź na wycieczkach, urządzanych w godzinach nauki języka polskiego. Odpowiednie rozmowy i pogadanki będą raczej należały do zakresu języka polskiego.

Cwiczenia w orientacji i zaradności na ulicy mogą polegać np. na wyborze drogi krótszej lub mniej uciążliwej, chronieniu się przed deszczem i t. p.

Przy wykonywaniu robót z różnych materiałów dzieci winny się obchodzić przeważnie bez żadnych narzędzi. Te, które są wskazane w materiale nauczania, powinna posiadać w odpowiedniej ilości sama szkoła; dzieci nie są obowiązane do ich nabywania i przynoszenia.

Nauczyciel winien dbać, ażeby dzieci miały pod dostatkiem materiałów barwnych, zwracać uwagę na ostrożne posługiwanie się narzędziami tam, gdzie to jest konieczne, i na swobodną i radosną atmosferę przy pracy. Bukiety układane z kwiatów polnych lub ogrodowych (z ogrodu szkolnego, z domu), mogą być przeznaczone dla kościoła lub służyć do przyozdobienia klasy lub domu.

Ś P I E W.

1 godzina tygodniowo (pożądany podział na ćwierci godziny szkolnej).

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Krótkie *pieśni* jednogłosowe, łatwe i przystępne w rytmie i melodji, nie przekraczające przeciętnej skali głosu dziecka w tej klasie (w pierwszych miesiącach od „d” do „h” jednokreślnego, później stopniowo rozszerzonej do „c” jednokreślnego i „d” dwukreślnego) i związane w swej treści z życiem dziecka w szkole i poza szkołą: religijne, o rodzinie, szkole, Ojczyźnie, o pracy i życiu ludzi, o przyrodzie, pieśni do zabaw, marszu i t. p.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o wyraźne wymawianie tekstu, umiarkowane wydobywanie głosu.

Łatwe zabawy rytmiczne i proste inscenizacje odpowiednich piosenek.

Od czasu do czasu taktowanie w dwumiarze oraz przygodne maszerowanie w takt piosenki; okolicznościowe odróżnianie podczas wykonywania pieśni melodji wznoszącej się i opadającej oraz zatrzymującej się na jednym dźwięku. Przy utrwalaniu i powtarzaniu repertuaru rozpoznawanie pieśni według fragmentów nuconych lub granych przez nauczyciela.

WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie przez dzieci conajmniej 15 pieśni, śpiewanych wyraźnie, rytmicznie i czysto.

U W A G I.

Śpiew, poza czasem, wskazanym powyżej, winien również być często stosowany, zależnie od potrzeby, dla urozmańcenia i ożywienia pracy i dla utrzymania radosnej i swobodnej atmosfery na lekcjach, poświęconych innym przedmiotom. Lekcje zaś, w zasadzie ćwierćgodzinne, przeznaczone specjalnie na śpiew, należy poświęcić na przyswajanie nowych pieśni i powtarzanie dawniej wyuczonych.

Nauczyciel oddziału I winien zapoznać się z zasobem pieśni, znanych dzieciom z domu lub przedszkola. Najodpowiedniejsze z nich może zastosować na pierwszych lekcjach, jako zapoczątkowanie jednogłosowego śpiewu zbiorowego.

Rozmieszczanie oddechu we właściwych miejscach pieśni winno się ograniczyć do unikania rażących błędów, jak np. oddychanie w środku wyrazu.

Dążeniem nauczyciela winno być pobudzenie do śpiewu wszystkich dzieci w klasie. Dzieci, słuchowo lub głosowo nierozwinięte, powinny być umiejętnie wciągane do śpiewu zbiorowego, co może nastąpić zwłaszcza przy zabawach ze śpiewem.

ĆWICZENIA CIELESNE.

2 godziny tygodniowo (4 razy po pół godziny szkolnej lub 2 razy po jednej godzinie) — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

MATERIAŁ ĆWICZEBNY DLA ODDZIAŁÓW I i II.

ZABAWY WRAZ Z ĆWICZENIAMI GIMNASTYCZNYMI W FORMIE ZABAWOWEJ.

A. Zabawy.

Zabawy ze śpiewem, o charakterze rekreacyjnym i ożywiającym, a także w celu przyzwyczajenia dzieci do ruchów w takt śpiewanej piosenki, np. różyczka, konopki, mak, w naszej szkółce, rzemieślnicy, jawor i t. p.

Zabawy orientacyjno-porządkowe, jako ćwiczenia spostrzegawczości, uwagi i szybkiej reakcji, np. zbiórka według kolorów, policjant, ruch uliczny, mruczek, powódź i t. p.

Zabawy na czworakach, jako ćwiczenia, wpływające dodatnio na kształtującą się w tym wieku krzywiznę lędźwiową, np. pieski na straży, żaby, bociany i t. p.

Zabawy bieżne w dostępnej dla dziatwy formie, ćwiczące bieg i wyrabiające wydatnie płuca i serce; wzmacnianie biegu przez stopniowe wprowadzenie pościgu, np. natarcie, czarny lud, murzyn, król i jego dzieci, poczta, przeprowadzka, cztery kąty i t. p.

Zabawy rzutne, ćwiczące oko i rękę przy pomocy rzucania i chwytania woreczków (wypełnionych grochem, fasolą lub kukurydzą) i małych piłeczek, np. rzucanie do celu, zgadywany, piłka w półkolu, piłka o ścianę, serso i t. p.

Zabawy skoczne, jako ćwiczenia kończyn dolnych, przygotowanie do skoków i ćwiczenia rekreacyjne, np. skoki wróbelka, skoki konika, skoki żab, chód kruka, zajączki.

Zabawy w wodzie. Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy, oswajające z wodą (na głębokości do kolan, względnie do pasa dzieci), np. bieganie w wodzie, podskoki, sięganie po piasek lub kamyczki na dno, w klasie II — koziołek w wodzie.

Zabawy na śniegu i lodzie, mające na celu zahartowanie dziatwy przez przyzwyczajanie jej do przebywania zimą na otwartym powietrzu, a ponadto zmierzające do nauki jazdy na łyżwach i saneczkach, np. lepienie bałwanów, zabawy śnieżkami, odmiatanie śniegu, jazda na łyżwach, wozenie się na saneczkach, małe zjazdy i t. p.

B. Ćwiczenia gimnastyczne tylko w formie zabawowej.

Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole.

Ćwiczenia kształtujące, uwzględniające pracę wielkich mas mięśniowych: przyzwyczajanie do poprawnego stania, siedzenia, klęku i leżenia; łatwe, o małym napięciu, ćwiczenia kończyn, podtrzymujące ruchomość w stawach, oraz te najłatwiejsze i najprostsze ćwiczenia szyi i tułowia, które mają wyraźny wpływ na prawidłowe ustalenie się krzywizny szyjnej, piersiowej i lędźwiowej.

Ćwiczenia koordynacyjne: przybieranie postaw równoważnych w formie zabawowej, np. stanie bociana, całowanie kolana, chodzenie po wąskiej desce podłogi, po kresce, wyrysowanej kredą, przechodzenie po kamińkach, chodzenie po wąskiej ławce (np. szkolnej) i t. p.

Ćwiczenia stosowane: wstępowanie (wspinanie się) w górę i w dół na drabinkach, przeplotni i t. p., zwykły chód początkowo bez wymagań taktu, stopniowe wyrabianie poczucia rytmu i taktu w chodzie.

Ponadto należy wyuczyć dzieci *prawidłowego oddychania*.

WYNIKI NAUCZANIA W ODDZIALE I.

Wyrobienie sprawności w kilku zabawach bieżnych o jednej i dwu regułach; wdrożenie do szybkiej i sprawnej zbiórki w dwójkach, w rzędzie i w kole, umiejętność maszerowania dwójkami; umiejętność zachowania się na otwartym powietrzu podczas mrozu i swobodnej zabawy na śniegu i lodzie (ruch — jako przeciwdziałanie ziębnięciu).

U W A G I.

Zabawy stanowić mają zasób materiału do ćwiczeń nie tylko na lekcjach, ale w miarę potrzeby także na pauzach. Przy doborze tego materiału należy mieć na uwadze zarówno jego charakter kształtujący, jak i wychowawczy.

Ćwiczenia gimnastyczne stosuje się wyłącznie w formie zabawowej, przytem winny one zajmować mniej więcej trzy razy mniej czasu, niż właściwe zabawy; nie ujmuje się ich w oddzielne lekcje, ale wplata w lekcje, złożone z zabaw.

Jednym z najważniejszych celów ćwiczeń gimnastycznych na poziomie oddziałów I i II jest utrzymanie należytej gibkości kręgosłupa dziecka, oraz wyrobienie zręczności i odwagi.

Niektóre zabawy i ćwiczenia gimnastyczne będą dostosowywane do ilustracji pogadank w zakresie języka polskiego.

Wszelkie wycieczki szkolne mogą być wyzyskane z dużym pożytkiem dla celów wychowania fizycznego; potrzeba bowiem dostarczenia działwie obserwacji łączy się znakomicie z potrzebą wyprowadzenia jej możliwie często na otwarte powietrze i przebywania pięszu pewnych przestrzeni. Jako zasadę należy postawić dla oddziału I wycieczki do 3 klm., przy marszu w jednakowem dla wszystkich, niezbyt szybkim tempie, bez obciążenia. Wycieczki takie dostarczą możliwości realizowania zabaw w wodzie i zabaw, wymagających większego terenu, aniżeli szkolny plac zabawowy.

Z ćwiczeniami cielesnymi należy łączyć ściśle takie wskazania higieniczne, jak: konieczność mycia rąk po każdej zabawie, w szczególności po zabawie na czworakach, jak najbliższe ubieranie się do ćwiczeń cielesnych, rozgrzewanie się na pauzach przez ruch, a unikanie grzania się przy ciepłym piecu i t. p.

Oprócz lekcji 10-minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne o charakterze zabawowym winny być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałem II: w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału I, w drugim — naprzemian przez wychowawcę oddziału I i oddziału II.

UWAGI OGÓLNE O ORGANIZACJI PRACY.

1. Godziny szkolne i paazy między niemi rozpoczynają się i kończą jednocześnie z godzinami lekcji i pauzami w innych oddziałach. Ponadto jest rzeczą pożądaną, by nauczyciel w oddziale I przeważnie dzielił godziny szkolne, stosując okresy półgodzinne. Dwie części tej samej godziny szkolnej mogą być zajęte przez różne przedmioty nauki lub też różne rodzaje ćwiczeń z zakresu tego samego przedmiotu, co dotyczy zwłaszcza języka polskiego. Nie należy jednak stosować podziału na półgodzinny wówczas, gdy praca nie wymaga większego wysiłku, a zainteresowanie dziecka jest tak żywe i wytrwałe, że właśnie podział byłby czemś narzuconem i sztucznem. W zastosowaniu do śpiewu zaleca się użycie jeszcze mniejszych okresów, a mianowicie czwartych części godziny szkolnej. Okres taki najdogodniej połączyć z lekcją języka polskiego, przyczem część tej lekcji, bezpośrednio poprzedzająca właściwy śpiew, może być użyta na uczenie się napamięć tekstu piosenki.

2. Rozgraniczenie „przedmiotów“ nauki szkolnej winno być dalekie od rygoryzmu i sztywności. Rozległa dziedzina, nosząca w tym oddziale nazwę „język polski“, obejmuje w szczególności pewne spostrzeżenia i wiadomości, przygotowujące do późniejszej nauki historii, geografji i nauki o przyrodzie. Rysunek przedewszystkiem, a dalej roboty ręczne i śpiew, poza godzinami, wskazanemi przy odpowiednich programach i przeznaczonemi na specjalne ćwiczenia z tych dziedzin, winny również być stosowane, zależnie od potrzeby i dla urozmaicenia pracy, na lekcjach, formalnie poświęconym innym przedmiotom. Należy położyć nacisk na właściwe organizowanie i wyzyskiwanie wycieczek, zwłaszcza w okresie wiosennym.

Oddziaływania wychowawcze winny przenikać całą pracę szkolną, odpowiadać ogólnym zamierzeniom i występować niezwłocznie przy do-
rażnych potrzebach. Na pewną dziedzinę tych oddziaływań przeznaczono osobno czas w liczbie godzin, poświęconych na t. zw. zajęcia praktyczne; nadto nauczyciel winien poświęcić niezależnie od biegu zajęć praktycznych codziennie kilka minut na *systematyczne* sprawdzanie czystości ciała i odzieży dziecka.

3. Na dzień szkolny przypada po 3 godziny lekcyjne. Nauczyciel rozdziela ten czas formalnie między poszczególne „przedmioty“ nauki szkolnej, z zachowaniem zasad następujących:

- a) Praca umysłowa, ćwiczenia ruchowe i zajęcia techniczne winny być w każdym dniu ilościowo ustosunkowane i następować po sobie odpowiednio do ruchliwości, niezdolności do dłuższego wysiłku umysłowego i wogóle psychiki dziecka w tym wieku.
- b) Różne zajęcia w danym dniu winny być powiązane wspólnością tematów, zmierzać do skupiania się dokoła pewnego ośrodka lub ośrodków zainteresowań, wspierać się wzajemnie, tworzyć całość jak najbardziej jednolitą i ciągłą, organiczną i naturalną, bez męczących przeskoków, ale i bez przesady i sztuczności w powiązaniach.
- c) *Nie istnieje* dla tego oddziału stały, sztywny *rozkład tygodniowy*, określający ściśle lekcje w każdym dniu — wyjątkiem mogą być jedynie lekcje, udzielane nie przez głównego nauczyciela w tej klasie, a więc w praktyce przedewszystkiem lekcje religji. Poza takimi wyjątkami nauczyciel układa sobie dowolnie plan pracy na każdy dzień i różnie w różnych tygodniach, z zachowaniem zasad a) i b) i z tem ograniczeniem, że ogólna suma godzin, przeznaczonych na każdy przedmiot w każdym tygodniu, winna być równa liczbie, wskazanej przy programie tego przedmiotu. W początkach roku szkolnego przewiduje się jeszcze większą swobodę.

4. Przy układaniu planu pracy na czas całego roku szkolnego należy zdawać sobie dokładnie sprawę z swoistych cech życia w danem środowisku. Poznanie warunków, w jakich żyją dzieci, jest konieczne do ustalenia biegu kształcenia i wychowania w szkole.

Sprawą bardzo istotną jest wyodrębnienie i należyte ukształtowanie okresu „przygotowawczego“. Okres ten, zależnie od warunków, może objąć 6—8 pierwszych tygodni. Główne zadania nauczyciela w tym czasie są następujące:

- a) zorientowanie się w warunkach pozaszkolnego życia każdego dziecka zapomocą rozmowy z niem i zetknięcia się z rodzicami lub opiekunami, a nawet — w granicach możliwości — ze środowiskiem domowym;
- b) wstępne zaznajomienie dzieci — tem niezbędniejsze, usilniejsze i bardziej wyczerpujące, *im niższy* jest poziom środowiska społecznego — z elementarnymi wymaganiami kulturalnymi w zakresie osobistej czystości, zachowania się, ładu w rzeczach i książkach i t. d.
- c) uzyskanie niezbędnego stopnia przystosowania się dzieci do zbiorowego życia i pracy w szkole;

- d) zapoznanie się na lekcjach i podczas zabaw szkolnych z indywidualnym poziomem rozwoju umysłowego i moralnego poszczególnych dzieci, z zakresem ich wiadomości o rzeczach i ludziach z otoczenia;
- e) pierwsze ćwiczenia słuchowe, wzrokowe i ruchowe, przygotowujące do nauki czytania i pisania, zapoczątkowanie ćwiczeń słownikowych, wstępne ćwiczenia z zakresu orientacji przestrzennej i nauki rachunków;
- f) zachęcenie i danie sposobności do wyrażenia się przy pomocy rysunku, śpiewu i robót ręcznych.

Okres przygotowawczy posiada w większym jeszcze stopniu niż reszta roku charakter wychowawczy. W związku z tem liczba godzin w tygodniu, poświęconych formalnie i wyraźnie na określone przedmioty, może być zmniejszona na korzyść zabiegów wychowawczych; w pierwszym tygodniu może wogóle nie być żadnego podziału.

B. ODDZIAŁ I SZKÓŁ 3, 2 i 1 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, podane na str. 138—143 wydania *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych* z r. 1931, pozostają bez zmiany.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

Obowiązuje program dotychczasowy.

JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A.

ARYTMETYKA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A.

RYSUNEK.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale I A, przytem tam, gdzie na ten przedmiot przeznaczona się mniej niż 1 godzinę tygodniowo, należy w miarę możliwości wydatniej stosować rysunek na lekcjach innych przedmiotów, a na lekcjach osobnych zająć się przede wszystkim rysunkiem z pamięci.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Należy opierać się na nowym programie, podanym powyżej w dziale A, z taką jednak zmianą, ze względu na mniejszy wymiar czasu, że prze-

widziane ćwiczenia w zakresie kultury życia codziennego nie skupiają się w tym czasie, lecz są rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; poza tem liczba robót, wykonywanych podczas osobnych lekcyj zajęć praktycznych, ulega zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach wyżej zorganizowanych, należy za to w miarę możliwości wydatniej stosować roboty ręczne na lekcjach innych przedmiotów.

ŚPIEW.

Przy nauce osobnej oddziału I obowiązuje w tym oddziale program, podany powyżej w dziale I A, z tą zmianą, że liczbę opracowywanych pieśni należy zmniejszyć odpowiednio do zmniejszenia ilości czasu, przy nauce wspólnej oddziałów I i II obowiązuje również ten sam program z tem samym zastrzeżeniem, gdy liczba godzin jest mniejsza, niż 1 godzina tygodniowo; zmniejszenie ilości czasu, przeznaczanego na lekcje specjalne, należy w miarę możliwości wynagradzać wydatniejszym stosowaniem śpiewu na lekcjach innych przedmiotów.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Ze względu na mniejszą ilość czasu, zwłaszcza tam, gdzie nie wynosi więcej niż $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo, należy stosować przy nauce osobnej oddziału I lub łącznej oddziału I i II z programu dla oddziałów I i II, podanego powyżej w dziale I A, dział „A. Zabawy”, z działu B: „Ćwiczenia porządkowe”: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole”. Należy zwrócić uwagę na wyuczenie *prawidłowego oddychania*.

ORGANIZACJA PRACY.

We wszystkich przypadkach, *gdy nauka oddziału I odbywa się osobno*, organizacja pracy winna być zasadniczo taka sama, jak w szkołach wyżej zorganizowanych, a więc stosują się tu również „Uwagi o organizacji pracy” z działu I A, ze skreśleniem w p. 2 wyrazów: „Na pewną dziedzinę tych oddziaływań przeznaczono osobno czas w liczbie godzin, poświęconych na t. zw. zajęcia praktyczne” i zamianą dalszego ciągu tego zdania na „Nauczyciel winien poświęcić codziennie kilka minut na systematyczne sprawdzanie czystości ciała i odzieży dziecka”, oraz zamianą zdania pierwszego i zdania drugiego w p. 3 na: „Ogólną liczbę godzin tygodniowych należy rozłożyć możliwie równomiernie na poszczególne dni. W każdym dniu nauczyciel rozdziela rozporządzalny czas formalnie między poszczególne „przedmioty” nauki szkolnej, z zachowaniem zasad następujących:”

II. A. ODDZIAŁ II SZKÓŁ 7, 6, 5 i 4 KLASOWYCH.**RELIGJA RZYMSKO - KATOLICKA.**

2 godziny tygodniowo.

Obowiązuje program dotychczasowy.

JĘZYK POLSKI.

7 godzin tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.*Mówienie.*

Rozmowy i pogadanki nauczyciela z dziećmi.

Oglądanie obrazków, omawianie ich treści i nadawanie im tytułów.

Swobodne i samorzutne wypowiedanie się dzieci.

Próby zbiorowego układania opowiadań.

Pisanie.

Przepisywanie wyrazów i zdań.

Pisanie z pamięci i ze słuchu łatwych wyrazów, zawierających podany poniżej materiał ortograficzny, i krótkich zdań.

Samodzielne układanie i zapisywanie zdań na różne tematy.

Ćwiczenia w czystym i czytelnym pisaniu liter i wyrazów.

Materiał ortograficzny: wyrazy z dwuznakiem *sz, cz, dz, dź, dż*; oznaczanie spółgłosek miękkich (litera *i* i kreska nad literą, jako znaki pomocnicze); litery *ą* i *ę* (typy: *dąb—wąs, święto—mięso*); najpospolitsze wyrazy z *ó*, wymieniającem się z *o* (typ: *wóz—wozy, i* z *rz*, wymieniającem się z *r* (typ: *kora—korze*); użycie kropki i pytajnika; wielkie litery po kropce i pytajniku oraz w imionach własnych.

Czytanie.

Czytanie głośnie poprawne i wyraźne, czytanie ciche poprawnych pod względem formy, do właściwości psychiki dziecka dostosowanych krótkich opowiadań, baśni, bajek, legend, zagadek i t. p., oraz wierszyków z podręcznika.

Omawianie treści czytanek.

W związku z mówieniem, czytaniem i pisaniem:

stopniowe i okolicznościowe wzbogacanie czynnego słownika dzieci przez wprowadzanie nazw przedmiotów, cech i czynności, oraz prostych

stosunków przestrzennych i czasowych, związanych z przeżyciami i spostrzeżeniami dziecka; wyjaśnianie nieznanych wyrazów i zwrotów; stopniowe przyzwyczajanie dzieci do zastępowania wyrazów i zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych; praktyczne odróżnianie głoski i litery, samogłoski i spółgłoski; uczenie się napamięć i wygłaszanie wierszyków o treści, związanej ze wskazanymi poniżej tematami.

Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu.

Zdarzenia z życia, prace i zajęcia dzieci w domu i w szkole, w dnie powszednie i świąteczne.

Uroczystości szkolne i święta państwowe, a w związku z tem sztandar Państwa Polskiego, godło i barwy państwowe, Hymn państwowy; obrazki z życia Prezydenta Rzeczypospolitej i Marszałka Piłsudskiego.

Obrazki z życia naszej miejscowości na tle zmian pór roku, dnia i nocy oraz zmian pogody, np. główne zajęcia mieszkańców, życie zwierząt i roślin, historie ogródka i boiska szkolnego i t. p.

Świat baśni, bajek i legend.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność swobodnego wypowiedzania się na łatwe tematy; uzyskanie wprawy w czystym i czytelnym pisaniu: przyswojenie pisowni wyrazów we wskazanym zakresie; umiejętność powolnego, ale wyraźnego i poprawnego czytania, oraz zdawania sobie sprawy z treści czytanki.

Znajomość barw państwowych i godła państwowego.

U W A G I.

Podstawą ćwiczeń w mówieniu winien być w dalszym ciągu materiał, czerpany, z przeżyć i spostrzeżeń dziecka, a więc dotyczący jego najbliższego otoczenia, a tylko zwolna i okolicznościowo nawiązywany do przedmiotów i ludzi z poza środowiska dziecka.

Pozostawiając dziecku właściwy mu sposób wyrażania się, należy jednak zwracać baczną uwagę na poprawność językową dziecięcych wypowiedzi, oraz przyzwyczajając je w dalszym ciągu do zastępowania zwrotów gwarowych odpowiednikami z języka warstw wykształconych.

Oglądany i omawiany obrazek winien obejmować niewielką ilość przedmiotów; treść jego, przedstawiająca przedewszystkiem zrozumiałe dla dzieci zdarzenia, winna być łatwo uchwytna, tylko pod temi bowiem warunkami może obrazek być na tym poziomie podstawą dla ćwiczeń w nadawaniu tytułu.

Wskazane w programie rozmowy należy wyzyskać dla rozwijania samodzielności dzieci i ośmielania ich do wysuwania interesujących je tematów, zadawania pytań zarówno nauczycielowi, jak i kolegom; jest to również ćwiczenie w poprawnem formułowaniu pytań.

Układanie opowiadań odbywa się na podstawie pracy zbiorowej całego oddziału

w ten sposób, że poszczególne dzieci dostarczają materiału rzeczowego i językowego z którego droga wyboru układa się całość.

Pisanie ze słuchu ma na celu przede wszystkim sprawdzenie stopnia opanowania poznanego materiału ortograficznego. Pisanie z pamięci wdraża dzieci w dalszym ciągu do ujmowania większych całości, podobnie jak czytanie ciche.

Przy ćwiczeniach w pisaniu należy zwracać uwagę na poprawną postawę ucznia, zachowanie czystości zeszytów i czytelność pisma.

Poprawne i wyraźne czytanie polega na trafnym odtworzeniu głosem pojedynczych wyrazów i na uwydatnieniu zrozumienia treści zdania.

Omawianie treści czytańek może obejmować np. zestawienie treści z ilustracją ustalanie kolejności zdarzeń.

Ćwiczenia słownikowe mają w dalszym ciągu charakter przygodny, wartość ich zależy przede wszystkim od oparcia o spostrzeżenia i przeżycia dziecka. Polegają więc one na nazywaniu przedmiotów, kształtów, barw, głosek, stosunków czasowych: np. dawniej, przed rokiem, tydzień temu, po świętach, po wakacjach, i przestrzennych: np. niżej, wyżej, bliżej, dalej, na, pod i t. p.

Treść nadających się do tego opowiadań, wierszyków i obrazków można ilustrować (tylko na lekcjach) ulepiankami, rysunkami, wycinankami, ruchami, mimiką, śpiewami dzieci i t. p.

Tematy, nie wyłączając tematów o zabarwieniu historycznym, geograficznym i przyrodniczym, winny nadal zawierać przede wszystkim element akcji, oraz dostarczać sposobności do budzenia i rozwijania uczuć dziecka.

Materiał ortograficzny winien być opanowany wyłącznie praktycznie.

Tematy, podobnie jak w oddziale I, skupiają się około życia dziecka, jednak rozszerzają swój zakres także i na miejscowość, w której znajduje się szkoła, dostarczając w ten sposób nowego materiału poznawczego i wychowawczego.

Kolejność, rozbudowa i powiązanie tematów winny być zatem dostosowane do warunków i środowiska szkoły. Różnicowanie w szczegółach materiału dla wsi, miasteczek i większych miast wystąpi tu silniej, niż w oddziale I.

Okoliczności życia szkolnego, nastrożające tematy higieniczne, powinny być również we właściwy sposób wyzyskane.

Treść czytańek i pogadanek ma obok zainteresowania dziecka światem rzeczywistym, zaspakajając także charakterystyczne dla tej fazy rozwoju zainteresowanie dziecka tematami iluzyjnymi (bajki, baśnie), oraz zainteresowania zabawowe.

W pojęcie czasu wprowadzamy dalej przez omawianie przeszłości własnej dziecka i ludzi bliskich: rodziców, dziadków i t. d. oraz przeszłości miejsc (szkoła, boisko, ogródek i t. d.).

Podział tematów na grupy nie przesądza ich kolejności. Różnego rodzaju ćwiczenia, wskazane w materiale nauczania, winny się wzajemnie przenikać i uzupełniać w różnych momentach pracy.

ARYTMETYKA.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. Nawiązanie do materiału z ubiegłego roku.

Powtórzenie dodawania i odejmowania w zakresie do 20 oraz tych przypadków mnożenia, w których mnożnik nie przekracza 5, a wynik mnożenia nie przekracza 20.

Wprowadzenie dzielenia I rodzaju, czyli dzielenia „po kilka”; wykonywanie tego rodzaju dzielenia w przypadkach, kiedy dzielna nie przekracza 20, a wynik dzielenia (liczba równych części) nie przekracza 5.

2. Numeracja i pierwszy cykl działań w zakresie do 100.

Opracowanie numeracji słownej i piśmiennej w zakresie do 100. Mierzenie długości i odmierzanie żądanej długości w centymetrach i w metrach.

Dodawanie liczby jednocyfrowej do dowolnej dwucyfrowej (i odwrotnie); odejmowanie liczby jednocyfrowej od dowolnej dwucyfrowej. Dodawanie pełnych dziesiątek do dowolnej liczby dwucyfrowej (i odwrotnie); odejmowanie pełnych dziesiątek od dowolnej liczby dwucyfrowej.

Monety; zliczanie pieniędzy i płacenie.

Praktyczne zapoznanie się z kalendarzem, pisanie dat.

Opracowanie mnożenia w zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia. Opracowanie dzielenia „po kilka” w tym samym zakresie.

Wprowadzenie dzielenia II rodzaju, czyli dzielenie „na kilka”; opracowanie tego rodzaju dzielenia w zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia.

3. Drugi cykl działań w zakresie do 100.

Dodawanie i odejmowanie dowolnych liczb dwucyfrowych.

Opracowanie mnożenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

Sprowadzenie dwóch rodzajów dzielenia do jednego działania; opracowanie dzielenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

Godziny i minuty na zegarze; wyrażenia językowe, używane przy oznaczaniu czasu według zegara.

4. Ostatni cykl działań w zakresie do 100.

Dokończenie mnożenia i dzielenia w zakresie tabeli mnożenia.

Najłatwiejsze przypadki mnożenia liczby dwucyfrowej przez jednocyfrową.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność liczenia przedmiotów i odliczania żądanej ilości przedmiotów w zakresie do 100, wraz z umiejętnością pisania liczb cyframi;
 sprawność w wykonywaniu dodawania i odejmowania w zakresie do 100 metodami rachunku pamięciowego;

sprawność w wykonywaniu mnożenia i dzielenia liczb w zakresie tabeli mnożenia (z ograniczeniem do przypadków dzielenia bez reszty);
 umiejętność posiłkowania się kalendarzem i oznaczania czasu według zegara;

umiejętność rozpoznawania pieniędzy, zliczania i płacenia — w zakresie do 1 złotego;

umiejętność posiłkowania się taśmą metrową z podziałką centymetrową do mierzenia długości i odmierzania żądanej długości w centymetrach i w metrach;

umiejętność zapisywania działań i stosowania ich do elementarnych zagadnień.

U W A G I.

Opracowywanie działań winno w dalszym ciągu opierać się na materiale konkretnym, w szczególności dotyczy to obu rodzajów dzielenia.

Całą tabelę mnożenia dzieli się na cztery ćwiartki, które będą kolejno opracowane.

Pierwsza ćwiartka zawiera przypadki, w których ani mnożnik, ani mnożna nie przekracza 5; ćwiartka ta (z wyjątkiem przypadku $5 \cdot 5 = 25$) została opracowana w kursie oddziału I. Druga ćwiartka zawiera przypadki, w których mnożnik nie przekracza 5, i mnożną jest jedna z liczb pierwszej dziesiątki większa od 5; w zakresie tej ćwiartki w oddziale I były opracowane tylko niektóre przypadki (iloczyn nie przekraczał 20). W związku z opanowanymi przypadkami mnożenia wprowadza się dzielenie „po kilka”, czyli ten rodzaj dzielenia na równe części, w którym podaje się, po ile ma być w każdej części, a liczba równych części jest poszukiwana. Narazie opracować należy tylko te przypadki dzielenia „po kilka”, w których dzielna nie przekracza 20, a wynik dzielenia (czyli poszukiwana liczba równych części) nie przekracza 5.

Dodawanie i odejmowanie liczb przerabia się w oddziale II wyłącznie w rachunku pamięciowym; nie wyklucza to jednak zapisywania danych liczbowych przed wykonaniem działania.

Zadania, dotyczące obliczeń pieniężnych, winny być poprzedzone ćwiczeniami w rozpoznawaniu monet. W zadaniach tekstowych zakres danych nie powinien przekraczać 1 złotego, gdy mowa o groszach, bądź też winien zawierać obliczenia w samych tylko złotych.

Przez cały czas nauczania w kursie oddziału II należy przeplatać opracowanie dodawania i odejmowania z opracowaniem mnożenia i dzielenia. W tym celu materiał nauczania, dotyczący zakresu liczb do 100, został w programie podzielony na cykle.

W pierwszym cyklu należy wykończyć opracowanie mnożenia w granicach pierwszych dwóch ćwiartek tabeli mnożenia i opracować odpowiednie przypadki dzielenia „po kilka”; wynik dzielenia (czyli poszukiwana liczba równych części) wciąż jeszcze nie przekracza 5.

Następnie należy wprowadzić dzielenie „na kilka”, t. zn. te przypadki dzielenia na równe części, w których podaje się *na ile* równych części ma być całość podzielona, a poszukiwana jest wartość każdej z tych części. W zakresie I i II ćwiartki tabeli mnożenia liczba równych części nie przekracza 5.

W drugim cyklu należy opracować mnożenie w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia, znajdują się tutaj wszystkie przypadki mnożenia, w których co najmniej jeden z czynników nie przekracza 5. Przy opracowaniu mnożenia w zakresie III ćwiartki dzieci mogą posilkować się przestawialnością (przemiennością) czynników, np. zamiast 8,3 mogą obliczać 3,8; nie należy im jednak tego sposobu narzucać, aż go same uznają.

Kiedy trzy ćwiartki tabeli mnożenia będą opracowane, sprowadza się oba rodzaje dzielenia do jednego działania, zwracając uwagę na to, że dzielenie $20 : 4$ daje w wyniku zawsze 5, chociaż może oznaczać dzielenie „po kilka” albo dzielenie „na kilka”. Po sprowadzeniu obu rodzajów dzielenia do jednego działania należy opracować wszystkie przypadki dzielenia w zakresie trzech ćwiartek tabeli mnożenia.

W ostatnim cyklu należy zakończyć opracowanie mnożenia w zakresie tabeli mnożenia. W tym samym zakresie winno być też opracowane dzielenie.

W oddziale II przewiduje się opracowanie dzielenia jedynie w zakresie tabeli mnożenia — i to tylko w przypadkach dzielenia bez reszty. Natomiast w mnożeniu zakres jest nieco szerszy, gdyż zachodzą tu najłatwiejsze przypadki mnożenia liczby dwucyfrowej przez jednocyfrą jak np. $3 \cdot 12 = 36$ albo $4 \cdot 25 = 100$.

RYSUNEK.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Rysunek z wyobraźni, obejmujący ilustrowanie różnych scen z życia dzieci w domu i poza domem oraz zajmujących opowiadań (powiastek, baśni, bajek) i innych tematów z różnych zakresów pracy szkolnej. (Orientacyjne przykłady tematów z życia dzieci, nadających się do ilustrowania: „na wakacjach”, „dzieci idą na wycieczkę”, „dzieci pasą krowy, gęsi, zbierają grzyby”, „co dzieci robią w domu?”, „ojciec lub matka przy pracy”, „co się dzieciom śniło?”, „Święty Mikołaj”, „kim chciałbyś być?” i t. p.).

Rysunek z pamięci. Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci przedmiotów z otoczenia o kształtach łatwych dla dzieci do zapamiętania, z uwydatnieniem w rysunku głównych części składowych przedmiotu, prawidłowego ich rozmieszczenia oraz łatwo dostrzegalnych różnic wielkości części. (Orientacyjne przykłady tematów: nasze zabawki—czapki z papieru, chorągiewki kolorowe, tarcze, pałasze, łódki, trzaskawki i t. p.; narzędzia do pracy w ogrodzie, ule, domki dla ptaków, domy, niektóre sprzęty; drzewa, kwiaty i t. p.). Rozróżnianie przy obserwacji i rysunku położenia pionowego i poziomego przedmiotów.

Rozróżnianie i nazywanie trzech barw zasadniczych (czerwonej, niebieskiej, żółtej) i jednej pochodnej (zielonej).

Ćwiczenia pomocnicze: wycinanie i układanie form z papieru.

Podpisywanie rysunków „wielkimi“ literami na podstawie znanych uczniom liter drukowanych.

Przy wskazanych rodzajach rysunku dalsze wyrabianie sprawności w posługiwaniu się ołówkiem, kredkami w związku z odtwarzaniem barwnych przedmiotów, oraz rysowanie kredą na tablicy.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu o niezłożonych kształtach, z uwydatnieniem w rysunku głównych części i ich właściwego rozmieszczenia; trafne rozróżnianie położenia pionowego i poziomego przedmiotów; rozróżnianie i nazywanie barw: czerwonej, niebieskiej, żółtej i zielonej.

U W A G I.

Przeważającym typem rysunku w oddziale II jest w dalszym ciągu rysunek z wyobraźni. Tematy do ilustracji należy tak dobrać, aby odpowiadały zainteresowaniom uczniów i zawierały treść jasną i łatwą do ilustrowania a wartościową pod względem naukowym i wychowawczym.

Ćwiczenia w rysunku ilustracyjnym można wiązać z rysunkiem z pamięci, jeżeli w temacie ilustrowanym wystąpi przedmiot poprzednio obserwowany; np. dzieci obserwowały kaczkę i narysują ją kilka razy w ilustracji na temat „kaczki na przechadce”

Przy podpisywaniu rysunków nauczyciel zwraca okolicznościowo uwagę na kształt liter, rysując odpowiednie przykłady na tablicy; osobne ćwiczenia w tym zakresie są niedopuszczalne.

Układanki z papieru nie powinny zabierać w dalszym ciągu na lekcji więcej niż kilka lub kilkanaście minut, odgrywając jedynie rolę pomocniczą. Układanek nie należy naklejać.

Temat rysunkowy musi być opracowany najwyżej w ciągu jednej lekcji.

Umiejętność narysowania z pamięci znanego przedmiotu ma polegać na tem, że dziecko potrafi go otworzyć w *dziesięciu* rysunku *schematycznym*, odpowiadającym danemu wiekowi, z uwydatnieniem cech, wskazanych dalej w tekście „Wyników nauczania”.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

W szkołach siedmio, sześć i pięcioklasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach czteroklasowych 2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

A. Zajęcia z zakresu kultury życia codziennego.

Czystość: mycie twarzy, rąk, nóg, czyszczenie zębów, płókanie jamy ustnej, gardła, czesanie się; czyszczenie obuwia, zbieranie papierów do kosza, ścieranie kurzu.

Porządek: sznurowanie i zapinanie bucików, wieszanie okrycia na właściwym miejscu, mycie kubka do śniadania, przestrzeganie racjonalnego porządku w ławce szkolnej i torebce na książki; utrzymywanie w porządku tablicy szkolnej i umywalni; posypywanie piaskiem lub żwirem ścieżek na podwórzu i w ogrodzie.

Zachowanie się na drodze, ulicy, w ogrodzie, parku: korzystanie z urządzeń, zabezpieczających porządek i czystość, łatwe ćwiczenia w orientacji i zaradności; w mieście ponadto: właściwe przechodzenie przez jezdnię, wsiadanie do tramwaju lub autobusu, wysiadanie z tramwaju lub autobusu.

B. Wstępne zajęcia rękodzielnicze.

Wykonywanie łatwych zabawek i przedmiotów, związanych z pracą i życiem w szkole.

Materiały, nadające się do zastosowania: kasztany, żołądź, jarzębina, fasola, szyszki, korki, patyczki, kora sosnowa, pudełka różnego rodzaju, wydmuszki i t. p.; słoma, sitowie, rogożyna, plastylina, glina, wosk, różne gatunki bibułki i papieru (bibułka gładka, karbowana, gazety, papier do pakowania, zapisane zeszyty i t. p.), karton różnobarwny (okładki zapisanych zeszytów), opłatki, kawałki tektury; gałązki, skrawki tkanin, koraliki, włóczka kolorowa, nici, sznureczek, cienki drucik i t. p.

Narzędzie: miarki centymetrowe, nożyczki, nożyki, kolce.

Orientacyjne przykłady tematów: łódki, koszyczki z roślin (z kasztanów, z głąba kapusty i t. p.); mebelki dla lalek z kartonu; zabawki z kartonu lub papieru, jak np. samolociki, okręciki, latawce, maski, lampjony, ozdoby na choinkę; tarcze zegarowe, najprostsze teczki na rysunki, torebki na nasiona, laleczki, pajaki ze słomy, „światy” z opłatków i inne ozdoby choinkowe; bukiety, wianki.

Okładanie papierem pakunkowym lub gazetowym zeszytów i książek; robienie paczek i zawiniątek i obwiązywanie ich w sposób handlowy.

C. Karmienie ptaków zimą.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność samodzielnego i sprawnego utrzymywania w czystości ciała i w porządku ubrania, oraz przedmiotów pomocniczych przy pracy i zabawie; umiejętność właściwego zachowania się na drodze, ulicy, w parku i t. p., z uwzględnieniem w mieście przechodzenia przez ulicę;

umiejętność cięcia, zaginania, klejenia papieru i kartonu; umiejętność okładania papierem zeszytów i książek, obwiązywania małych paczek; sprawność w posługiwaniu się dla celów zabawowych dostępnymi materiałami roślinnymi.

U W A G I.

W oddziale II należy prowadzić przeważnie lekcje całogodzinne, można jednak, o ile ogólna organizacja pracy na to pozwala, przeznaczać także na zajęcia praktyczne tylko część godziny.

Kulturalne i higieniczne nawyki dziecka, zapoczątkowane w oddziale I, utrwała się systematycznie w dalszym ciągu, przy tych samych jednak ćwiczeniach z zakresu kultury życia codziennego, jak w oddziale I, należy żądać od dzieci więcej samodzielności i pewnego zmechanizowania czynności łatwiejszych. Oprócz obserwacji i ćwiczeń w pobliżu szkoły, należy urządzić w godzinach zajęć praktycznych parę wycieczek — na wsi do zagród lub na drogę poza wieś, w mieście na dziedzińce, do parków, w celu sprawdzenia i utrwalenia umiejętności właściwego zachowania się i przyczynienia się do znajomości najelementarniejszych urządzeń higienicznych; tym samym celem, między innymi, winny zresztą służyć wycieczki, odbywane w godzinach, przeznaczonych na inne przedmioty.

Przy zajęciach rękodzielniczych nauczyciel coraz częściej zwraca uwagę na poprawniejsze użycie narzędzi i czystość w wykonaniu, nie krępując jednak pod żadnym pozorem pomysłowości uczniów w ujęciu wysuniętego tematu. Nie narzucając sposobu wykonania danego przedmiotu, udziela rad, pokazuje, jak należy używać narzędzi lub przyborów, jak kleić, wiązać i t. p. Narzędzia, wskazane w materiale nauczania, powinna posiadać w odpowiedniej ilości sama szkoła; dzieci nie są obowiązane do ich nabywania i przynoszenia.

ŚPIEW.

2 godziny tygodniowo (pożądany podział na półgodziny).

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni jednogłosowe, łatwe i przystępne w rytmie i melodji, nie przekraczające przeciętnej skali głosu dziecka w tej klasie (od „c” jednokreślnego do „d” dwukreślnego) i związane w swej treści z jego życiem w szkole i poza szkołą: religijne, o rodzinie, szkole, Ojczyźnie, w szczególności „*Boże coś Polskę*”, o pracy i życiu ludzi, o przyrodzie, pieśni do zabaw, marszu i t. p.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy dbać o dostatecznie głęboki i spokojny wdech we właściwych miejscach pieśni, wyraźnie wymawianie tekstu, naturalne wydobywanie głosu oraz stosować przynajmniej dwa odcienie dynamiczne: mezzoforte = średnio silnie i piano = cicho.

Zabawy rytmiczne i inscenizacje odpowiednich piosenek.

W bezpośrednim związku z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okoliczności-

wo, w miarę potrzeby: rozpoznawanie rodzajów taktu: dwu, i trójmiaru, taktowanie przy śpiewie w dwu i trójmiarze; rozpoznawanie opracowanych pieśni według fragmentów, nuconych lub granych przez nauczyciela, określanie słowem, gestem lub rysunkiem w sposób ogólnikowy linii melodyjnej, śpiewanie dwóch zasadniczych elementów melodji, występujących w pieśniach — gamy majorowej wznoszącej się i opadającej oraz trójdźwięku majorowego na pierwszym stopniu gamy.

WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie conajmniej 15 łatwych pieśni jednogłosowych, z włączeniem pieśni „*Boże, coś Polskę*”, śpiewanych wyraźnie rytmicznie i czysto, z zastosowaniem przynajmniej dwu odcieni: mf i p.

U W A G I.

Ż pieśni „*Boże, coś Polskę*” winny dzieci opanować trzy zwrotki.

Jeżeli na to pozwala stopień muzykalności dzieci, można opracować już w tym oddziale Hymn Państwowy „*Jeszcze Polska nie zginęła*”.

Należy od czasu do czasu dla utrwalenia powtarzać cenniejsze pieśni z oddz. I.

Środki rozwoju poczucia rytmicznego i spostrzegawczości słuchowej, wymienione w materiale nauczania, służą jedynie do ułatwienia opanowania pieśni, dlatego nie powinny być w żadnym wypadku stosowane jako oderwane ćwiczenia.

Śpiewanie gamy i trójdźwięku ma na celu przygotowanie właściwej intonacji śpiewanych pieśni.

ĆWICZENIA CIELESNE.

2 godziny tygodniowo (4 razy po pół godziny szkolnej lub 2 razy po jednej godzinie)—ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY DLA ODDZIAŁÓW I i II.

ZABAWY WRAZ Z ĆWICZENIAMI GIMNASTYCZNYMI W FORMIE ZABAWOWEJ.

A. Zabawy.

Zabawy ze śpiewem, o charakterze rekreacyjnym i ożywiającym, a także w celu przyzwyczajania dzieci do ruchów w takt śpiewanej piosenki, np. różyczka, konopki, mak; w naszej szkółce, rzemieślnicy, jawor i t. p.

Zabawy orientacyjno-porządkowe, jako ćwiczenia spostrzegawczości, uwagi i szybkiej reakcji, np. zbiórka według kolorów, policjant, ruch uliczny, mruzek, powódź i t. p.

Zabawy na czworakach, jako ćwiczenia, wpływająco dodatnio na kształtującą się w tym wieku krzywiznę lędźwiową, np. pieski na straży, żaby i bociany i t. p.

Zabawy bieżne w dostępnej dla dziatwy formie, ćwiczące bieg i wyrabiające wydatnie płuca i serce; wzmacnianie biegu przez stopniowe

wprowadzanie pościgu, np. natarcie, czarny lud, murzyn, król i jego dzieci, poczta, przeprowadzka, cztery kąty i t. p.

Zabawy rzutne, ćwiczące oko i rękę przy pomocy rzucania i chwytania woreczków (wypełnionych grochem, fasolą lub kukurydzą) i małych piłeczek, np. rzucanie do celu, zgadywany, piłka w półkolu, piłka o ścianę, serso i t. p.

Zabawy skoczne, jako ćwiczenia kończyn dolnych, przygotowanie do skoków i ćwiczenia rekreacyjne, np. skoki wróbelka, skoki konika, skoki żab, chód kruka, zajaczki.

Zabawy w wodzie. Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy, oswajające z wodą (na głębokości do kolan, względnie do pasa dzieci), np. bieganie w wodzie, podskoki, sięganie po piasek lub kamyki na dno, w klasie II — koziołek w wodzie.

Zabawy na śniegu i lodzie, mające na celu zahartowanie dziatwy przez przyzwyczajanie jej do przebywania zimą na otwartym powietrzu, a ponadto zmierzające do nauki jazdy na łyżwach i saneczkach, np. lepienie bałwanów, zabawy śnieżkami, odmiatanie śniegu, jazda na łyżwach, wożenie się na saneczkach, małe zjazdy i t. p.

B. Ćwiczenia gimnastyczne tylko w formie zabawowej.

Ćwiczenia porządkowe: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu, w dwójkach i w kole.

Ćwiczenia kształtujące, uwzględniające pracę wielkich mas mięśniowych: przyzwyczajanie do poprawnego stania, siedzenia, kłęk i leżenie; łatwe o małym napięciu, ćwiczenie kończyn, podtrzymując ruchomość w stawach, oraz te najłatwiejsze i najprostsze ćwiczenia szyi i tułowia, które mają wyraźny wpływ na prawidłowe ustalenie się krzywizny szyjnej, piersiowej i lędźwiowej.

Ćwiczenia koordynacyjne: przybieranie podstaw równoważnych w formie zabawowej, np. stanie bociana, całowanie kolana, chodzenie po wąskiej desce podłogi, po kresce, wyrysowanej kredą, przechodzenie po kamykach, chodzenie po wąskiej ławce (np. szkolnej) i t. p.

Ćwiczenia stosowane: wstępowanie (wspinanie się) w górę i w dół na drabinkach, przepłotni i t. p., zwykły chód początkowo bez wymagań taktu, stopniowe wyrabianie poczucie rytmu i taktu w chodzie.

Ponadto należy wyuczyć dzieci *prawidłowego oddychania*.

WYNIKI NAUCZANIA W ODDZIALE II.

Wyrobienie sprawności w kilku nowych zabawach bieżnych o jednej i dwu regułach; wdrożenie do szybkiej i sprawnej zbiórki w rzędzie,

w dwójkach, w kole i w szeregu, umiejętność maszerowania dwójkami; opanowanie postawy jednonóż przy przeskakiwaniu po narysowanych kamieniach; umiejętność zachowania się na otwartym powietrzu podczas mrozu i swobodnej zabawy na śniegu i lodzie (ruch jako przeciwdziałanie ziębności).

U W A G I.

Zabawy stanowią mając zasób materiału do ćwiczeń nietylko na lekcjach, ale w miarę potrzeby także na pauzach. Przy doborze tego materiału należy mieć na uwadze zarówno jego charakter kształtujący, jak i wychowawczy.

Ćwiczenia gimnastyczne stosują się wyłącznie w formie zabawowej, przytem winny one zajmować mniej więcej dwa razy mniej czasu, niż właściwe zabawy; nie ujmuje się ich w oddzielne lekcje, ale wplata w lekcje złożone z zabaw.

Jednym z najważniejszych celów ćwiczeń gimnastycznych na poziomie oddziałów I i II jest utrzymanie należytej gibkości kręgosłupa dziecka, oraz wyrobienie zręczności i odwagi.

Niektóre zabawy i ćwiczenia gimnastyczne będą dostosowywane do ilustracji pogadanek w zakresie języka polskiego.

Wszelkie wycieczki szkolne mogą być wyzyskane z dużym pożytkiem dla celów wychowania fizycznego; potrzeba bowiem dostarczenia działwie obserwacyj łączą się znakomicie z potrzebą wyprowadzenia jej możliwie często na otwarte powietrze i przebywania pieszo pewnych przestrzeni. Jako zasadę należy postawić dla oddziału II wycieczki do 4 km. przy marszu w jednakowym dla wszystkich, niezbyt szybkim tempie, bez obciążenia. Wycieczki takie dostarczają możliwości realizowania zabaw w wodzie i zabaw, wymagających większego terenu, aniżeli szkolny plac zabawowy.

Z ćwiczeniami cielesnymi należy łączyć ściśle takie wskazania higieniczne, jak: konieczność mycia rąk po każdej zabawie, w szczególności po zabawie na czworakach, jak najłżejsze ubieranie się do ćwiczeń cielesnych, rozgrzewanie się na pauzach przez ruch a unikanie grzania się przy ciepłym piecu i t. p.

Oprócz lekcji 10-minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne o charakterze zabawowym winny być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałem I: w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału II, w drugim — naprzemian przez wychowawcę oddziału I i oddziału II.

B. ODDZIAŁ II SZKÓŁ 3, 2 i 1 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne podane na str. 138 — 143 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

Obowiązuje program dotychczasowy.

JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A.

ARYTMETYKA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A.

RYSUNEK.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A, przytem ze względu na mniejszy wymiar czasu, zwłaszcza tam, gdzie na ten przedmiot przeznaczona się tylko $\frac{1}{2}$ godziny, należy wydatniej stosować rysunek na lekcjach innych przedmiotów, a na lekcjach osobnych zająć się przedewszystkiem rysunkiem z pamięci.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

W szkołach dwuklasowych obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale II A. W szkołach trzyklasowych i jednoklasowych należy opierać się również na tym programie, z taką jednak zmianą, że względu na mniejszy wymiar czasu, że przewidziane ćwiczenia z zakresu kultury życia codziennego nie skupiają się w tym czasie, lecz są rozłożone odpowiednio do rozporządzalnej liczby godzin na lekcje różnych przedmiotów; poza tem liczba robót ulega znacznemu zmniejszeniu w porównaniu z liczbą robót w szkołach wyżej zorganizowanych, należy zato w miarę możliwości wydatniej stosować roboty ręczne na lekcjach innych przedmiotów.

ŚPIEW.

Przy nauce osobnej oddziału II obowiązuje program, podany powyżej w dziale II A, z tą zmianą, że liczbę opracowywanych pieśni należy zmniejszyć odpowiednio do zmniejszenia ilości czasu. Przy nauce wspólnej oddziałów II i III w szkole dwuklasowej obowiązuje ten sam program z tem samym zastrzeżeniem. Przy nauce wspólnej oddziałów II i I obowiązuje nowy program *dla oddziału I*, podany w dziale I A, z tem samym zastrzeżeniem, gdy liczba godzin jest mniejsza niż 1 godzina tygodniowo. Przy połączeniu oddziału II z III i IV w szkole jednoklasowej należy stosować program dotychczasowy.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Ze względu na mniejszą ilość czasu, zwłaszcza tam, gdzie nie wynosi więcej niż $\frac{1}{2}$ godziny tygodniowo, należy stosować przy nauce osobnej oddziału II lub łącznej oddziału I i II z programu dla oddziałów I i II, podanego powyżej w dziale I A, dział „A. Zabawy”, z działu B: *Ćwiczenia porządkowe*: ustawianie się i zbiórka w rzędzie i szeregu,

w dwójkach i w kole. Należy zwrócić uwagę na wyuczenie *prawidłowego oddychania*.

Przy nauce wspólnej oddziału II i III w szkole dwuklasowej należy stosować ten sam program dla oddziałów I i II z temi samemi zmianami.

III. ODDZIAŁY III i IV SZKÓŁ 7, 6, 5, 4, 3 i 2 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, podane na str. 134 — 139 wydania *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych* z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Program dotychczasowy nauki, ustalony w tem wydaniu, *pozostaje bez zmiany* z następującemi wyjątkami:

NAUKA O PRZYRODZIE W ODDZIALE IV SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Przy opracowywaniu programu B, zamieszczonego na str. 117—119 wydania *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych* z r. 1931, należy włączyć po punkcie 20 jako nowy p. 21:

Nasze ryby. Opis budowy ciała (zewnętrznej) na okazach karpia i szczupaka (lina i okonia lub karasia i sandacza). Gospodarcze znaczenie ryb dla ludzi.

SPIEW W ODDZIALE III SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Nauka wspólna z oddziałem II ma się odbywać według nowego programu oddziału II ze zmniejszeniem liczby opracowywanych pieśni, odpowiadającym zmniejszeniu ilości czasu, jak już zaznaczono powyżej w dziale II B.

ĆWICZENIA CIELESNE W ODDZIAŁACH III i IV SZKÓŁ 7, 6, 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY.

ZABAWY I GRY RUCHOWE WRAZ Z ĆWICZENIAMI GIMNASTYCZNYMI.

A. Zabawy i gry ruchowe.

Zabawy ze śpiewem, zabawy taneczne o charakterze rekreacyjnym i ożywiającym, np. kot i myszka, baran, zelman, ogrodniczek, szewczyk, karuzela, chinka (dwie ostatnie zwłaszcza dla dziewcząt).

Zabawy orientacyjno-porządkowe, ćwiczące uwagę i spostrzegawczość, np. powódź, labirynt, uważny wartownik i t. p.

Zabawy bieżne, stopniowo przechodzące w *gry bieżne* dla wzmocnienia biegu, a więc pracy płuc i serca, oraz uwzględniające elementy zręczności, np. bieg strażacki, bieg łańcuchowy, kozak i tatarzyn, dzień i noc, łatwe formy biegów rozstawnych, np. sadzenie ziemniaków.

Zabawy rzutne, zwłaszcza rzuty piłeczkami, ćwiczące oko i rękę, np. król, wyścig piłek, stójka, strzelec, różne rodzaje podrywek i t. p.

Zabawy skoczne, przygotowujące elementy skoków i wzmacniające stawy skokowe, np. wybijanka w kole, król skoczków, szczur, walka kogutów i t. p.

Tam, gdzie warunki na to pozwolą, zabawy w wodzie (na głębokości do pasa), np. wskakiwanie do wody, biegi i skoki zajęcze w wodzie, zabawy bieżne w wodzie, szybowanie i t. p.

Zabawy na śniegu i lodzie, obejmujące jazdę na sankach i na łyżwach np. zjazdy na sankach z niedużych pochyłości (bez wiraży), zabawy śnieżkami, nauka jazdy na łyżwach przodem i tyłem. W okolicach śnieżnych dla dzieci silniejszych początki nauki jazdy na nartach; posuwanie się bez kijka i z kijkiem po równinie, łatwe podejście i zjazdy.

B. Ćwiczenia gimnastyczne.

Ćwiczenia porządkowe.

Zbiórki w dwurzędzie i dwuszeregu, tworzenie kolumny czwórkowej z dwuszeregu oraz kolumny ćwiczebnej z dwurzędu w miejscu i marszu.

Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych: wymachy i krążenia, przeważnie w formie zabawowej, oraz łatwe ćwiczenia w formie ściślejszej, głównie w postawach siedzących.

Ćwiczenia kończyn dolnych: łączenie podskoków z przysiadami podpartymi, łączenie łatwych podskoków, wykonywanych miarowo; marsz zwykły, kierunkowy, marsz w tempie zmiennem, marsze w formie zabawowej.

Ćwiczenia tułowia we wszystkich płaszczyznach z dużą przewagą formy zabawowej, przeważnie w postawach leżących i siedzących, z najłatwiejszymi ruchami rąk.

Ćwiczenia szyi: skręty i skłony głowy w postawach siedzących.

Ćwiczenia koordynacyjne.

Wytrzymywanie łatwych postaw równoważnych w miejscu; łatwe ruchy kończyn i tułowia w postawach równoważnych; marsz krokiem

mierniczym; przechodzenie po równoważni, umieszczonej najwyżej na wysokości kolan, przechodzenie z przekraczaniem małych przeszkód; utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia stosowane.

Łatwe półzwisły na drabinkach, ewentualnie krótkotrwałe półzwisły na prymitywnych przyrządach. Łatwe zabawy z mocowaniem się dwójkami. Skoki wolne w formie zabawowej, niezbyt wysokie, zmierzające do opanowania doskoku; łatwe skoki mieszane przez ławeczkę.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość przynajmniej 5 nowych zabaw z zasobu materiału ćwiczebnego, sprawność w poznanych zabawach bieżnych z trzema i czterema regułami; sprawność w rzucaniu i chwytaniu piłeczek; sprawna zbiórka w dwójkach i czwórkach w miejscu, umiejętność ustawiania się w kolumnie ćwiczebnej przez rozluźnienie kolumny czwórkowej; opanowanie postawy z ramionami skurczonemi; pewność w marszu krokiem mierniczym; opanowanie skoku ponad przeszkodę stałą, umieszczoną na wysokości kolan.

U W A G I.

Zarówno w oddziale III jak i IV ćwiczenia gimnastyczne winny zajmować tyle czasu, ile zabawy i gry.

W oddziale III zaczyna się wyraźne przejście od zabawy do systematycznej nauki. W ćwiczeniach gimnastycznych wprowadzać należy formę ścisłą stopniowo, tak, aby w końcu oddziału czwartego wystąpiła ona w jednej trzeciej ogólnej ilości ćwiczeń gimnastycznych. Ponieważ jednak dziecko w tym okresie nie posiada jeszcze dostatecznie rozwiniętej koordynacji nerwowo-mięśniowej, nie należy żądać precyzji w wykonywaniu ćwiczeń. Ze względu nadto, iż dziatwa w tym wieku potrzebuje dużo ruchu, należy w doborze materiału ćwiczebnego dać pierwszeństwo tym wszystkim ćwiczeniom i zabawom, przy których jednocześnie wszystkie dzieci są czynne.

W oddziale IV może wystąpić konieczność podziału chłopców i dziewcząt podczas gimnastyki, dłuższych marszów i niektórych gier.

Podział taki w oddziale IV może spowodować konieczność podziału także, i w oddziale III, aby w ten sposób utworzyć dwa zespoły do ćwiczeń cielesnych, a mianowicie chłopców z oddziału III i IV, oraz dziewcząt z tychże oddziałów. Jeżeli będą istniały oddziały równoległe, wtedy połączenie będzie się dokonywało w granicach tych oddziałów. Jakkolwiek w doborze materiału nie wyróżniono chłopców i dziewcząt, to jednak niektóre ćwiczenia będą prowadzone dla chłopców z większą, dla dziewcząt z mniejszą intensywnością.

Wszelkie wycieczki, organizowane przez szkołę, winny być wyzyskiwane również i dla celów wychowania fizycznego. Marsz podczas wycieczek nie powinien przekraczać 6 km, bez obciążenia. Wycieczki powinny dawać sposobność do organizowania zabaw i gier na większych przestrzeniach, ułatwiać odbycie kąpieli i t. p. Oddział IV powinien odbyć w ciągu roku co najmniej 2 wycieczki, dla celów wyłącznie wychowania fizycz-

nego. Na wycieczkach tych działwa urządza biwak i wykonywa łatwiejsze prace, zmierzające do zapewnienia sobie posiłku i wygodnego odpoczynku.

W szkołach 7 -- 4 klasowych oprócz lekcji winny być prowadzone przedlekcyjne ćwiczenia gimnastyczne osobno dla każdego z oddziałów: III i IV lub też dla obłącznie przez wychowawców wzgl. wychowawcę tych oddziałów — tylko jednak wówczas, gdy liczba godzin lekcji w danym oddziale jest faktycznie mniejsza od 3.

ĆWICZENIA CIELESNE W ODDZIALE III SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Nauka wspólna w oddziałach II i III ma się odbywać według programu dla oddziałów I i II, podanego w dziale I B i II B części pierwszej niniejszej instrukcji, i zgodnie z odpowiednim zaznaczeniem w dziale II B.

ĆWICZENIA CIELESNE W ODDZIALE IV SZKÓŁ DWUKLASOWYCH.

Nauka wspólna z oddziałem V ma się odbywać według nowego programu dla oddziałów V, VI i VII, zamieszczonego poniżej w dziale IV A.

IV. A. ODDZIAŁ V SZKÓŁ 7 i 6 KLASOWYCH.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

2 godziny tygodniowo.

Obowiązuje program dotychczasowy.

JĘZYK POLSKI.

5 godzin tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Czytanie.

Czytanie głośne i ciche wartościowych, do właściwości psychiki dziecka dostosowanych dłuższych i krótszych opowiadań, opisów, obrazów, życiorysów utworów lirycznych w formie prozaicznej i poetyckiej oraz ballad z wypisów, książek dla młodzieży (i ew. pisemek).

Czytanie w szkole poprawne, płynne z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego, oraz przygotowywanie takiego czytania w domu.

Omawianie treści czytanych utworów: wyróżnianie postaci, ich czynów i pobudek działania, przebiegu wydarzeń, obrazów; dzielenie dłuższych utworów na wyodrębniające się części, a w związku z tem tworzenie planu, nawiązywanie treści czytanych utworów do przeżyć dzieci.

Stopniowe zaprawianie do samodzielnego czytania utworów w domu.

Mówienie.

Swobodne i samorzutne wypowiadanie się dzieci.

Swobodne, dłuższe opowiadania na tematy, podane przez dzieci lub nauczyciela.

Krótkie opisy przedmiotów i sytuacji na podstawie bezpośredniej obserwacji i wspomnień.

Oglądanie obrazków i omawianie ich treści.

Omawianie treści przeczytanych utworów; streszczenia.

Porządkowanie omawianego materiału, jako wdrażanie do układania planu.

Pisanie.

Przepisywanie, jako ćwiczenie ortograficzne.

Pisanie ze słuchu jako sprawdzian znajomości pisowni.

Opowiadania, opisy i krótkie sprawozdania.

Wypracowania na łatwe tematy, zaczerpnięte z lektury.

Streszczanie przeczytanych krótszych całości.

Listy do osób bliskich i znajomych; korespondencja międzyszkolna.

Materiał ortograficzny: użycie liter *ó* obok *u*, *rz* obok *ż* i *sz*, *h* obok *ch*; litery *q* i *ę* obok połączeń literowych *om*, *on*, *em*, *en*, w wyrazach rodzimych i obcych (typy: *wąs* — *bronz*, *zamęt* — *atrament*); pisownia często spotykanych wyrazów obcych (litery *i* i *j*); pisownia końcówek przymiotników: *em*, *ym*, *emi*, *ymi*; czasowników: *q*, *ę*, *em*, *am*, *emy*, *imy*; pisownia niektórych części wyrazów: *ski*, *dzki*, *cki*, *stwo*, *dztwo*, *ctwo*, *z*, *s*, i t. p.; łączne i rozłączne pisanie wyrazu *nie* i części *by*; przenoszenie wyrazów o zbiegu trzech lub więcej spółgłosek (typy: *chłop-stwo*, *by-stry*); znaki przestankowe w zdaniu rozwiniętem i złożonem.

W związku z czytaniem, mówieniem i pisanem:

dalsze wzbogacanie czynnego słownika dzieci: nazwy dostępnych dla dziecka stanów życia wewnętrznego, np. uczuć i ich objawów; zestawianie grup wyrazów, np.: nazwy rzemieślników, narzędzi rzemieślników, narzędzi pracy rolnika, nazwy pokrewieństwa i t. p.; zestawianie wyrazów pokrewnych; wyszukiwanie i wyjaśnianie wyrazów bliskoznacznych i wieloznacznych;

uczenie się napamięć wierszy i krótkich tekstów prozaicznych.

Nauka o zdaniu: ćwiczenia w rozróżnianiu zdań oznajmujących, pytających, wykrzyknikowych i rozkazujących; ćwiczenia w rozbiórce zdania na podmiot i orzeczenie; wyszukiwanie podmiotu zasadniczego i orzeczenia zasadniczego; określenia i ich rodzaje: przydawka, okolicznik, dopełnienie; zdanie pojedyncze i złożone.

Nauka o wyrazie: ćwiczenia w rozróżnianiu poznanych części mowy (rzeczownika, przymiotnika, liczebnika czasownika); wyróżnianie zaimka (przymiotnego, rzeczownego i przysłownego), przysłówka, przyimka, spójnika i wykrzyknika; zaznajomienie się z deklinacją: na tle zdania zestawianie przypadków tego samego rzeczownika, nazwy przypadków, cząstk fleksyjne, temat i końcówka, zestawianie przypadków przymiotników, zaimków przymiotnych i rzeczowych, liczebników; ćwiczenia w rozpoznawaniu przypadków w tekście wedle ich składniowego użycia w zdaniu i według formy.

Tematy ćwiczeń w czytaniu, mówieniu i pisaniu.

Obrazy z życia dzieci i młodzieży: zabawy, sporty, wycieczki, przygody, podróże, obozy harcerskie, życie społeczne w szkole i t. p.

Fragmety z życia wielkich Polaków; wodzów, bohaterów, odkrywców, uczonych, pisarzy i t. p.

Na tle barwnych opisów przyrody w różnych krainach Polski obrazki z życia ludu, np.: lud przy pracy i zabawie, wierzenia, zwyczaje i obyczaje, stroje, budownictwo. Obrazki z życia miast polskich w teraźniejszości i przeszłości, zajęcia ludności, cechy, warsztaty pracy, władzę i urzędy, budownictwo, stroje, zwyczaje.

Strażnicy naszych granic: armja polska, Korpus Ochrony Pogranicza, Liga Obrony Powietrznej Państwa, obrazki z pogranicza polskiego; współżycie z sąsiadami.

Barwne obrazki z życia naszych sąsiadów, oraz z życia Polaków w krajach ościennych.

WYNIKI NAUCZANIA.

Umiejętność poprawnego i płynnego czytania, z uwzględnieniem akcentu logicznego i uczuciowego oraz przestankowania; rozumienie treści czytanych utworów, z uwzględnieniem składników, wskazanych w materiale nauczania; umiejętność poprawnego wypowiedzania się w swobodnej rozmowie, w formie opowiadania i łatwego opisu; opanowanie ortografji w zakresie, wskazanym w materiale nauczania; umiejętność napisania łatwego opowiadania, opisu i listu; przyswojenie wiadomości o zdaniu i wyrazie, w zakresie, wskazanym w materiale nauczania.

U W A G I.

Przy czytaniu w oddziale V zwracamy uwagę na właściwe akcentowanie, modulację głosu i przestankowanie, wdrażając w ten sposób do czytania wyrazistego. Niezbędnym warunkiem takiego czytania jest odczucie i zrozumienie przez dzieci treści utworu. Stanie się to wówczas, gdy treść utworu znajdzie w psychice dziecka właściwe

punkty zaczepienia w postaci przeżyć, spostrzeżeń, doświadczeń. Dlatego nauczyciel może w razie potrzeby przygotować uczniów do czytania utworu przez wycieczkę, pokaz, pogadankę i t. p.

Przy rozpatrywaniu treści czytanych utworów nauczyciel ułatwia dziecku zwrócenie uwagi na pewne momenty i zrozumienie właściwej treści, przygotowując je w ten sposób powoli również do samodzielnego korzystania z książki.

Wygłaszanie winno, uwydatniając wszelkie odcienie uczuciowe i myślowe, możliwie zbliżać się do mowy naturalnej, a unikać przesady i sztucznego patosu. Należy przytem uwzględniać indywidualność dziecka, nie narzucając mu gotowego szablonu. Jednym z warunków właściwego wygłaszania jest również poprawne wymawianie dźwięków i odpowiednie nasilenie głosu.

Jako jedno z ćwiczeń pisemnych można wprowadzić sprawozdania z życia klasy które przyzwyczajają do obiektywnego przedstawiania rzeczywistości, do rzeczowego i treściwego przedstawiania momentów najważniejszych; sprawozdania te powinny występować tylko w miarę oczywistej potrzeby, przyczem pobudka do ich składania może wychodzić zarówno od nauczyciela, jak i od dzieci.

Jednym z rodzajów sprawozdań jest streszczanie przeczytanych utworów ustne lub na piśmie. Do tego rodzaju ćwiczeń dobierać należy nie urywki, lecz całe utwory mniejszych rozmiarów, np. nowelki.

Tablice ortograficzne w dalszym ciągu mogą sporządzać uczniowie w miarę potrzeby pod kierunkiem nauczyciela; równocześnie zaznajamia się uczniów ze sposobem posługiwania się słownikiem ortograficznym.

Ćwiczenia słownikowe obejmują w tej klasie obfitszy niż dotąd materiał, dotyczący życia wewnętrznego człowieka, oraz uwzględniają w większej mierze nietylko treść, ale i formę wypowiedzi.

Uczniowie powinni spostrzec, że tę samą zasadniczą treść można wyrażać w różny sposób, np. cechę przedmiotu zapomocą określenia dosłownego (przymiotnika), porównania lub przenośni: włos siwy, włos siwy jak srebro, włos srebrny; powinni również i na to zwrócić uwagę, że użycie innej formy służy do uwydatnienia różnicy odcienia treści, np. czarny bór, bór czarniejący.

Inscenizacje na tym stopniu obejmują również pomysły dzieci, dotyczące strójów, obrazów, które będą realizowane w miarę nadarzających się sposobności w życiu szkolnem (poranki, zebrania towarzyskie, uroczystości szkolne i t. p.).

Materiał gramatyczny nie przeciąża ucznia nadmiarem faktów i szczegółów. Nauczyciel nie powinien zatem opracowywać zbyt drobiazgowo wskazanych tematów. W szczególności zestawienie przypadków nie powinno być mechaniczną odmianą rzeczowników i przymiotników i t. p., lecz stanowić podstawę do praktycznego zaznajomienia się z ilością i nazwami przypadków, z częstkami fleksyjnymi i rolą składniową przypadku. Na tej drodze uczeń zaznajamia się z deklinacją.

Punktem wyjścia do ćwiczeń w zestawianiu przypadków powinna być obserwacja deklinujących się części mowy na tle zdania. Zestawianie szeregów fleksyjnych rzeczownika, przymiotnika, zaimka i liczebnika ma uświadomić ucznia, które części mowy odmieniają się przez przypadki, w żadnym zaś razie nie może być podstawą do szczegółowych rozważań o różnych typach deklinacyjnych.

Tematy, wskazane w programie, prowadzą do rozszerzenia i pogłębienia wiadomości o życiu i kulturze Polski. Występują nadto obrazki z życia sąsiadów.

Tematy zostały ujęte w pewne grupy według rodzajów zagadnień, przyczem kolejność ta nie obowiązuje, przeciwnie, można, a nawet należy łączyć tematy z różnych grup w większe całości celem osiągnięcia wielostronnych, plastycznych, barw-

nych obrazów życia w różnych krainach i regionach Polski. Obrazy te winny być ożywione akcją współczesną lub historyczną z wysunięciem na plan pierwszy przeżyć i pracy człowieka. Wyzyskać należy przytem zainteresowania młodzieży w kierunku podróźniczym, turystycznym, sportowym, żądę przygód, zamiłowania techniczne i t. p.

W tym oddziale nauka geografji wyprzedza język polski, dając mu podbudowę. Wogóle zaś przy opracowywaniu tematów o charakterze historycznym, geograficznym i przyrodniczym należy nawiązywać do wiadomości, zdobytych na lekcjach odpowiednich przedmiotów.

Ze względu na rozszerzenie zakresu tematów na Polskę i sąsiadów, obok bezpośredniej obserwacji, coraz większą rolę odgrywać będzie ilustracja, pokaz, przede wszystkim zaś książka. Dlatego na lekturę wypadnie zwracać szczególniejszą uwagę.

HISTORJA.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

1. *Budowa Państwa Polskiego.*

Z życia dawnych Słowian. Pierwotny krajobraz Polski.

Chrzest Polski. Męczeństwo Św. Wojciecha. Zjazd Gnieźnieński. Pierwsi zakonnicy w Polsce. Drużyna rycerska Chrobrego. W obronie niezależności: obraz z walk z Niemcami. Wjazd do Kijowa, odzyskanie grodów Czerwieńskich. Życie w grodzie i na podgrodziu. Życie na wsi, wolni i niewolni w służbie księcia i grodu. Koronacja Chrobrego.

Młodość Bolesława Krzywoustego, pasowanie na rycerza. Rycerze zachodni, ich obyczaje i zamki rycerskie. Walka Krzywoustego o Pomorze, zdobycie Nakła. Obrona Głogowa, zwycięstwo pod Wrocławiem. Testament Krzywoustego.

2. *Upadek jedności Państwa Polskiego.*

Sprowadzenie Krzyżaków do Polski. Napady Tatarów: obrona Sandomierza, bitwa pod Lignicą. Wieś osadnicza: założenie i sposób życia osadników. Założenie miasta Krakowa, plan średniowiecznego miasta.

Gospodarka klasztorów, życie w klasztorze, dawne książki. Z życia świętych kobiet: Św. Kinga, Św. Salomea. Św. Jacek na Rusi.

3. *Odrodzenie i wzmocnienie Państwa Polskiego.*

Koronacja Władysława Łokietka. Bitwa pod Płowcami, Florjan Szary. Gedymin, początki Wilna.

Odzyskanie Rusi Czerwonej; Kazimierz Wielki budowniczym Lwowa. Gospodarka Kazimierza Wielkiego: śpichlerze, sukiennice, drogi han-

dłowe. Kazimierz Wielki królem chłopków. Opieka króla nad Żydami. Życie mieszczan, uczta u Wierzyńka. Budowa Kościoła Marjackiego i inne znakomitsze budowle tego czasu. Założenie Akademji.

4. *Rozwój potęgi Państwa Polskiego.*

Małżeństwo Jadwigi z Władysławem Jagiełłą. Zwycięstwo pod Grunwaldem, Zawisza Czarny. Zjazd w Horodle.

Wyprawa i śmierć Władysława Warneńczyka. Kazimierz Jagiełłończyk i odzyskanie Pomorza: przyjęcie posłów pruskich przez króla w Krakowie, zwycięstwo pod Puckiem, pokój toruński. Gdańsk za Kazimierza Jagiełłończyka. Gospodarka folwarczna i handel zbożem. Bunt szlachty i ogłoszenie ustawy: „Nic o nas bez nas”. Sejmik szlachecki. Życie w mieście średniowiecznym: mieszczanie, cechy, kupcy, handel. Fortyfikacje miejskie Krakowa w XV wieku.

Uniwersytet Krakowski i życie żaków. Św. Jan Kanty, Kopernik. Pierwsze druki polskie. Długosz i synowie królewscy. Wit Stwosz.

5. *Złoty wiek w Polsce.*

Młodość Tarnowskiego i jego podróż do Włoch. Dwór Zygmunta Starego i Bony, Wawel renesansowy. Hołd pruski. Bitwa pod Obertynem; dzwon Zygmunta. Zapobiegliwość gospodarcza królowej Bony, Krzemieniec. Książowie Ostrogscy w służbie państwa, Ostróg nad Horyniem.

Na dworze Zygmunta Augusta. Zygmunt August rozjemcą w sporach o wiarę i opiekunem poetów; Rej, Kochanowski. Obrazki z obrad sejmików i sejmu. Pozyskanie Inflant. Początki polskiej floty. Unja Lubelska. Testament Zygmunta Augusta.

6. *Państwo Polskie w walce o utrzymanie potęgi.*

Obraz elekcji na Woli. Stefan Batory, król „niemalowany”; wojna z Moskwą. Jan Zamojski, mąż stanu, opiekun nauki i sztuki.

Warszawa stolicą. Zwycięstwo pod Kircholmem. Zwycięstwo pod Kluszyńcem, sztandary polskie na Kremlu. Żółkiewski, jako wzór obywatela, jego śmierć pod Cecorą. Obóz polski pod Chocimem, Piotr Konaszewicz Sahajdaczny, śmierć Chodkiewicza.

Bitwa pod Beresteczkiem. Potop szwedzki: obrona Częstochowy; Stefan Czarniecki. Ugoda z Kozakami w Hadziaczu. Śluby Jana Kazimierza. Wieś polska, pańszczyzna; chata wiejska. Lwów w w. XVII. Osłabienie mieszczan.

Król Jan Sobieski, jego młodość; zwycięstwo pod Chocimem, odsiecz Wiednia. Obrazki z życia magnatów i szlachty w XVII w., dwory i dworki. Wilanów (porównanie z Wersalem).

WYNIKI NAUCZANIA.

W ramach określonych przez materiał nauczania:

znajomość obrazów życia polskiego w przeszłości, a mianowicie życia domowego i publicznego włościan, mieszczan, rycerstwa i szlachty, życia w klasztorze i na dworach magnatów i panujących; znajomość życia i czynów najwybitniejszych postaci dziejowych w XVI i XVII, oraz obrazów, przedstawiających najdonioślejsze i najbardziej pozytywne momenty w rozwoju państwowości polskiej; umiejętność wiązania wiadomości o przeszłości kraju z mapą.

U W A G I.

Materiał, zawarty w kursie oddziału V, winien być omawiany przez nauczyciela z punktu widzenia potrzeb życia współczesnego i wyzyskany jako podstawa do wprowadzenia w rozumienie teraźniejszości.

W ciągu całego kursu należy z obrazami, wskazanymi w materiale nauczania, wiązać najważniejsze wiadomości z dziejów danej miejscowości i regionu, w którym leży szkoła, uzupełniając stosownie odpowiednie punkty programu, różne dla różnych miejscowości. Np. poszczególne punkty działu 1 winny być rozbudowane szerzej, na Pomorzu i w woj. Poznańskim, w szczególności zaś w Gnieźnie, Kruszwicy, Poznaniu i t. d. pozatem np. w Płocku, Krakowie. Niektóre punkty działu 2 należy rozwinąć szerzej na Śląsku, w woj. Krakowskim i t. d.

W kursie oddziału V uczniowie winni przyswoić sobie następujące daty: 966, 1025, 1370, 1410, 1572, 1683. Pozatem istotę chronologicznego ujmowania historii na tym poziomie stanowić winno orjentowanie się w kolejnym następstwie poznanych wydarzeń historycznych. Tak np. wystarczy, jeżeli uczeń wie, że Bolesław Krzywousty panował po Bolesławie Chrobrym, a nie przed nim, i nie po Władysławie Łokietku, lecz przed nim. Pełnej perspektywy dziejowej na poziomie oddziału V jeszcze wymagać nie należy.

Należy przeczytać i objaśnić następujące źródła w wyjątkach: testament Zygmunta Augusta, list Sobieskiego do Marysienki o bitwie pod Wiedniem, list Żółkiewskiego do żony.

GEOGRAFJA.

3 godziny tygodniowo.

MATERIAŁ NAUCZANIA.

1. GEOGRAFJA POLSKI.

Część ogólna.

Przedstawianie ważniejszych form terenu na mapach; poziomice. Granice i obszar Polski. Przegląd gór, wyżyn i nizin w Polsce. Przegląd zlewisk i dorzeczy głównych rzek.

Część szczegółowa.

Karpaty i niziny podgórskie.

Wycieczka do Tatr; Zakopane. Krajobraz turni tatrzańskich; świstak, kozica, niedźwiedź; w chacie góralskiej. Wycieczka na Babią Górę. W kopalniach soli. Na kopalni ropy w Boryslawiu. Wycieczka na Howerłę. Wśród Huculów. W uzdrowiskach karpaccich. Miasta u podnóża Karpat.

Wyżyny polskie.

Wyżyna Małopolska. Śląsk — kraj węgla i żelaza; z czego powstał i do czego służy węgiel; w hucie żelaza. Obyczaje ludu śląskiego. Co Polsce daje Śląsk. W dolinie Prądnika (Ojców). Wapienniki. Kraków, dawna stolica na prastarym szlaku. Krakowiacy. W Częstochowie. Puszcza w Górach Świętokrzyskich. W Kamieniołomach pod Kielcami. Sandomierz.

Wyżyna Lubelska, Wołyń, Podole. Wśród łąk pszenicy. Wycieczka do cukrowni. W jarze Dniestru (Zaleszczyki). Wieś podolska i obyczaje jej mieszkańców. Lwów — położenie na dziale wód. Targi Wschodnie.

Kraina Wielkich Dolin.

Polesie, Podlasie, Wileńszczyzna. Puszcze leśne, bagna, jeziora. Ochrona wymierających zwierząt (żubr, bóbr, łos). Pińsk — węzeł dróg wodnych. Położenie Wilna.

Mazowsze. Środkowa kraina Polski. Warszawa — stolica Państwa. Miasta fabryczne i handlowe. Obyczaje Kurpiów i Książaków.

Wielkopolska. Kraj wielkich dolin. Nad Gopłem i Wartą. Dorobek gospodarczy Wielkopolski. Poznań. Inowrocław. Nad kanałem Bydgoskim. Kujawiacy.

Pomorze i Bałtyk.

Szwajcaria Kaszubska. Puszcza Tucholska. W chacie kaszubskiej. Na wybrzeżu polskim. Zwiedzenie portu w Gdyni. Znaczenie morza dla Polski.

Podział na województwa z uwzględnieniem głównych miast.

2. GEOGRAFJA EUROPY z wyjątkiem krajów śródziemnomorskich.

C z ę ś ć o g ó l n a.

Rozczłonkowanie poziome. Przegląd gór, wyżyn i nizin. Główne rzeki. Europa siedliskiem wielu narodów i państw.

C z ę ś ć s z c z e g ó ł o w a.

Niemcy. Granica z Polską. Przegląd krain. Wielki przemysł w Niemczech. Berlin, Hamburg, Monachjum. Górnicy polscy w Westfalji. Polacy na Śląsku Opolskim i w Prusiech Wschodnich.

Czechosłowacja. W kotlinie Czeskiej. Na południowych stokach Karpat. Jak Czesi wyzyskują swoje bogactwa naturalne. Praga. Polacy na Śląsku Cieszyńskim.

Rumunja. Rozmaitość krajobrazów. Bukareszt. Polacy na Bukowinie.

Związek Socjalistycznych Republik Rad. W krainie tundry. W lasach Uralu. Krajobraz Płyty Rosyjskiej. Nad dolną Wołgą. Czarnoziem Ukrainy. Klimat lądowy. Gospodarka rolnicza i wielkie przedsięwzięcia przemysłowe, Moskwa, Leningrad, Kijów, Odesa. Polacy w Rosji.

Sąsiedzi z nad Bałtyku (Łotwa i Litwa). Stosunki gospodarcze z Polską.

Krótkie wzmianki o Estonji, krajach skandynawskich, Holandji i Belgji.

Wielka Brytania. Położenie wyspowe. Klimat morski. Światowa potęga przemysłowa i handlowa. Londyn — wielki port, największe miasto Europy.

Francja. Krainy naturalne. Kraj rolniczo-przemysłowy. Paryż — światowy ośrodek kultury. Marsylja. Stosunki z Polską.

Krótkie wzmianki o Szwajcarji, Austrii i Węgrzech.

W ciągu całego roku szkolnego pomiary długości rzek, linii kolejowych i t. p., zaznaczanie na mapkach konturowych różnych elementów składowych, np. granic, ważniejszych rzek, większych miast, głównych linii kolejowych, rozmieszczenia kopalni, ośrodków przemysłowych i t. p.

WYNIKI NAUCZANIA.

Znajomość granic, ukształtowania pionowego i sieci rzecznej Polski; podziału na województwa i miast wojewódzkich. Elementarna znajomość

krain Polski: krajobrazu, bogactw naturalnych, głównych ośrodków gospodarczych i życia człowieka.

Znajomość ukształtowania poziomego, gór, nizin, sieci rzecznej, typowych krajobrazów i podziału politycznego Europy; znajomość wskazanych w programie właściwości państw, sąsiadujących z Polską, Wielkiej Brytanji i Francji.

Umiejętność czytania szkolnej mapy politycznej i fizycznej.

U W A G I.

Pierwsze trzy tygodnie należy poświęcić na możliwie gruntowne, z początku bardzo powolne, zaznajomienie ucznia ze sposobem przedstawiania rzeźby terenu przy pomocy poziomic. Do ułatwienia należytego zrozumienia rysunku poziomicowego służyć będą odpowiednie modele, piaskownica i t. d.

W zastosowaniu do krain Polski, program podaje główne tematy, dokoła których zgrupują się wiadomości, potrzebne do ich rozwinięcia i naświetlenia, przyczem każda kraina powinna wystąpić plastycznie, ukazując swoje odrębne oblicze. Należy wystrzegać się encyklopedycznego ujmowania, natomiast dać mniej wiadomości, ale opracować je gruntowniej.

Przy omawianiu podziału na województwa należy wskazać największe miasta, nie wchodząc w ich szczegółowy opis.

Geografię szczegółową Europy najlepiej opracowywać w formie „podróży”, przytem należy jak najczęściej czynić zestawienia z Polską, wydobywać analogje i różnice, oraz podkreślać wzajemne stosunki gospodarcze.

Czytanie mapy winno wiązać się z ćwiczeniami, wskazanymi w programie. Trzeba zwrócić uwagę na zastosowanie podczas nauczania indukcyjnych map, które szkoła może sporządzić własnymi siłami, używając do tego celu zwykłych tablic szkolnych.

W oddziale V należy urządzić co najmniej jedną całodzienną wycieczkę.

NAUKA O PRZYRODZIE.

3 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Od początku roku szkolnego do końca października:

NAUKA O PRZYRODZIE ŻYWEJ.

1. Przygotowanie roli pod siew ozimin; opracowanie jednego gatunku zboża; rozpoznawanie części dojrzałego żyta lub pszenicy, ich znaczenie w życiu rośliny. Rozpoznawanie gatunków zbóż krajowych po ziarnie i kłosach.

2. Zaznajomienie z kilku roślinami wodnymi, np. trzcina, tatarakiem, grązelem, żabiściekiem, moczarką, rogatkiem; rozmnażanie rostowe przez kłącza i pęki zimowe, rozsiewanie cwoców lub nasion przez wode i ptaki wodne, przystosowania do życia w wodzie, zimowanie pod lodem.

Ryba — na przykładzie ryby, hodowanej w akwarjum: ruchy, pobieranie pożywienia, oddychanie oraz związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Sposób życia i związane z nim szczegóły budowy zewnętrznej karpia i szczupaka.

3. Zmiany, zachodzące w przyrodzie w jesieni: temperatura, opady, długość dnia, zmiany w świecie roślinnym i zwierzęcym.

4. Wilk, ryś, sarna, wiewiórka, bóbr, nietoperz: sposób życia, przystosowanie do poruszania się w różnych środowiskach, sposób zdobywania i przyjmowania pożywienia oraz związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Sen zimowy niektórych ssaków.

Sposób życia i obyczaje niedźwiedzia brunatnego, niedźwiedzia białego, lwa, jelenia, łosia, antylopy, żubra.

Zwierzęta ginące.

Hodowle.

Hodowla roślin wodnych.

Hodowla owadów wodnych.

Hodowla ryb w akwarjum.

Od początku listopada do połowy kwietnia:

NAUKA O PRZYRODZIE MARTWEJ.

1. *O cieple.* Pokrycie ciała ssaków i ptaków, oraz materiały odzieżowe i budowlane, jako przykłady do rozpatrywania przewodnictwa ciepłego. Powietrze jako zły przewodnik ciepła. Praktyczne wypróbowanie niektórych dobrych i złych przewodników ciepła. Źródła ciepła użytkowego w gospodarstwie domowym. Spalanie przy całkowitym i częściowym dopływie, oraz bez dopływu powietrza (w zamkniętym naczyniu); racjonalne palenie w piecu, kuchni (trzonie kuchennym).

Główne produkty spalania drewna: węgiel drzewny, popiół, gazy, spalinowe (głównie: dwutlenek węgla i „czad”). Palenisko, jako miejsce wytwarzania gazów spalinowych, kanały piecowe, jako drogi odprowadzania. Charakterystyczne oddziaływanie dwutlenku węgla na wodę wapienną.

2. *Powietrze czyste a zanieczyszczone.* Działanie powietrza wydychanego i czystego na wodę wapienną. Wpływ oddychania, palenia się lampy naftowej lub świecy na czystość powietrza. *Tam, gdzie są używane lampy naftowe:* części składowe lampy i ich znaczenie.

3. *Materiały budowlane i elementarne pomiary.* Gлина, cegła i kafel. Żelazo, jego zastosowanie w budowie trzona kuchennego i pieca (drzwiczki, płyta i pierścienie na płycie).

Pion, poziomica i ich zastosowanie. Waga i ważenie.

4. *Zmiany objętości przy zmianach temperatury.* Zmiany objętości wody, nafty, powietrza i metalu przy zmianach temperatury. Osadzanie obręczy żelaznej na koło wozu.

Zachowanie się słupa rtęci w termometrze, wstawionym w topniejący lód, w parę wrzącej wody; skala, odczytywanie stopni, 0° i 100° . Badanie temperatury mieszaniny. Termometr pokojowy i termometr lekarski.

5. *Stany skupienia wody.* Para wodna: parowanie i jego znaczenie w życiu praktycznym: suszenie bielizny, siana, zboża; opady atmosferyczne; wrzenie wody, jej dystalacja. Zamarzanie wody; zmiana objętości przy zamarzaniu wody.

6. *Rozpuszczalność w wodzie.* Rozpuszczanie w wodzie soli kuchennej, cukru i sinego kamienia i krystalizacja tych ciał z wody. Woda mineralna. Woda zaskórna i źródłana. Sposoby oczyszczania wody. Woda miękka i twarda; zmękczenie wody twardej. Urządzenia, dające dobrą wodę do picia (np. studnia cembrowana, wiercona, wodociąg).

7. *Własności powietrza, jego ciśnienie.* Wykazanie przy pomocy wagi, że powietrze posiada ciężar. Ciśnienie powietrza i jego rozprężliwość. Stwierdzenie, że powietrze ogrzane jest lżejsze od powietrza zimnego. Zastosowania ciśnienia powietrza: lewar prosty, pompa ssąca, ew. rozpylacz, ew. sikawka pożarna.

8. *O świetle.* Smuga światła, smuga cienia. Obrazy przedmiotów, wytworzone przy pomocy małych otworów. O cieniu.

Zwierciadło; odbicie światła; obrazy w zwierciadle; peryskop.

Załamanie światła. O barwach tęczy; rozszczepienie światła białego.

Od połowy kwietnia do końca roku szkolnego.

NAUKA O PRZYRODZIE ŻYWEJ.

1. Kilka ptaków krajowych, pozostających, przylatujących do nas na zimę i odlatujących, np. sikorka, dzięcioł, jemioluska, kukułka, czapla, krzyżówka: obyczaje tych ptaków i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej. Pokrycie ciała ptaków, przystosowania do lotu, budowa gniazd, opieka rodzicielska. Przeloty ptaków. Znaczenie ptaków w gospodarce przyrody i w gospodarce ludzkiej.

2. Budowa pąków. Kwitnienie drzew kotkowych; wiatropylność i owadopylność.

Byliny, kwitnące wczesną wiosną, np. przylaszczka, sasanka, zawilec, fiołek; zapasy, krótki okres rozwoju tych roślin, kwitnienie, rozmnażanie przez nasiona i rozmnażanie rastowe.

3. Żaba: ruchy, oddychanie, sposób przyjmowania pokarmu i związane z tem szczegóły budowy zewnętrznej.

Przeobrażenie żab. Porównanie żab i ropuch.

Zaskroniec: obyczaje, ruchy w związku z ukształtowaniem ciała, paszcza, przyjmowanie pokarmu. Różnice między zaskroncem i żmiją. Rak: sposób życia, ruchy i sposób pobierania pożywienia w związku z budową zewnętrzną. Sposób życia kilku owadów wodnych, np. pływaka, ważki, komara. Zatokek i błotniarka: osobliwości budowy zewnętrznej w związku z ruchami i sposobem pobierania pożywienia.

Hodowle.

Hodowla żab.

Obserwacje rozwoju skrzeku żabiego.

Hodowla ściętych gałązek dla obserwowania rozwoju pąków.

Rozmnażanie roślin pokojowych z sadzonek.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zakresie nauki o przyrodzie żywej.

Znajomość kilku roślin wodnych, kilku drzew i bylin, kwitnących wczesną wiosną, z uwzględnieniem ich przystosowań do zmian pór roku, do środowiska, oraz rozmnażania przez nasiona i rozmnażania rastowego.

Znajomość pewnej ilości ssaków i ptaków oraz kręgowców i bezkręgowców wodnych, z uwzględnieniem ich sposobu życia, przystosowań do zmian pór roku, do środowiska, oraz najbardziej typowych przeobrażeń owadów i płazów.

W zakresie nauki o przyrodzie martwej.

Rozumienie zastosowań dobrych i złych przewodników ciepła w gospodarstwie domowym, budowie domów, sporządzaniu odzieży i t. p.; rozumienie roli powietrza w spalaniu i oddychaniu; znajomość użytku gliny, cegły, kafli i żelaza jako materiałów budowlanych; znajomość trzech stanów skupienia wody i rozumienie znaczenia tych stanów w przyrodzie; znajomość własności, które winna mieć woda do picia; rozumienie działania lewaru, pompy ssącej; rozumienie zjawisk życia codziennego, polegających na prostolinjowym rozchodzeniu się światła.

Umiejętność użycia pionu, poziomicy, wagi, umiejętność posługiwania się termometrem.

U W A G I.

Oddzielenie w czasie nauki o przyrodzie żywej i nauki o przyrodzie martwej nie może być ściśle: na naukę o przyrodzie żywej, jeżeli tego będą wymagały warunki, wypadnie przeznaczać poszczególne godziny lub dwugodzinne lekcje w marcu lub na początku kwietnia, a czasem i w listopadzie; nawzajem ta sama liczba godzin będzie

zajęta przez fizykę i chemję w okresach, przeznaczonych zasadniczo na naukę o przyrodzie żywej.

W zakresie *nauki o przyrodzie żywej* punktem wyjścia dla opracowywania materiału są w tej klasie zjawiska biologiczne (przystosowania do środowiska oraz do zmian pór roku), ujmowane na konkretnych przykładach, wybranych w zależności od tego czy należyście występuje w nich to zjawisko, które chcemy dzieciom wyjaśnić, i czy rozporządzamy odpowiednim materiałem poglądowym. Z pośród ssaków opracowuje się bardziej szczegółowo pewną ilość zwierząt o charakterystycznych cechach (wilk, ryś i t. d.), inne zaś (niedźwiedź, jeleń, lew i t. d.) ujmuje się porównawczo z tamtymi, uwzględniając przede wszystkim ich sposób życia.

Na wsi przewidzieć należy lekcje nad stawem, o ile staw znajduje się w pobliżu, albo wycieczki, których ilość uzależnić należy od odległości do stawu; na wiosnę lekcje lub wycieczki do lasu lub zarośli dla zaznajomienia się z bylinami, kwitnącymi wczesną wiosną i z rozwojem pąków. W mieście jest pożądana jedna wycieczka nad staw w jesieni i jedna do lasu na wiosnę.

Wiadomości o życiu roślin, z którymi zaznajamiają się dzieci, obserwując dziko rosnące rośliny najbliższego środowiska, znajdują zastowanie w zajęciach w ogrodzie.

Nauka o przyrodzie martwej rozpoczyna się od rozważenia elementarnych zjawisk cieplnych. Chwila rozpoczęcia nauki przypada na czas przelomowy między jesienią a zimą, gdy uczniowie są świadkami głębokich przeobrażeń w otaczającej przyrodzie i w gospodarce człowieka. Zmiany te narzucają nieprzebrany materiał doświadczalny, który program wyzyskuje w działach od 1 do 5. O szczegółowym rozwinięciu tego materiału będą rozstrzygały: warunki zewnętrzne i możliwości szkolne.

Umieszczenie elementarnych pomiarów na wskazanym miejscu zostało dokonane w tym celu, by uczeń przystąpił do nich dopiero po uprzednim zżyciu się z metodą pracy i lepszym zrozumieniu znaczenia tych pomiarów na tle zjawisk i potrzeb życia codziennego.

ARYTMETYKA Z GEOMETRJĄ.

4 godziny tygodniowo.

MATERIAŁ NAUCZANIA.

ARYTMETYKA.

1. *Nawiązanie do materiału z ubiegłego roku.*

Usystematyzowanie wiadomości o dziesiątkowym układzie pozycyjnym. Numeracja rzymska.

Powtórzenie i ugruntowanie działań na liczbach całkowitych i na wyrażeniach dwumianowanych, wraz z powtórzeniem metrycznego układu jednostek miary.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień, w szczególności z zakresu życia praktycznego. Tabele statystyczne. Notowanie przychodu i rozchodu towarów lub materiałów. Rachunki za towar. Spisy inwentarzowe (np. w sklepiku szkolnym). Książka kasowa. Rachuba czasu. Zadania, dotyczące prędkości, drogi i czasu.

2. *Elementarne wiadomości o podzielności liczb.*

Reszta liczby przy danym dzielniku. Wielokrotność i podzielnik.

Cechy podzielności przez 10, 5 i 2, przez 100, 25 i 4.

Cechy podzielności przez 9 i 3.

Liczby złożone i liczby pierwsze; rozkład liczby na czynniki pierwsze.

3. *Ułamki zwykłe.*

Ułamek całości; oznaczanie ułamka. Obliczanie ułamka danej całości; obliczanie całości z danego jej ułamka; obliczanie, jakim ułamkiem jednej całości jest druga całość tego samego rodzaju (na łatwych przykładach).

Porównywanie ułamków o jednakowych mianownikach. Dodawanie i odejmowanie ułamków o jednakowych mianownikach.

Ułamki właściwe i niewłaściwe. Przekształcanie ułamka niewłaściwego na liczbę całkowitą albo liczbę mieszaną — i odwrotnie.

Ułamki równe; upraszczanie ułamka; ułamek nieskracalny. Sprawdzanie ułamków do wspólnego mianownika. Porównywanie ułamków o różnych mianownikach. Dodawanie i odejmowanie dowolnych ułamków.

4. *Liczby dziesiętne.*

Ułamki o mianownikach 10, 100, 1000 i t. d.—w związku z metrycznym układem jednostek miary.

Rozszerzenie dziesiętkowego układu pozycyjnego na rzędy ułamkowe; liczby dziesiętne całkowite i ułamkowe. Porównywanie liczb dziesiętnych. Mnożenie i dzielenie liczby dziesiętnej przez 10, 100, 1000 i t. d.; zamiana jednostek miary.

Dodawanie i odejmowanie liczb dziesiętnych.

GEOMETRJA.

1. *Nawiązanie do materiału z ubiegłego roku.*

Kąty płaskie, mierzenie kątów. Kąty przyległe i kąty wierzchołkowe.

Proste prostopadłe. Rzut punktu na prostą i odległość od punktu do prostej. Proste równoległe. Kreślenie przy użyciu pary ekierek (na papierze nielinjowanym).

Linje łamane; obliczanie ich długości. Trójkąt i wielokąt; przekątne wielokąta. Kreślenie trójkąta lub wielokąta, równego danemu (metoda rzutowania wierzchołków na oś).

2. Skala, plan i mapa.

Powtórzenie i ugruntowanie wiadomości o skali. Kreślenie figur w danej skali.

Zdjęcie planu metodą rzutowania punktów na oś.

Oznaczanie skali w postaci np. 1 cm.: 1 km., zamiast 1 : 100.000. Czytanie planów i map; ćwiczenia w wyznaczaniu prawdziwej długości odcinków według planu lub mapy.

3. Pole prostokąta.

Obliczanie pola prostokąta; układ metryczny jednostek kwadratowych; gruntowe jednostki miary pola w układzie metrycznym.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych.

4. Prostopadłościan, jego objętość.

Opis prostopadłościanu; wzajemne położenie prostych i płaszczyzn w prostopadłościanie. Rozumienie rysunku prostopadłościanu w perspektywie równoległej ukośnej (dwa wymiary naturalne, trzeci — w skrócie). Specjalne przypadki prostopadłościanu: prostopadłościan kwadratowy, sześcienn. Obliczanie pola powierzchni prostopadłościanu.

Mierzenie objętości przy pomocy menzurki. Obliczanie objętości prostopadłościanu; układ metryczny jednostek sześciennych oraz jednostek miary pojemności.

Stosowanie nabytych umiejętności do zagadnień praktycznych.

WYNIKI NAUCZANIA.

Dokładne rozumienie numeracji bez ograniczenia zakresu liczbowego oraz opanowanie praktycznie używanych jednostek miary;

biegłość w wykonywaniu działań na dowolnych liczbach naturalnych i na wyrażeniach mianowanych;

Przyswojenie tych wiadomości z zakresu podzielności liczb naturalnych, które są potrzebne do przekształcania ułamków zwykłych i wykonywania działań na ułamkach;

umiejętność wyznaczania ułamka danej całości, wyznaczania całości z danego jej ułamka i obliczania, jakim ułamkiem jednej całości jest druga całość tego samego rodzaju;

umiejętność porównywania, dodawania i odejmowania ułamków zwykłych o mianownikach, które łatwo rozkładają się na czynniki pierwsze;

rozumienie liczby dziesiętnej ułamkowej jako specjalnej postaci

ułamka zwykłego, umiejętność porównywania, dodawania i odejmowania liczb dziesiętnych;

rozumienie rysunków i planów, wykonanych w danej skali, oraz umiejętność kreślenia łatwych planów;

umiejętność rozpoznawania prostopadłościanów i rozumienie rysunku prostopadłościanu w perspektywie równoległej ukośnej;

umiejętność obliczania obwodu i pola prostokąta, a także pola całej powierzchni oraz objętości prostopadłościanu — z zastosowaniem tylko liczb całkowitych;

umiejętność stosowania nabytych wiadomości do zagadnień praktycznych, wymagających wykonania kilku czynności rachunkowych.

U W A G I.

W oddziale V uczniowie winni zdobyć biegłość w wykonywaniu działań na liczbach całkowitych. Należy sprawdzić czy uczniowie umieją poprawnie pisać liczebniki słowami.

W zadaniach winien przeważać materiał praktyczny. Zadania z zakresu obliczeń handlowych mają na celu zarówno podanie wiadomości z tej dziedziny, jak i dalsze ugruntowanie sprawności rachunkowej. Przy notowaniu przychodu i rozchodu towarów lub materiałów, a także przy księdze kasowej, należy dać pojęcie salda.

Przy budowie tabelek statystycznych należy ograniczyć się do podawania prostych przykładów (np. statystyki dzieci w szkole według klas i płci).

Elementarne wiadomości o podzielności liczb, poprzedzające naukę o ułamkach, doprowadza się do rozkładu liczb na czynniki pierwsze; natomiast wiadomości o wspólnym dzielniku i o wspólnej wielokrotności liczb można podać we właściwym czasie przy nauce o ułamkach.

Przy wprowadzaniu ułamka należy ograniczyć się w oddziale V do jednej tylko interpretacji tego pojęcia: $\frac{3}{4}$ oznacza, że całość została podzielona na 4 równe części i takich części wzięto 3.

Po wprowadzeniu pojęcia ułamka i oswojeniu się dzieci z tem pojęciem następują ćwiczenia z ułamkami o jednakowych mianownikach. W dalszym ciągu należy opracować rzecz bardzo dla ułamków charakterystyczną — zmianę postaci ułamka przy zachowaniu jego wartości.

Przy upraszczaniu ułamka niema potrzeby wyznaczania największego wspólnego dzielnika dla licznika i mianownika ułamka; wystarczy gdy uczniowie potrafią upraszczać ułamek stopniowo; byle tylko doprowadzili go do postaci ułamka nieskracalnego.

W dodawaniu i odejmowaniu ułamków należy ograniczyć się do takich przykładów, w których rozkładanie mianowników na czynniki pierwsze nie sprawia trudności.

Przygotowaniem do wprowadzenia ułamków dziesiętnych jest rozważanie ułamków o mianownikach 10, 100, 1000 i t. d. w związku z dziesiętnymi jednostkami miary. Należy zwrócić szczególną uwagę na zamianę jednostek miary.

Przy zapisie ułamków dziesiętnych należy stosować przecinek, a nie kropkę.

Należy zwrócić uwagę na charakterystyczną własność liczb dziesiętnych: mnożenie i dzielenie liczby dziesiętnej przez 10, 100, 1000 i t. d. sprowadza się do zmiany

wartości rządowej poszczególnych cyfr danej liczby; praktyczny sposób wykonywania tego rodzaju mnożenia lub dzielenia polega na odpowiednim przesunięciu przecinka dziesiętnego.

W nauczaniu geometrii należy uwzględnić kreślenie przy użyciu pary ekierok— na gładkim papierze (nielirjowanym). Jednym z ćwiczeń zaleconych jest kreślenie trójkąta lub wielokąta równego danemu — i to metodą rzutowania wierzchołków na oś; wskazana metoda winna być również stosowana do zdjęcia planów.

Należy zwrócić dostateczną uwagę na oswojenie się uczniów ze skalą. W tym celu zaleca się ćwiczenia w odczytywaniu odległości według planów i map w danej skali.

Przy opracowaniu układu metrycznego jednostek miary pola należy zwrócić uwagę na to, że zamiennikiem jednostki miary pola na niższe jednostki jest liczba 100. Metryczne jednostki miary objętości mają zamiennik 1000.

Przy obliczaniu pola prostokąta i objętości prostopadłościanu, uczniowie winni dobrze zdawać sobie sprawę z metody obliczania, aby nie stosowali odpowiednich reguł mechanicznie.

Rozważania przestrzenne rozpoczyna się od opisu prostopadłościanu, ustawionego w położeniu zasadniczym, t. zn. takim, przy którym dwie ściany są poziome, a dwie ściany są równoległe do tła; ćwiczenia te, przeprowadzone na modelach i szkieleciech prostopadłościanów, mają na celu zapoznanie uczniów z położeniem płaszczyzn i prostych w przestrzeni — i to nie w oderwaniu, ale w związku z dobrze znanymi bryłami.

Pracę nad zrozumieniem rysunku w perspektywie równoległej ukośnej zaczyna się od gotowego rysunku prostopadłościanu, w którym tylna ściana leży na płaszczyźnie rzutów (płaszczyzna ta jest ustawiona pionowo wprost przed rysującym, jako t. zw. płaszczyzna czołowa). Krawędzi prostopadłe do płaszczyzny czołowej są narysowane w postaci linii ukośnych, tworzących z linią poziomą zazwyczaj kąt 30° , 60° albo 45° , a wielkość tych krawędzi w rzucie jest skrócona (najczęściej dwukrotnie). Rzut prostokąta, leżącego w podstawie, przedstawia się jako równoległobok.

Rysunek tego rodzaju jest bardzo pospolity w ilustracjach książkowych. Ćwiczenia polegają na opisie i wytlomaczeniu sposobu rysowania prostopadłościanu. Największy nacisk należy położyć na dobre zrozumienie wyznaczania rzutu ukośnego odcinka prostopadłego do płaszczyzny rzutów, jako cienia danego odcinka w promieniach równoległych światła.

Na geometrię przeznaczają się 30 — 40 godzin rocznie; zaleca się jednak nie wydzielać tej godziny w tygodniowym rozkładzie zajęć, ale raczej przeplatać działy arytmetyki z działami geometrii, a nawet łączyć na jednej lekcji tematy arytmetyczne i geometryczne.

W miarę możliwości i potrzeby zaleca się prowadzić niektóre lekcje geometrii na otwartem powietrzu.

RYSUNEK.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Rysunek z pamięci i z pokazu. Na podstawie obserwacji (samodzielnej lub kierowanej): rysowanie z pamięci i z pokazu tworów przyrody

przedmiotów użytkowych o zdecydowanych kształtach i barwach, z uwydatnieniem w rysunku zasadniczego kształtu całości i części, odpowiedniego rozmieszczenia i różnic wielkości części, typowych cech przedmiotu; zakładanie rysunku farbami, odpowiadającymi trzem głównym i trzem pochodnym barwom, występującym na przedmiotach. (Orientacyjne przykłady tematów: koń i krowa, jamnik i chart, karp i szczupak, bocian i kaczka, kogut i wrona, marynarz i ułan, dom parterowy i kamienica wielopiętrowa, topola i wierzba, dąb i świerk, narzędzia i wyroby rzemieślników i t. p.).

Rysunek z natury, szkicowanie przedmiotów płaskich lub nadających się do płaskiego ujęcia, ustawionych frontalnie w różnych położeniach. Zakładanie rysunku farbą, odpowiadającą w przybliżeniu barwie przedmiotu.

Rysunek z wyobraźni, obejmujący ilustrowanie scen z życia ludzi w różnych środowiskach na podstawie własnych przeżyć ucznia lub opowiadania nauczyciela. (Orientacyjne przykłady tematów: „żołnierze maszerują”, „ułani jadą”, „wyścigi na łodziach”, „ludzie uciekają”, „ładowanie towarów na okręt”, „robotnicy wychodzą z fabryki”, „flota wojenna lub handlowa”, „polskie samoloty” i t. p.)

Rysunek odręczny na papierze i na tablicy kwadratu, prostokąta, podział na dwie i cztery części odcinków prostej, kwadratu, prostokąta.

Wykonywanie napisów na rysunkach (zastosowanie patyka).

Przy malowaniu mieszanie farb i wytwarzanie barw pochodnych z trzech zasadniczych.

WYNIKI NAUCZANIA.

Wyrażanie w rysunku z pamięci i z pokazu linją zasadniczego kształtu różnic wielkości części i typowych cech, a także farbą lub kredkami ogólnej barwy przedmiotu; umiejętność narysowania z natury przedmiotu płaskiego lub nadającego się do płaskiego ujęcia o niezłożonym kształcie oraz umiejętność założenia rysunku farbą, odpowiadającą barwie przedmiotu; umiejętność narysowania odręcznie kwadratu i prostokąta oraz dzielenie ich na dwie i cztery równe części; odpowiednie umieszczenie i wykonanie napisu na rysunku literami, opartymi na znanym druku.

U W A G I.

W oddziale V należy, obok ćwiczeń w rysunku poobserwacyjnym (z pamięci i z pokazu), odgrywać w dalszym ciągu główną rolę, i rysunku z wyobraźni, wprowadzać stopniowo ćwiczenia w rysunku z natury przedmiotów płaskich w różnych położeniach, jednak ustawionych frontalnie do rysującego.

Przy rysunku z pamięci i z natury należy zwrócić szczególną uwagę na dostrzeganie i wyrażanie zasadniczego kształtu przedmiotu i typowych cech.

Przy obserwacji przedmiotów w terenie stwierdzamy w dalszym ciągu wyraźnie występujące zjawiska perspektywiczne, zachęcając uczniów do ich wyrażania w rysunku z wyobraźni.

Przy obserwacji ludzi i zwierząt zwracamy uwagę na położenie rąk, nóg, tułowia w ruchu.

W pewnych wypadkach można przed przystąpieniem do rysunku poobserwacyjnego zastosować wycinanie sylwet z papieru.

Ćwiczenia w malowaniu wiążą się ściśle z rysunkiem odręcznym przedmiotów i nie mogą być prowadzone oddzielnie. Przy wyrażaniu *barwy ogólnej* przedmiotu farbą należy wziąć pod uwagę przeważającą barwę przedmiotu, pomijając inne drobne plamy barwne.

Ćwiczenia w rysunku z wyobraźni należy wiązać coraz mocniej z rysunkiem poobserwacyjnym. Stosowanie tematów ilustracyjnych, w których występuje kilka lub kilkanaście tych samych przedmiotów, prowadzi do rysunkowego opanowania kształtu tych przedmiotów.

W celu wyrobienia sprawności w odręcznym rysowaniu form geometrycznych stosuje się w tej klasie szkicowanie tych form na większych arkuszach papieru pakowego i na tablicy. Ćwiczenia takie mogą zajmować jedynie część lekcji i wogóle nie powinny zabrać wiele czasu po właściwym przygotowaniu w klasach poprzednich.

Okolicznościowo, w związku z wykonywaniem podpisów i krótkich napisów na rysunkach, należy zwrócić większą uwagę na prawidłowy kształt liter, stosowną wielkość i estetyczne wykonanie.

Temat rysunkowy winien być opracowany w ciągu jednej godziny lekcyjnej, w pewnych wypadkach można rozłożyć pracę łącznie z obserwacjami na dwie lekcje, przyczem wyklucza się lekcję, trwającą dwie godziny szkolne, bezpośrednio po sobie następujące.

UWAGI DODATKOWE O RODZAJACH RYSUNKU.

Rysunek poobserwacyjny polega na wyrażaniu przedmiotów linią lub plamą barwną po obserwacji i omówieniu obserwowanych kształtów, proporcji, barw i ruchu. Jest to typ rysunku, wysuwający się przeważnie na pierwszy plan ze względu na swoją wartość w zakresie rozwoju spostrzegawczości i pamięci wzrokowej oraz bogactwo tematów i możliwych form wyrazu. Zależnie od tego, czy rysowanie następuje w jakiś czas po obserwacji czy też bezpośrednio po oglądaniu przedmiotu, odróżniamy rysunek poobserwacyjny z pamięci (w znaczeniu ściślejszem) i rysunek z pokazu. Rysunek z pamięci pozwala na swobodniejszy wybór tematów oraz rozległe uwzględnienie potrzeb życia i pracy szkolnej; rysunek ten skłania ucznia do ujęcia zasadniczych kształtów i wyrażenia istotnych cech przedmiotu z pominięciem takich szczegółów, które muszą być uwzględnione w rysunku z pokazu, a tem bardziej w rysunku z natury. Rysunek z pokazu, wykonywany bezpośrednio po obserwacji i usunięciu przedmiotu, ogranicza się do tematów łatwiejszych i mniej złożonych, zmierza natomiast do osiągnięcia większej dokładności w ich opracowaniu.

Przy rysunku z pokazu stosuje się często powtórna lub kilkakrotną obserwację przedmiotu, już rysowanego, w celu spostrzeżenia szczegółów, poprzednio niezauważonych, przypomnienia szczegółów poznanych, ale zapomnianych i poprawienia rysunku. Rysunek z pokazu jest typem rysunku poobserwacyjnego, który stanowi for-

mę przejściową pomiędzy rysunkiem z pamięci, a rysunkiem z natury, występującym dopiero w wyższych klasach, poczynając zasadniczo od oddziału V.

Rysunek z natury polega na wyrażaniu przedmiotu linią lub plamą, równoczesnem z jego obserwacją i poznawaniem, przytem rysujący porównywa ciągle powstającą formę z obserwowanem przedmiotem. Podczas rysowania z natury należy wydobyć z zespołu różnorodnych szczegółów cechy zasadnicze, aby dać syntezę kształtu, a nie kopjować bezmyślnie wzrokowego obrazu przedmiotu.

Rysunek z wyobraźni polega na wyrażaniu linią lub plamą obrazów, powstających w umyśle z dowolnie wybieranych i kojarzonych składników materiału spostrzeżeniowego i wiedzy o przedmiotach.

Do rysunku z wyobraźni zaliczamy przedewszystkiem ilustrowanie własnych przeżyć, tematów z lektury i wogóle pracy szkolnej, wydarzeń z życia szkolnego i życia środowiska i t. d., następnie tworzenie nowych form, odpowiadających ściśle opisowi lub pewnemu zamierzeniu.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

4 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

A. ZAJĘCIA RĘKODZIELNICZE.

1. a C h ł o p c y.

Wytwarzanie przedmiotów użytkowych z drzewa.

Materiały: deski świerkowe, sosnowe, olchowe o grubości od 5—15 mm.

Narzędzia podstawowe: lekkie piły, strug, zdiernik lub równiacz, młotek, obcegi.

Przy wytwarzaniu przedmiotów uczniowie winni zapoznać się z przerynaniem deski po i obok linii, zaznaczonej na desce, wzdłuż i wpoprzek słoju, oraz z łączeniem desek zapomocą gwoździ i wkrętek.

Orientacyjne przykłady tematów: półeczki pod lampy w stajniach i oborach, półeczki i skrzyneczki do szczotek i zgrzebeł, wieszadełka z haczykami metalowemi do kluczy i ręczników, skrzynki do hodowli roślin, domki dla ptaków, pułapki na myszy, pudełka na noże i widelce, wycieraczki (kraty) do czyszczenia obuwia, półeczki do umywalni i kuchni.

W razie braku materiałów do robót z drzewa, roboty te mogą być zastąpione częściowo, a w wyjątkowych wypadkach (na wsi) całkowicie: przez roboty ze słomy, rogożyny, sitowia: koszyki, półkoszki, chodaki, wycieraczki, ule i t. p.

1 b. Dziewczęta.

Szycie i roboty dziane.

Materiały: płótno (na wsi), półpłótno, perkal, surówka.

Szycie jaśka lub poszewki na poduszkę, fartucha do pasa, koszuliiennej, łatanie i cerowanie bielizny; z robót dzianych szydełkowych: szaliki, czapeczki na głowę dla dziecka.

Przy wykonywaniu wskazanych części ubioru, uczennice winny się zapoznać się ze ściegami: przed igłą, za igłą, obrąbkowym, okrętkowym; ze szwami: zwykłym, pojedynczym i odwracany (podwójnym lub francuskim); z marszczeniem, przyszywaniem tasemek, guzików, wykonywaniem dziurki i петельki; przy wykonywaniu robót dzianych, szydełkowych ze ściegiem zasadniczym: łańcuszkiem, półsłupkiem, słupkiem.

2. Roboty z różnych materiałów:

(dla chłopców i dziewcząt) do wyboru w zależności od warunków i potrzeb szkolnych i domowych.

Orientacyjne przykłady tematów:

w korelacji z geografją: piaskownice, wiatromierze, proste gnomony;
w korelacji z przyrodą martwą: czynny model pompy ssącej (sikawka z bzu), czynny model kuchenki z cegły;

w korelacji z geometrją: modele kartonowe i tekturowe bryły;

w związku z różnymi zainteresowaniami młodzieży: latawce, luki, łatwe modele namiotu harcerskiego z urządzeniem wewnętrznym, najprostsze pomoce do przedstawień amatorskich; gwiazdy na Boże Narodzenie, wózek dyngusowego kogutka (w centralnej Polsce), czapki dla kołodników (np. do „przedstawień herodowych”), modele przydrożnych kapliczek i krzyżów;

łatwe roboty introligatorskie; podklejanie mapek kieszonkowych, map, obrazków, ilustracyj wyciętych z gazet, sporządzanie bloków; naprawa książek.

B. W szkołach posiadających ogród:

ZAJĘCIA OGRODNICZE.

W jesieni. Prace, związane z zabezpieczeniem roślin na zimę. Zbiór warzyw i zabezpieczenie ich na zimę (zależnie od warunków: przechowy-

wanie w piwnicy lub dołowanie). Zbiór nasion roślin, uprawianych w ogrodzie. Zebranie i przechowanie jednorocznych pędów drzew i krzewów dla przygotowania sadzonek.

Na wiosnę. Sadzenie i rozmnażanie roślin ozdobnych, wieloletnich (bylin) i dalsza nad nimi opieka. Opieka nad krzewami użytkowymi: malinami i porzeczkami. Opieka nad krzewami ozdobnymi ze szczególnem uwzględnieniem potrzeb gnieźdzenia się ptaków. Sadzonkowanie zielne roślin pokojowych.

W szkołach bez ogrodu: uprawa roślin ozdobnych w skrzynkach i doniczkach.

WYNIKI NAUCZANIA.

W zastosowaniu do chłopców:

w zakresie robót z drzewa: umiejętność przerznięcia deski według prostej i krzywej linii, ostrugania zdiernikiem lub równiaczem i połączenia dwóch kawałków deski zapomocą gwoździ i wkrętek;

w zakresie robót ze słomy, rogożyny i sitowia, jeżeli są uprawiane w większym zakresie: umiejętność wykonania jednego ze wskazanych przedmiotów.

W zastosowaniu do dziewcząt:

znajomość ściegów przed igłą, za igłą, ściegu obrąbkowego i okrętowego, szwów zwykłych (pojedynczych), odwracanych (podwójnych lub francuskich), umiejętność marszczenia, przyszywania tasiemek, guzików, wykonywania dziurki i pętelki.

U W A G I.

Do robót z drzewa są wskazane narzędzia podstawowe i charakterystyczne dla rodzaju pracy, która winna się opierać na najprostszyci środkach. Nie wylacza to użycia, w razie możliwości i potrzeby, innych narzędzi i przyborów.

Deski, z których są wytwarzane przedmioty na lekcjach zajęć rękodzielniczych, powinny być strugane zdiernikiem lub równiaczem, a czasami mogą być nawet zupełnie nie strugane lub też strugane tylko z jednej strony, zależnie od przeznaczenia przedmiotu.

W szkołach *męskich*, posiadających ogród, przyjmuje się w zasadzie podział na prace sezonowe: zajęcia rękodzielnicze winny przypaść głównie w okresie od początku listopada do środka kwietnia, prace ogrodnicze — w pozostałych okresach roku szkolnego. Stosowanie jednak zasady sezonowości nie powinno przeszkadzać do różnemu zatrudnianiu dzieci w czasie, gdy przeważają prace ogrodnicze, pracami rękodzielniczymi i odwrotnie.

W szkołach *żeńskich*, posiadających ogród, należy stosować podobne zasady organizacji: szycie wraz z robotami dzianymi oraz roboty z różnych materiałów przydadną głównie na wskazany okres środkowy, zajęcia ogrodnicze na okresy pozostałe.

Gdy szkoła nie posiada ogrodu, powiększa się czas, poświęcony na zajęcia rękodzielnicze, zamiast zajęć ogrodniczych zaś wystąpią tylko hodowle roślin w skrzyn-

kach i doniczkach, w wymiarze czasu bardzo szczupłym, o ile chodzi o wyjaśnienia i pokazy na lekcjach. Należy poza tem zalecać takie same hodowle w domu, a także uprawę roślin, dowolnie wybranych, na zagonkach w gospodarstwie rodziny dziecka. W skrzynkach mogą być uprawiane rośliny określone lub dowolnie wybrane, np. pomidory, szczypiorek, kwiaty, w doniczkach kwiaty, na zagonkach rośliny, jadalne na surowo, np. rzodkiewka, groszek, marchew, pomidory. Wymienione prace winny zapoznać dziecko z uprawą ziemi, pielęgnowaniem, obserwacją i użytkowaniem roślin.

W szkołach *koedukacyjnych* przy istnieniu ogrodu można od początku listopada do środka kwietnia zajmować chłopców pracami rękodzielniczymi a dziewczęta szyciem w taki sposób, że 2 godziny tygodniowo (nie kolejne obok siebie) przypadną na zajęcia rękodzielnicze „głośne” chłopców pod kierunkiem odpowiedniego nauczyciela przy jednoczesnym „cichym” szyciu lub też niekiedy przy wykonywaniu przez dziewczęta robót z różnych materiałów, 2 inne na szycie pod kierunkiem odpowiedniej nauczycielki i jednoczesne zajęcia rękodzielnicze chłopców, pilnowanych tylko przez tę nauczycielkę, ale spełniających polecenia, dane poprzednio przez nauczyciela, prowadzącego ten dział. Pozostała część roku szkolnego może być wypełniona przez *wspólne* zajęcia ogrodnicze i okolicznościowe roboty z różnych materiałów. Na siłę nauczycielską, opiekującą się ogrodem, przypadnie wówczas przeciętnie 3 godziny rocznie, na drugą — 1.

Przy braku ogrodu niema powodu do podziału sezonowego — można wówczas 1 godzinę tygodniowo poświęcić na zajęcia rękodzielnicze chłopców pod kierunkiem odpowiedniego nauczyciela i jednoczesne szycie przez dziewczęta w tej samej izbie i pod jego dozorem, 1 godzinę, związaną z poprzednią, na szycie pod kierunkiem nauczycielki i jednoczesne „ciche” zajęcia rękodzielnicze chłopców, 2 godziny na naukę wspólną (zajęcia rękodzielnicze, hodowle skrzynkowe i doniczkowe) lub różnicowaną nieco według płci tylko w zakresie zajęć rękodzielniczych (np. chłopcy wykonywują roboty z zakresu techniki podstawowej, dziewczęta z różnych materiałów) pod kierunkiem nauczyciela, prowadzącego te roboty.

Wskazane sposoby załatwienia sprawy w szkołach koedukacyjnych posiadają charakter przykładowy i nie wykluczają innych rozwiązań, dostosowanych do danych warunków.

Zarówno przy posiadaniu jak i przy braku ogrodu łatwo rozwiązać wszystkie trudności, gdy szkoła posiada siłę nauczycielską, która może uczyć zarówno robót, przewidzianych dla chłopców, jak szycia, gdyż siła taka będzie mogła w pewnych godzinach jednocześnie kierować podstawowymi pracami rękodzielniczymi chłopców i szyciem dziewcząt, a w innych organizować pracę nie tylko równoczesną lecz wspólną.

W ciągu roku szkolnego należy urządzić kilka wycieczek, związanych ściśle z robotami uczniów, a więc zależnie od warunków i możliwości, do tartaków, warsztatów stolarskich, względnie koszykarskich, wytwórni mat, słomianek, do szwalni i t. p.

W zwiedzanych warsztatach pracy należy zwracać uwagę nie tylko na technikę pracy, ale i na jej warunki i przebieg, oraz na jakość wytwarzanych produktów.

UWAGI DODATKOWE O ZAJĘCIACH OGRODNICZYCH.

Najbardziej pożądanym typem ogrodu szkolnego jest normalny ogród kwiatowo-owocowo-warzywny.

Prace dzieci w ogrodzie, przewidziane w oddziale V, odbywają się w godzinach zajęć praktycznych według programu, związanego z kursem nauki o przyrodzie żywej. Prace te winny być stale uwzględniane w nauczaniu przyrodoznawstwa i stanowić praktyczne zastosowanie wiadomości o zjawiskach biologicznych poznawanych na lekcjach nauki o przyrodzie. W tym wypadku, kiedy zajęcia praktyczne i nauka o przyrodzie są w rękach dwu nauczycieli, musi istnieć między nimi stałe porozumienie.

Uczniowie nie powinni wykonywać w ogrodzie żadnej pracy mechanicznej, której znaczenie i cel byłyby dla nich niezrozumiałe, gdyż głównym zadaniem tych zajęć jest *świadome ustosunkowanie się do prac na roli i w ogrodzie*.

Co się tyczy przestrzeni, $\frac{1}{4}$ ha jest najodpowiedniejszym obszarem do rozplanowania ogrodu szkolnego.

Tam, gdzie teren jest zbyt mały dla założenia ogrodu w ścisłym znaczeniu tego wyrazu, należy wyzyskać najmniejszy nawet kawałek ziemi (kilka, kikanasie metrów) na założenie rabat roślin tak dobranych, by mogły posłużyć do obserwacji biologicznych.

Przy planowaniu ogrodu należy wziąć pod uwagę, iż ma on stanowić teren do przeprowadzania lekcji z klasą i dla ćwiczeń praktycznych. Wobec tego rozmieszczenie rabat, odległości między nimi, szerokość ścieżek i t. p. powinny być takie, by praca zbiorowa dzieci mogła być swobodnie przeprowadzona. Względem dogodnego zorganizowania pracy powinien przeważać nad chęcią rozbudowania ogrodu pod względem ilości rabat, ilości uprawianych roślin i t. p.

Dobór roślin powinien być dokonywany w ścisłym związku z wymaganiami programu nauki o przyrodzie żywej w zakresie obserwacji biologicznych, które dzieci mają przeprowadzić, oraz programu zajęć praktycznych, a także z takimi względami praktycznymi, jak dożywianie dzieci i t. p. Nie powinno się uprawiać w ogrodzie roślin dziko rosnących, które można znaleźć w bliskiej odległości od szkoły. Próby stworzenia sztucznych zbiorowisk, których niema w pobliżu szkoły, np. wydmy, torfowiska, jakkolwiek byłyby użyteczne, są ryzykowne, wymagają bowiem wielkiego nakładu pracy, a dają małe nadzieje powodzenia. Dział systematyczny w ogrodzie jest zbędny, co wynika z programu. Zwraca się uwagę, że dużo obserwacji biologicznych można przeprowadzić na roślinach ozdobnych, które uprawia się w ogrodzie ze względów estetycznych; należałoby tylko dokonać planowego ich doboru (np. zapylanie: mak wschodni, szałwia srebrzysta, orlik, tytoń narcyzowy; wspinanie się: winobluszcz, powojnik, nasturcja; rozmnażanie wegetatywne: kosaciec, lilja tygrysowa i t. p.). Podobnie i rośliny użytkowe dostarczają odpowiedniego materiału, np. do gromadzenia zapasów w różnych organach rośliny — warzywa; do wspinania się: groch, fasola i t. p.

A więc przy odpowiednim doborze rośliny użytkowe i rośliny ozdobne mogą dostarczyć materiału do obserwacji biologicznych tak obfitego, że dział „biologiczny” w ścisłym znaczeniu tego wyrazu może być pominięty. Jest to okoliczność ważna szczególnie tam, gdzie szkoła nie rozporządza odpowiednio dużym terenem. Należy wprowadzić pewne zróżnicowania zależnie od środowiska. W okolicach dużych miast jest usprawiedliwiona np. uprawa truskawek, lepszych odmian drzew owocowych, nowalij i t. p. Natomiast w szkołach, oddalonych od dużych środowisk miejskich, należy uprawiać raczej takie rośliny, które mogłyby mieć duże znaczenie odżywcze dla szerokiego mas, a które są u nas mało stosowane lub nieznanne, np. kukurydzą na ziarno, soję, pospolite gatunki drzew owocowych. Poza tem zróżnicowanie powinno wynikać z pewnych gospodarczych tendencji i możliwości danej okolicy, co winno być ustalone w swoisty sposób dla poszczególnych wypadków.

Powinno się uprawiać taką ilość roślin jednego gatunku, by *a*) dzieci mogły swobodnie pracować przy uprawie i *b*) mogły w grupie, odpowiadającej liczebnością normalnej klasie, ustawić się około grządki bez nadmiernego tłoku i robić spostrzeżenia, mając okazy blisko siebie. Na niewielkim terenie należy więc wyrzec się dużej ilości gatunków roślin na korzyść większej ilości osobników tego samego gatunku.

Przykładowo podaje się następujący podział przestrzeni:

- 100 m² na grządki indywidualne, względnie po dwoje dzieci na grządkę,
- 50 „ na poletka pokazowe,
- 750 „ na kwietniki wraz z drogami i ścieżkami,
- 100 „ na inspekty i gromadzenie kompostu,
- 1400 „ na warzywa i ogród owocowy,
- 100 „ na rezerwę,

2500 m² ogółem na ogród szkolny (większa przestrzeń sprawiałaby trudności).

Niezależnie od zajęć planowych na lekcjach, dzieci biorą udział, w miarę swoich sił, w pracach koło utrzymania całego ogrodu w porządku i wykonywują prace te wtedy, kiedy okoliczności tego wymagają, np.: gracowanie ścieżek, tępienie chwastów, niekiedy pielienie. Należy zorganizować w tym celu odpowiednie dyżury.

Narzędzia (komplety) do prac ogrodniczych powinny być w miarę możności zrobione w szkole przez uczniów klas wyższych, a przechowywane w osobnej komórce lub szopie przy ogrodzie; ich utrzymywanie w czystości i porządku oraz naprawa winny być przedmiotem opieki nauczyciela przy pomocy dyżurującej kolejno starszej młodzieży. W razie potrzeby większej ilości narzędzi lżejsze z nich może przynosić młodzież z domu.

Ogród szkoły jest terenem ściśle wyodrębnionym od terenu ogrodu kierownika i nauczycieli i oddanym zasadniczo pod *wyłączny zarządek* nauczycieli (ki) zajęć praktycznych, który (a) jest odpowiedzialny (a) za jego poziom gospodarczy wobec kierownika szkoły, udzielającego swej rady i pomocy przy organizacji pracy.

ŚPIEW.

2 godziny tygodniowo.

MATERJAŁ NAUCZANIA.

Pieśni, przeważnie dwugłosowe w skali rozszerzonej (od „a” małego do „f” dwukreślnego), a także jednogłosowe—przy pomocy nut. Na repertuar winny się składać pieśni: a) religijne, dostosowane do roku kościelnego, b) narodowe, z uwzględnieniem potrzeb obchodów i uroczystości szkolnych, dotyczące ważniejszych wydarzeń i postaci historycznych, c) ludowe, np. obyczajowe, o charakterze tanecznym i żołnierskie, d) oryginalne polskich kompozytorów, w szczególności Moniuszki i Noskowskiego, e) inne, nie objęte powyższym podziałem, a nadające się do korelacji z innymi przedmiotami nauczania.

Przy opracowywaniu i wykonywaniu pieśni należy zwracać baczną uwagę na utrwalanie należytej wymowy samogłosek i spółgłosek oraz stosować urozmaicone cieniowanie: mf, p, f, pp, crescendo, decrescendo,

a także legato (łączyć) i staccato (odrywając), i zmiany szybkości: rallentando = zwalniając, accelerando = przyspieszając.

W drugiej połowie roku opracowanie 2 do 4 kanonów trzy i czterogłosowych, jako przygotowanie do śpiewu trzygłosowego.

Próby śpiewania z nut pieśni łatwiejszych pod względem rytmu i melodji w tonacji C major.

W związku bezpośrednim lub pośrednim z opracowywaniem pieśni, jako środki pomocnicze do ich poprawnego wykonywania, stosowane okolicznościowo, w miarę potrzeby.

Ćwiczenia rytmiczne: rozpoznawanie słuchowe dwu, trój, cztero- i sześciomiaru, śpiewanie z nut na jednym dźwięku lub gamie prostych motywów rytmicznych, występujących w pieśniach tego oddziału, w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$ i $\frac{4}{4}$; ćwiczenia melodyjne: śpiewanie na podstawie nut gamy, trójdźwięków na stopniu I, IV i V oraz ich fragmentów w tonacji C major, śpiewanie ze słuchu trójdźwięku minorowego na pierwszym stopniu, odtworzenie jego poszczególnych tonów.

W łączności z posługiwaniem się nutami niezbędne wyjaśnienia, dotyczące znaków muzycznych (sposób oznaczania wartości rytmicznych i taktu, nazwy nut) oraz rozmieszczenia półtonów i całych tonów w gamie C major.

WYNIKI NAUCZANIA.

Przyswojenie conajmniej 15 pieśni, przeważnie dwugłosowych śpiewanych z wyraźną wymową, ścisłą rytmiką, czystą intonacją, z zastosowaniem urozmaiconego cieniowania i koniecznych zmian tempa; umiejętność korzystania z nut jako środka pomocniczego przy śpiewaniu pieśni ze słuchu; znajomość pisowni muzycznej w zakresie, potrzebnym przy opracowywaniu pieśni.

U W A G I.

Mimo wprowadzenia wskazanych ćwiczeń należy nadal większość czasu poświęcać na samo śpiewanie pieśni.

Należy od czasu do czasu dla utrwalenia powtarzać cenniejsze pieśni z klas poprzednich.

Rozszerzona skala pieśni, wskazana w materiale nauczania, stosuje się do głosu pierwszego i drugiego łącznie.

Posługiwanie się nutami przy śpiewie winno mieć dwojakie znaczenie. Nuty mogą służyć albo jako pomoc przy uczeniu się i powtarzaniu melodji ze słuchu, albo też jako podstawa do odczytywania pieśni głosem, zależnie od jej trudności i stopnia wyrobienia uczniów w tym zakresie.

ĆWICZENIA CIELESNE.

2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

MATERJAŁ ĆWICZEBNY DLA ODDZIAŁÓW V, VI I VII.

A. Zabawy, gry ruchowe i gry drużynowe.

Zabawy o charakterze ożywiającym i rekreacyjnym, stosowane zarówno między ćwiczeniami w formie ścisłej, jak też między trudniejszymi grami i na pauzach, np. polowanie, niedźwiedź, poczta, różne odmiany berka i t. p., dla dziewcząt również zabawy taneczne, np. tańce pajaców, ułani, krakowiak.

Gry bieżne, łączące elementy zręczności i zwinności z biegiem, np. walka o sztandary, zbóje, wrywanka, harce i t. p.

Gry rzutne, łączące elementy zwinności i zręczności z pewnością rzutu i chwytu i wyrabiające równowagę duchową, np. gry z piłką takie jak wyścigi piłek, sztafety z piłką i t. p.

Gry z podbijaniem, łączące pewność oka i ręki z biegiem, np. pancanka, kiczki, wybijanka, podbijak i t. p.

Gry drużynowe: podaj dalej, piłka więzienna, piłka bramkowa, w dwa ognie, kwadrant w uproszczonej postaci, który w oddziale VII może być doprowadzony do postaci czystej, dla młodzieży silniejszej siatkówka, również doprowadzona do czystej postaci dopiero w oddziale VII.

B. Ćwiczenia gimnastyczne.

Ćwiczenia porządkowe.

Tworzenie szachowej kolumny ćwiczebnej z dwuszeregu, z miejsca i z marszu, a także kolumny ćwiczebnej z dwójek i trójek w zależności od miejsca ćwiczeń. Elementy musztry formalnej, konieczne do manewrowania oddziałem: zwroty w miejscu i w marszu, zmiana kierunku w marszu, marsze w dwuszeregu z równaniem i kryciem, zbiórki w miejscu i w marszu w różnych postaciach — ponadto dla dziewcząt proste korowody.

Ćwiczenia kształtujące.

Ćwiczenia kończyn górnych (przeważnie w postawach siedzących): wznoszenie, wymachy i rzuty we wszystkich kierunkach oraz krążenia.

Ćwiczenia kończyn dolnych; ćwiczenia, wpływające na wydłużenie tylnych mięśni uda, rytmiczne podskoki z równoczesnymi wymachami nóg, łatwe kroki taneczne.

Ćwiczenia tułowia: skłony wprzód i wtył z różnych podstaw wyjściowych, jednak bez wytrzymywania, ponadto skłony boczne i skręty tułowia, spotęgowane przez współpracę ramion.

Ćwiczenia szyi (przeważnie w postawach siedzących): skręty, skłony i krążenia.

Ćwiczenia koordynacyjne.

Wytrzymywanie łatwych podstaw z biegu, trudniejsze niż w klasach poprzednich ruchy kończyn i tułowia w postawach równoważnych. Przechodzenie po równoważni do wysokości pasa z podrzucaniem woreczków lub piłeczek, wykonywane również ze śpiewem; zeskakiwanie z równoważni z chwytem. Utrudnianie ćwiczeń przez zamykanie oczu.

Ćwiczenia stosowane.

Krótkotrwałe zwisy na drabinie i tramie, ewentualnie na prymitywnych przyrządach. Mocowanie się dwójkami o charakterze zręcznościowym. Skoki wolne (wdał i wzwyż) w formie zabawowej i ścisłej z ograniczonym rozbiegiem i określonym miejscem odbicia i doskoku. Skoki mieszane przez ławeczkę, ustawioną poziomo i skośnie, oraz w zależności od warunków skoki przez tram, skrzynię i kozła, lub skoki naturalne.

C. Sporty.

Jazda na saneczkach: wożenie się na saneczkach w terenie równym oraz zjazdy z łagodnych, naturalnych pochyłości (bez ostrych wiraży).

Jazda na łyżwach: swobodna jazda przodem, najprostsze figury, np. przekładanka, łuki.

Jazda na nartach: chody w terenie płaskim oraz zjazdy z niewielkiej pochyłości. Zabawy narciarskie w zjeździe nawprost.

Pływanie: gdzie tylko warunki na to pozwolą, należy zorganizować naukę pływania i prowadzić ją w formie zabaw w wodzie, szybowania i wreszcie nauki systematycznej tak, aby w oddziale VII osiągnąć sztukę pływania.

WYNIKI NAUCZANIA W ODDZIALE V.

Opanowanie sztafet z piłką (25 m.); usprawnienie w jednej lub dwu grach z piłką, jak np. „piłka więzienna”, „podaj dalej”; sprawność w tworzeniu szachowej kolumny ćwiczebnej z dwurzędu i dwuszeregu; opanowanie postawy i umiejętność jej poprawienia z zupełnego rozluźnienia; umiejętność przechodzenia po równoważni na wysokości kolan; poprawne wykonanie łatwych skoków naturalnych.

U W A G I.

Ze względu na występujące już wyraźnie w tym wieku różnice fizyczne i psychiczne między chłopcami i dziewczętami należy, począwszy od oddziału V, prowadzić w zasadzie ćwiczenia cielesne osobno dla dziewcząt. Przytem można łączyć młodzież z dwu bezpośrednio następujących po sobie klas.

Przy szczegółowym doborze materiału nauczyciel może uwzględnić ćwiczenia wchodzące w skład minimów Państwowej Odznaki Sportowej, oraz przeprowadzać próbe zawodów o zdobycie tej odznaki w wypadkach, w których dziatwa osiągnie odpowiednią granicę wieku.

Dla oddziałów V, VI i VII szkoła winna zorganizować conajmniej dwie wycieczki w ciągu roku. Na wycieczkach młodzież po dojściu do celu biwakuje, wykonywając przytem takie urządzenia, jak kuchnia polowa, śmietnik, miejsce ustępowe i t. p. Program tych wycieczek powinien ponadto obejmować zabawy na wielkich i otwartych przestrzeniach, zabawy w wodzie i naukę pływania, oraz ćwiczenia i gry polowe typu harcerskiego, które przy odpowiedniem prowadzeniu stanowić mogą jakgdyby syntezę wychowania fizycznego, a także nastęrczyć bardzo dużo sposobności do zabiegów wychowawczych.

Wycieczki w oddziałach wyższych mogą być prowadzone na odległość do 10 km marszu dziennego, z obciążeniem do 4 kg.

10 minutowe codzienne ćwiczenia gimnastyczne mogą być prowadzone osobno lub też łącznie z oddziałami VI i VII, w szkołach koedukacyjnych także osobno dla chłopców z oddziałów V, VI i VII, osobno dla dziewcząt z tych oddziałów; w pierwszym przypadku przez wychowawcę oddziału V, w dwu innych naprzemian przez wychowawców oddziałów V, VI i VII.

B. ODDZIAŁ V SZKÓŁ 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, podane na str. 136—138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

Obowiązuje program dotychczasowy.

JĘZYK POLSKI.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

HISTORJA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

GEOGRAFJA.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

NAUKA O PRZYRODZIE.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

ARYTMETYKA Z GEOMETRJĄ.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

RYSUNEK.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

ZAJĘCIA PRAKTYCZNE.

Obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A, ale *bez zajęć ogrodniczych*. Tam, gdzie jest ogród, należy korzystać z niego przy prowadzeniu nauki o przyrodzie oraz zachęcać dzieci do pracy w nim indywidualnej i zespołowej poza godzinami lekcji. Na uprawy roślin ozdobnych w skrzynkach i doniczkach przy braku ogrodu należy również zużytkować czas poza lekcjami, a niektórych wyjaśnień udzielać na lekcjach nauki o przyrodzie. Liczba robót, w szczególności wykonywanych z różnych materiałów przez dziewczęta, musi ulec, ze względu na niewielką liczbę godzin, zmniejszeniu w porównaniu z pracą w szkołach 7 i 6 klasowych.

SPIEW.

Przy nauce wspólnej oddziałów V, VI i VII obowiązuje nowy program dla oddziału V, podany w dziale IV A, z tą różnicą, że oprócz pieśni dwugłosowych i jednogłosowych należy uwzględniać *pieśni trzygłosowe*, o ile na to pozwalają warunki.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy nauce wspólnej oddziałów V, VI i VII obowiązuje program nowy, podany powyżej w dziale IV A.

C. ODDZIAŁ V SZKOŁY DWUKLASOWEJ.

Plan godzin normalny, podany na str. 139 wydania *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych* z r. 1931, pozostaje bez zmiany.

Program dotychczasowy, ustalony w tem wydaniu, *pozostaje również bez zmiany*, z wyjątkiem następującym:

ĆWICZENIA CIELESNE.

Przy łącznej nauce oddziałów IV i V obowiązuje ze względu na wiek młodzieży materiał ćwiczebny dla oddziałów V, VI i VII, podany powyżej w dziale IV A.

V. A. ODDZIAŁ VI SZKÓŁ 7 I 6 KLASOWYCH.

Oddziały VI i VII szkoły sześcioklasowej mają się uczyć, jak dotychczas, równocześnie w jednej izbie, przytem *rozkład czasu* pomiędzy poszczególne przedmioty ulega w porównaniu z r. 1932/33 pewnym zmianom, widocznym z poniższego tekstu i wskazanym już w okólniku Nr. 39 z dnia 30 marca 1930 r.

Programy dotychczasowe dla oddziału VI szkół siedmioklasowych i sześcioklasowych, ustalone w wydaniu *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych* z r. 1931, *nie ulegają zmianom*, z wyjątkiem usunięcia języka obcego i wprowadzenia nowego programu ćwiczeń cielesnych; dodatkowe uwagi podkreślają pewne zasadnicze wymagania.

RELIGJA.

2 godziny tygodniowo (w szkołach 7 klasowych — nauki głośnej, w szkołach 6 klasowych — głośnej i cichej).

JĘZYK POLSKI.

5 godzin tygodniowo (w szkołach siedmioklasowych — nauki głośnej, w szkołach sześcioklasowych — głośnej i cichej).

Powiększenie liczby godzin, w porównaniu z dawniejszą, należy zużytkować na gruntowniejsze opracowanie kursu gramatyki, przewidzianego dla oddziału VI, i utrwalenie wiadomości gramatycznych z lat poprzednich, rozszerzenie ćwiczeń słownikowych i ćwiczeń w mówieniu, wzmocnienie ćwiczeń ortograficznych.

W 6 oddziałach szkoły powszechnej młodzież winna osiąść rzetelną znajomość i zrozumienie podstaw gramatyki języka polskiego, osiągnąć opanowanie praktyczne ortografji, zdobyć umiejętność poprawnego i jasnego, oraz możliwie swobodnego i biegłego wypowiedania się. Przy przyjmowaniu do gimnazjum będą stawiane w tym zakresie ścisłe wymagania.

JĘZYK NOWOŻYTNY OBCY.

przestaje być przedmiotem nauczania.

HISTORJA.

W szkołach siedmioklasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach sześcioklasowych — 2 godziny tygodniowo (nauki głośnej i cichej).

GEOGRAFJA.

3 godziny tygodniowo (w szkołach siedmioklasowych nauki głośnej, w szkołach sześcioklasowych — głośnej i cichej).

NAUKA O PRZYRODZIE.

W szkołach siedmioklasowych 3 godziny tygodniowo, w szkołach sześcioklasowych — 4 godziny tygodniowo (nauki głośnej i cichej).

RACHUNKI Z GEOMETRJĄ.

4 godziny tygodniowo (w szkołach siedmioklasowych nauki głośnej, w szkołach sześcioklasowych — głośnej i cichej).

Należy położyć nacisk na szybkość i sprawność w wykonywaniu obliczeń na liczbach całkowitych i ułamkowych, jako na jeden z najistotniejszych wyników nauki w sześciu oddziałach szkoły powszechnej.

RYСУNEK.

2 godziny tygodniowo.

ROBOTY RĘCZNE.

4 godziny tygodniowo.

ŚPIEW.

W szkołach siedmioklasowych 2 godziny tygodniowo, w szkołach sześcioklasowych — 1 godzina tygodniowo.

ĆWICZENIA CIELESNE.

2 godziny tygodniowo — ponadto 10 minut ćwiczeń codziennych.

Obowiązuje nowy materiał ćwiczebny dla oddziałów V, VI i VII, podany powyżej w dziale IV A.

B. ODDZIAŁ VI SZKÓŁ 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, zamieszczone na str. 136 — 138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany.

Programy, ustalone w tem samym wydaniu pozostają również bez zmiany, z wyjątkiem programu ćwiczeń cielesnych — należy mianowicie przy łącznej nauce oddziałów V, VI i VII stosować nowy materiał ćwiczebny, podany powyżej w dziale IV A.

VI. ODDZIAŁ VII SZKÓŁ 7, 6, 5, 4 i 3 KLASOWYCH.

Plany godzin normalne, zamieszczone na str. 134 — 138 wydania Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych z r. 1931, pozostają bez zmiany, z jednym wyjątkiem, polegającym na zmniejszeniu do

2 liczby godzin nauki języka obcego nowożytnego w oddziale VII szkół sześcioklasowych.

Programy, ustalone w tem samym wydaniu, *pozostają również bez zmiany*, z wyjątkiem programu *ćwiczeń cielesnych* — należy mianowicie stosować bądź przy osobnej nauce oddziału VII, bądź przy łącznej nauce oddziałów VI i VII albo V, VI i VII, nowy materiał ćwiczebny, podany powyżej w dziale IV A.

UWAGI OGÓLNE.

Zgodnie z p. 5 okólnika Nr. 39 z dnia 30 marca 1933 r. należy *wprowadzać zmiany programowe, wskazane powyżej, także i we właściwych oddziałach szkół z niepolskim językiem nauczania i szkół dwujęzycznych* — w granicach możliwości i po odpowiednim przystosowaniu.

Programy religii innych wyznań, ustalone dotychczas, pozostają bez zmiany.

W szkołach 7, 6, 5 i 4 klasowych, jak zaznaczono w odpowiednich miejscach powyżej, wprowadza się codzienne 10 minutowe ćwiczenia gimnastyczne. Ćwiczenia te winny być organizowane osobno dla każdego oddziału lub też dla grup oddziałów: I z II, III z IV, V z VI i VII, przytem w pierwszym przypadku ma je prowadzić wychowawca danego oddziału, w drugim — naprzemian wychowawcy oddziałów, należących do danej grupy. Młodzież z oddziałów V, VI i VII można także łączyć do tych ćwiczeń w zespoły według płci, jak na lekcjach ćwiczeń cielesnych — obowiązek prowadzenia ćwiczeń należy jednak i wówczas do wychowawców danych oddziałów, którzy winni odpowiednio podzielić między sobą tę pracę.

Tam, gdzie jest nauczyciel ćwiczeń cielesnych, posiadający kwalifikacje specjalne, nauczyciel ten winien projektować organizację i tok codziennych ćwiczeń gimnastycznych oraz pomagać w miarę potrzeby w ich prowadzeniu.

Szkoła nie jest obowiązana do organizowania ćwiczeń 10-minutowych w tych przypadkach, gdy na ćwiczenia cielesne przeznaczają się faktycznie 3 godziny tygodniowo (np. w oddziałach III i IV szkół siedmioklasowych jeżeli właśnie tych godzin nie dotknęły redukcje oszczędnościowe).

W celu należytego zrozumienia ducha nowych programów pp. inspektorzy szkolni, kierownicy i nauczyciele powinni się zapoznać gruntownie z „Uwagami do całości“ programów wszystkich przedmiotów, zamieszczonymi w projektach programów, drukowanych jako rękopis, ale dostępnych dla zainteresowanych¹⁾.

¹⁾ Do nabycia w Państwowem Wydawnictwie Książek Szkolnych we Lwowie, ul. Kurkowa 21 — po cenie 1 zł. za komplet projektów.

MINISTERSTWO

Wyznań Religijnych i Oświecenia
Publicznego

Warszawa.

127.

O K Ó L N I K Nr. 126.

z dnia 9 września 1933 r. (II S-8071/33)

**w sprawie stosowania przepisów o jednolitym ubiorze
młodzieży szkolnej.**

Doszło do wiadomości Ministerstwa, że niektóre szkoły niedość skrupulatnie stosują przepisy rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 27 marca 1933 r. (Nr. I Pr.-341/33) w sprawie jednolitego ubioru młodzieży szkolnej (Dz.Urz.Min.W.R. i O.P. Nr. 3 poz. 50 i 51), lub też przeciwnie, stosują nazbyt ostro i rygorystycznie. W szczególności: niektóre szkoły zarządziły wprowadzenie już obecnie pełnego ubioru, inne zaś zlekceważyły wogóle przepisy przytoczonego rozporządzenia.

Wobec tego Ministerstwo zarządza, co następuje:

a) szkoły państwowe:

winny w ciągu miesiąca września b. r. wprowadzić przepisane odznaki na czapkach lub beretach oraz tarcze barwy szkoły z numerem na rękawach marynarek, bluzek i płaszczów. W wyjątkowych wypadkach można zezwalać uboższym uczniom na używanie posiadanych jeszcze przez nich dotychczasowych nakryć głowy do końca I-go półrocza roku szkolnego 1933/34, o ile będą na nich umieszczone właściwe danemu rodzajowi szkoły odznaki. Żądanie wprowadzenia już w roku szkolnym 1933/34 pełnego, przepisanego ubioru jest niewłaściwe i sprzeciwia się postanowieniom § 11 przytoczonego rozporządzenia, które zarządza wprowadzenie jednolitego ubioru etapami w ciągu trzech lat szkolnych.

b) szkoły prywatne, posiadające prawa szkół państwowych:

winny w ciągu miesiąca września b. r. wprowadzić tarcze szkoły wraz z numerem. Szkoły prywatne, nie posiadające obecnie uprawnień szkół państwowych, będą do tego zobowiązane dopiero po uzyskaniu uprawnień.

Doszło również do wiadomości Ministerstwa, że niektóre przedsiębiorstwa, zajmujące się wytwarzaniem mundurów, czapek i tarcz z wy-

haftowanemi numerami, oraz odznak na czapki, żądają zbyt wysokich cen za te wyroby. Zdaniem Ministerstwa szkoły powinny starać się wpłynąć na wytwórców w kierunku obniżenia cen, a o ile te ostatnie nie odniosą skutku, należy pomyśleć o zorganizowaniu zbiorowego zakupu tych wyrobów, przez co cena musiałaby być obniżona, względnie mogą zwrócić się o dostarczenie odpowiednich wyrobów do szkół zawodowych.

Podsekretarz Stanu

(—) *Kazimierz Pieracki.*

128.

OKÓLNİK

Kuratora Okręgu Szkolnego Wileńskiego

z dnia 13 września 1933 Nr. O-28755/33.

**do P. P. Dyrektorów (Przełożonych), Inspektorów Szkolnych
oraz Kierowników wszystkich szkół w Okręgu**

w sprawie obchodu rocznic historycznych w szkołach.

W związku z tem, że w bieżącym roku szkolnym zbiega się szereg rocznic historycznych, które będą uroczyście obchodzone przez szerokie koła społeczeństwa, zwracam uwagę pp. Dyrektorów (Przełożonych) Inspektorów Szkolnych i Kierowników Szkół, że obchody te nie powinny zakłócać normalnego toku pracy szkolnej. Rocznic te należy zatem czcić bądź w formie pogadańek na lekcjach historii, lub języka polskiego, bądź też przenieść uroczysty obchód na czas pozalekcyjny lub na dzień wolny skądinąd od normalnych zajęć szkolnych (święto lub niedziela).

Powyższe ograniczenie nie dotyczy tych szkół, w których dany obchód łączy się z głębiej pojętym programem wychowawczym szkoły

(np. obchody ku czci Batorego lub Sobieskiego w szkołach Ich imienia).

Zarządzenie niniejsze należy stosować do wszystkich obchodów, nie objętych specjalnymi zarządzeniami władz szkolnych.

Kurator Okręgu Szkolnego

(—) *K. Szelański*.

129.

ZARZĄDZENIE

Kuratora Okręgu Szkolnego Wileńskiego

z dnia 13 września 1933 r. Nr. O-28831/33

**w sprawie podziału Okręgu Szkolnego Wileńskiego
na działy i rejony wizytacyjne.**

Na podstawie rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 kwietnia 1927 r. Nr. II-P. 3001/27 (Dz. Urz. Ministerstwa W. R. i O. P. Nr. 8 (186) z 1927 r. poz. 108) i okólnika Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 27 maja 1930 r. Nr. II-114313/30 (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr. 7 (227) z 1930 r. poz. 122) ustanawiam następujące działy i rejony wizytacyjne.

Kurator Okręgu Szkolnego

(—) *K. Szelański*.

W zakresie szkolnictwa powszechnego.

P. Czystowski Jan, p. o. naczelnika wydziału, wizytuje obwody szkolne: wileński miejski i wileński wiejski.

P. Gryglewski Wiktor, okręgowy wizytator szkół, wizytuje obwody szkolne: głębocki, postawski, wilejski, wołożyński i nieświeski.

P. Młodkowski Tadeusz, okręgowy wizytator szkół, wizytuje obwody szkolne: brasławski, święciański, oszmiański, lidzki, grodzieński i suwalski.

Obwód szkolny baranowicki wchodzi narazie do rejonu wizytacyjnego p. naczelnika Czystowskiego, obwody: nowogródzki, słonimski i wołkowyski — do rejonu p. wizytatora Gryglewskiego i obwód szkolny: szczuczyński — do rejonu p. wizytatora Młodkowskiego.

**W zakresie szkolnictwa średniego ogólnokształcącego
i zakładów kształcenia nauczycieli.**

P. Władysław Głuchowski, p. o. naczelnika wydziału, wizytuje:

A. Państwowe:

1. Gimnazjum im. J. Słowackiego w Wilnie.
2. Filja Białoruska gimnazjum im. J. Słowackiego w Wilnie.
3. Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Nowogródku.
4. Filja Białoruska gimnazjum A. Mickiewicza w Nowogródku.
5. Gimnazjum im. T. Rejtana w Baranowiczach.

B. Prywatne:

1. Gimnazjum im. kr. Barbary Radziwiłłówny w Baranowiczach.
2. Gimnazjum Ch. Epsztejna w Baranowiczach.

P. Stanisław Izdebski, p. o. okręgowego wizytatora szkół, wizytuje:

A. Państwowe:

1. Gimnazjum im. ks. J. A. Czartoryskiego w Wilnie.
2. „ „ E. Orzeszkowej w Wilnie.
3. „ „ kr. St. Batorego w Wołkowysku.
4. „ „ Wł. Syrokomli w Nieświeżu.
5. „ „ T. Hołówki w Stołpcach.
6. „ „ ks. G. Piramowicza w Dziśnie.
7. „ „ T. Zana w Mołodecznie.
8. „ „ św. Kazimierza w Nowej-Wilejce.
9. „ „ H. Sienkiewicza w Wilejce.
10. Prawosławne Seminarjum Duchowne w Wilnie.

B. Prywatne:

1. Gimnazjum OO. Jezuitów w Wilnie.
2. „ SS. Nazaretanek w Wilnie.
3. „ Towarzystwa Pedagogów w Wilnie.
4. „ ks. ks. Misjonarzy w Wilnie.
5. „ P. P. Benedyktynek w Wilnie.
6. Liceum im. Filomatów w Wilnie.
7. Gimnazjum Żyd. Towarzystwa „Herclia” w Wołkowysku.
8. „ C. Kluczowej w Wilnie.
9. „ Stowarzyszenia „Tuszyja” w Wilnie.

10. Gimnazjum dla dorosłych im. ks. P. Skargi w Wilnie.
11. „ im. Witolda Wielkiego w Wilnie.
12. „ „ A. Puszkina w Wilnie.
13. „ „ Unji Lubelskiej w Głębokiem.

P. Edward Rzeszowski, p. o. okręgowego wizytatora szkół, wizytuje:

A. Państwowe:

1. Gimnazjum im. kr. Z. Augusta w Wilnie.
2. „ „ A. Mickiewicza w Wilnie.
3. „ „ A. Mickiewicza w Grodnie.
4. „ „ E. Plater w Grodnie.
5. „ „ K. Brzostowskiego w Suwałkach.
6. „ „ M. Konopnickiej w Suwałkach.
7. „ „ K. Chodkiewicza w Lidzie.
8. „ „ J. Śniadeckiego w Oszmianie.

B. Prywatne:

1. Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Grodnie.
2. I Społeczne Gimnazjum T-wa dla utrzymywania gimn. w Grodnie.
3. Gimnazjum Stowarzyszenia „Tarbut” w Grodnie.
4. „ im. św. Kazimierza Kurji Biskupiej w Sejnach.
5. „ Żyd. Towarzystwa Szkół Średnich w Suwałkach.
6. „ im. kr. St. Batorego w Drui.
7. „ Ch. Epsztejna i I. Szpajzera w Wilnie.
8. „ im. T. Czackiego w Wilnie.
9. „ Żydowskiego Centralnego Komitetu Oświaty w Wilnie.
10. „ Stowarzyszenia „Tarbut” w Wilnie.
11. „ F. Welera w Wilnie.

P. Antonina Zubelewiczówna, okręgowy wizytator szkół, wizytuje:

A. Państwowe:

1. Gimnazjum im. T. Kościuszki w Słonimie.
2. „ „ J. Piłsudskiego w Świącianach.

B. Prywatne.

1. Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Średniej w Słonimie.
2. „ z litewskim jęz. nauczania w Świącianach.

C. Państwowe:

1. Seminarjum nauczycielskie im. ks. G. Piramowicza w Augustowie.
2. „ „ „ męskie w Grodnie.
3. „ „ „ żeńskie im. E. Orzeszkowej w Grodnie.
4. „ „ „ w Nieświeżu.
5. „ „ „ w Słonimie.
6. „ „ „ w Szczuczynie koło Lidy.
7. „ „ „ im. St. Konarskiego w Święcianach.
8. „ „ „ im. Romualda Traugutta w Świsłoczy.
9. „ „ „ w Trokach.
10. „ „ „ żeńskie im. E. Platerówny w Wołkowysku.
11. Seminarjum nauczycielskie męskie im. T. Zana w Wilnie.
12. „ „ „ żeńskie im. kr. Jadwigi w Wilnie.
13. „ „ Ochroniarskie im. M. Konopnickiej w Wilnie.

D. Prywatne:

1. Seminarjum nauczycielskie Stowarzyszenia „Tarbut” w Grodnie.
2. „ „ nauczycielskie S.S. Niepokalanek w Słonimie.
3. „ „ „ Dr. J. Czarno w Wilnie.
4. „ „ „ Stowarzyszenia „Tarbut” w Wilnie.
5. „ „ ochroniarskie P.P. Benedyktynek w Nieświeżu.
6. „ „ Ochroniarskie Dr. Czarno w Wilnie.
7. Żydowskie seminarjum ochroniarskie przy Żyd. Stowarzyszeniu Oświaty (Wilbig) w Wilnie.
8. Kursy Ochroniarskie „Mizrachi” w Wilnie.

W zakresie szkolnictwa zawodowego.

P. Inż. Grzegorz Merson p.o. Naczelnika Wydziału wizytuje:

A. Państwowe.

1. Państwową Szkołę Techniczną im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, Wydz.: Mierniczy, Drogowy, Meljoracyjny, Budowlany, Kolejowy i Mechaniczny.
2. Państwową Szkołę Rzemioł Budowlanych w Wilnie.

B. P r y w a t n e.

1. Prywatną Męską Szkołę Drogową Polskiej Macierzy Szkolnej w Baranowiczach.
2. Szkołę Rzemiosł Artystycznych Towarzystwa Arystów Plastyków w Wilnie.
3. Czteroletnią Koedukacyjną Szkołę Handlową Polskiej Macierzy Szkolnej w Baranowiczach.
4. Instytut Nauk Handlowo-Gospodarczych Polskiego Towarzystwa Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej w Wilnie.

P. *Inż. Eugenjusz Nieciejowski* p.o. okręgowego wizytatora szkół wizytuje:

A. P a ń s t w o w e.

1. Państwową Szkołę Techniczną im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie, Wydział Elektryczny.
2. Państwową Szkołę Rzemieśniczo-Przemysłową w Wilnie.
3. Państwową Szkołę Rzemieśniczo-Przemysłową w Lidzie.
4. Państwową Szkołę Rzemieśniczo-Przemysłową w Suwałkach.

B. P r y w a t n e.

1. Prywatną Męską Techniczną Szkołę Żydowską T-wa Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów w Wilnie.
2. Prywatną Męską 3-klasową Szkołę Handlową z 4-tą klasą specjalną o kierunku spółdzielczym Kolegium Ks. Ks. Pijarów w Lidzie.
3. Prywatną Koedukacyjną 3-klasową Szkołę z 4-tą klasą specjalną o kierunku samorządowym Stowarzyszenia Przyjaciół Oświaty w Smorgoniach.
4. 3-klasową Koedukacyjną Szkołę Handlową Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Suwałkach.
5. Konserwatorium Muzyczne T-wa Lutnia w Wilnie.
6. Zawodową Szkołę Organistów im. J. Montwiłła w Wilnie.
7. Żydowski Instytut Muzyczny Żydowskiego Stowarzyszenia Popierania Sztuki w Wilnie.
8. Kursy Zawodowe Towarzystwa Kursów Technicznych w Wilnie.
9. Sześciomiesięczne uzupełniające Kursy Elektrotechniczne Towarzystwa Kursów Technicznych w Wilnie.
10. Kursy Radjotelegraficzne Stowarzyszenia Techników Polskich w Wilnie (nieczynne)
11. Jednomiesięczne Kursy sprawdzania i reparacji liczników Towarzystwa Kursów Technicznych w Wilnie (nieczynne).

12. Shelley's Institute w Wilnie.
13. Roczne Koedukacyjne Kursy Języków Obcych Racheli Krasnej w Wilnie.
14. Prywatne Roczne Koedukacyjne Kursy Języków Obcych Polskiego T-wa Krzewienia Wiedzy Handlowej i Ekonomicznej w Wilnie.
15. Prywatne Roczne Koedukacyjne Kursy języka Hebrajskiego i Palestynografii Zrzeszenia Kobiet Żydowskich dla popierania pracy kobiet w Palestynie w Wilnie.
16. Szkołę Zawodową Doksztalającą im. Marji Konopnickiej Polskiego Towarzystwa Pracy Oświatowej „Światło” w Wilnie.
17. Szkołę Zawodową Doksztalającą im. „Promienistych” w Wilnie.
18. Szkołę Handlową Doksztalającą Stowarzyszenia Kupców i Przemysłowców Chrześcijan w Wilnie.
19. Doksztalającą Szkołę Zawodową Stowarzyszenia Techników Polskich w Wilnie.
20. Szkołę Zawodową Doksztalającą Żeńską robót ręcznych im. św. Teresy w Wilnie.
21. Szkołę Zawodową Doksztalającą T-wa „Pomoc Pracy” w Wilnie.
22. Publiczną Szkołę Doksztalającą Zawodową Nr. 1 w Wilnie.
23. „ „ „ „ w Baranowiczach.
24. „ „ „ „ w Święcianach
25. „ „ „ „ w Lidzie.
26. „ „ „ „ w Nowogródku.
27. „ „ „ „ w Postawach.
28. „ „ „ „ w Rakowie.
29. „ „ „ „ w Oszmianie.
30. „ „ „ „ w Słonimie.
31. „ „ „ „ w Wilejce pow.
32. „ „ „ „ w Augustowie.
33. „ „ „ „ w Grodnie
34. „ „ „ „ w Suwałkach
35. „ „ „ „ w Głębokiem (nieczyn.)
36. „ „ „ „ w Brasławiu „
37. „ „ „ „ w Wołożynie „
38. Doksztalającą Szkołę Zawodową Cechu Mieszanego Rzemieślników Chrześcijan w Mołodecznie (nieczynna).
39. Szkołę Rzemieślniczą Zakładu Wychowawczego św. Józefa w Dworcu.
40. Salezjańską Szkołę Rzemiosł w Wilnie.
41. Szkołę Odzieżową im. „Promienistych” Polskiego Towarzystwa Pracy Oświatowej „Światło” w Wilnie.

42. Szkołę Rzemiosł Polskiej Macierzy Szkolnej w Grodnie.
43. Trzyletnią Szkołę Zawodową Męską T-wa „Pomoc Pracy“ w Wilnie.
44. Szkołę Rzemieśniczą przy Gminie Żydowskiej m. Grodna im. Eliezara Bregmana w Grodnie.
45. Szkołę Muzyczną Janiny Wojewódzkiej w Wilnie.
46. Wieczorne Kursy elektromonterskie Stowarzyszenia Techników Polskich w Wilnie.
47. Politechnikę Robotniczą Robotniczego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego „Praca“ w Wilnie.
48. Prywatne Męskie Kursy Mechaników Lotniczych T-wa Przyjaciół Szkół Zawodowych w Lidzie (nieczynna).
49. Prywatne Koedukacyjne Kursy Kierowców Samochodowych T-wa Kursów Technicznych w Wilnie.
50. Prywatne Kursy Kierowców Samochodowych inż. Walerjana Łatkowskiego w Wilnie.
51. Wieczorne Kursy Zawodowe dla ociemniałych rzemieślników T-wa Kuratorjum nad Ociemniałymi w Wilnie.
52. Wieczorne Kursy Zawodowe T-wa „Pomoc Pracy“ w Wilnie.
53. Wieczorne Kursy Zawodowe dla rzemieślników Ogniska Związku Nauczycielstwa Polskiego w Nieświeżu.
54. Wieczorne Kursy dla eksternów szkół dokształcających Związku Rzemieślników Żydów w Mirze.
55. Prywatne Koedukacyjne Kursy dla Eksternów Szkół Dokształcających Zawodowych przy Izbie Rzemieśniczej w Wilnie.
56. Czteromiesięczne Kursy zawodowe mistrzowskie Stowarzyszenia Techników Polskich w Wilnie (nieczynne).
57. Prywatne Męskie Kursy Futrzarsko - Garbarskie Mieczysława Janczewskiego w Lidzie (nieczynne).
58. Wieczorne Kursy Zawodowe dla rzemieślników cechu Mieszanego Rzemieślników Chrześcijan w Nowych Świącianach (nieczynne).
59. Wieczorne Kursy Zawodowe dla rzemieślników Oddziału Powiatowego Związku Nauczycielstwa Polskiego w Stołpcach (nieczynne).
60. Wieczorne Kursy Zawodowe dla rzemieślników Zarządu Wojewódzkiego Polskiej Macierzy Szkolnej w Zdzięciole (nieczynne).
61. Wieczorne Kursy Zawodowe dla rzemieślników Zarządu Wojewódzkiego Polskiej Macierzy Szkolnej w Lubczy (nieczynne).
62. Wieczorne Kursy Zawodowe dla rzemieślników Zarządu Wojewódzkiego Polskiej Macierzy Szkolnej w Koreliczach (nieczynne).
63. Prywatne Koedukacyjne Kursy Fryzjerskie T-wa „Pomoc Pracy“ w Wilnie.

P. Ewa Gulbinowa, p. o. okręgowego wizytatora szkół wizytuje:

A. Państwowe:

1. Państwową Szkołę Przemysłowo-Handlową Żeńską im. Emmy Dmochowskiej w Wilnie.
2. Państwową Szkołę Przemysłowo-Handlową Żeńską w Grodnie.

B. Prywatne:

1. Prywatną Żeńską Szkołę Przemysłową PP. Benedyktynek w Nieświeżu.
2. Liceum Handlowe Żeńskie Stanisławy Pietraszkiewiczówny w Wilnie.
3. Czteroletnią Szkołę Handlową Męską Stowarzyszenia Kupców i Przemysłowców Chrześcijan w Wilnie.
4. 3-klasową Męską Szkołę Handlową z 4-tą klasą specjalną o kierunku spółdzielczym im. Stanisława Staszycy Marji Landsbergowej w Wilnie.
5. 3-klasową Koedukacyjną Szkołę Handlową P. M. S. w Grodnie.
6. 3-klasową Koedukacyjną Szkołę Handlową Sassa w Grodnie.
7. Prywatną Koedukacyjną 4-letnią Szkołę Handlową Wileńskiego Tow. Rosyjskiego i p. L. Pośpielowej w Wilnie (nieczynna).
8. Prywatną Koedukacyjną Szkołę Administracyjną Handlową A. Bildziukiewiczza w Wilnie.
9. Prywatną Koedukacyjną Szkołę Handlową im. St. Staszycy w Wołożynie.
10. Prywatne Roczne Kursy Handlowe M. Przewłockiej w Wilnie.
11. Kursy Handlowe Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Suwałkach.
12. Kursy Handlowe Szaji Gesundheita w Wilnie.
13. Kursy Handlowe Łazarza Ceśli w Wilnie.
14. Roczne Koedukacyjne Kursy Handlowe Juliana Sternberga w Wilnie.
15. Prywatne Koedukacyjne Kursy Wyższej Rachunkowości Stowarzyszenia Buchalterów w Wilnie.
16. Jednoroczne Kursy Handlowe Polskiej Macierzy Szkolnej w Słoniemiu (nieczynne).
17. Prywatne Koedukac. Kursy Handlowe Pinkusa Schapiro w Suwałkach (nieczynne).
18. Koedukacyjne Kursy Stenografji Szaji Gesundheita w Wilnie.
19. Poradnię Zawodową Wil. Koła „Służba Obywatelska“ w Wilnie.
20. Kursy trykotarstwa T-wa „Pomoc Pracy“ w Wilnie.
21. Prywatne Żeńskie Kursy Tkackie Wileńskiej Spółdzielni Tkackiej w Wilnie.

22. Prywatne Żydowskie Żeńskie Kursy Zawodowe Towarzystwa Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów w Grodnie.
23. Kursy Gospodarstwa Domowego Związku Kobiet Żydowskich w Wilnie.
24. Kursy pisania na maszynach Szaji Gesundheit w Wilnie.
25. Szkołę Zawodową Żeńską Kresowego Związku Ziemiaków pow. lidzkiego w iszczołnie.
26. Szkołę Zawodową Żeńską Sejmiku Świąciańskiego w Świącianach.
27. Żeńską Szkołę Zawodową Polskiej Macierzy Szkolnej w Wilejce.
28. Szkołę Niższą Zawodową im. św. Józefa Towarzystwa Rozpowszechniania Kultury i Dobroczynności w Wilnie.
29. Szkołę Zawodową SS. Salezjanek w Wilnie.
30. Trzyletnią Szkołę Zawodową Żeńską T-wa „Pomoc Pracy” w Wilnie.
31. Szkołę Rzemieśniczą Żeńską Towarzystwa Szerzenia Pracy Zawodowej i Rolnej wśród Żydów w Grodnie.
32. Prywatną Żeńską Szkołę Zawodową Związku Kobiet Żydowskich w Wilnie.
33. Szkołę Pracy Domowej Polskiego Towarzystwa Pracy Oświatowej „Światło” w Wilnie.
34. Szkołę Pracownic Gospodarczych Zrzeszenia Wojewódzkiego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Wilnie.
35. Roczne Kursy Kroju i Szycia Czesławy Rudziejewskiej-Kołupajówny w Słonimie.
36. Kursy Kroju i Szycia Gabryeli Tomkiewiczówny w Wilnie.
37. „ „ „ Zofji z Godlewskich Jacewiczowej w Wilnie.
38. „ „ „ Stefanji Stefanowiczówny w Wilnie.
39. „ „ „ Wiktorji Juchniewiczówny w Wołkowysku.
40. „ „ „ M. Szczupaka w Wołkowysku.
41. „ „ „ Bronisławy Kieżun w Wilnie.
42. „ „ „ Ligi Katolickiej w Głębokiem.
43. „ „ „ Marji Raczkiewiczowej w Wilnie.
44. Trzyletnie Kursy Krawieckie i bieliźniarstwa T-wa św. Wincentego a Paulo w Wilnie.
45. Kursy Krawiectwa haftu i trykotarstwa Stowarzyszenia „Nauka i Praca” w Wilnie.
46. Kursy Lotne Trykotarstwa Stowarzyszenia „Służba Obywatelska” w Grodnie.
47. Kursy Zawodowe Związku Kobiet Żydowskich w Wilnie.
48. Prywatne Koedukacyjne Kursy Sprzedażoznastwa i Reklamy Czesława Białynickiego—Biruli w Wilnie.

49. Prywatne Koedukacyjne Kursy Księgowości Uproszczonej Janusza Urbana w Suwałkach (nieczynne).
50. Prywatne Koedukacyjne Kursy Kroju dla krawiectwa damskiego i męskiego Adama Duszy w Wilnie.
51. Trzymiesięczne Koedukacyjne Kursy pisania na maszynach Adama Bildziukiewicza w Wilnie.

P. S. Łukaszewicz, p. o. okręgowego wizytatora szkół wizytuje:

A. Państwowe.

1. Państwową Koedukacyjną Szkołę Ogrodniczą w Wilnie.
2. Państwową Średnią Szkołę Rolniczą w Żyrowicach.
3. Państwową Ludową Szkołę Rolniczą w Grzybowie, pow. słonimski.
4. Państwową Szkołę Rolniczą w Łuczaju.
5. Państwową Żeńską Szkołę Rolniczą w Bereźnie.
6. „ „ Rolniczą żeńską w Antowilu.
7. „ „ „ „ w Różance.

B. Prywatne.

1. Prywatne Koedukacyjne Kursy Ogrodnicze dla Żydów D-ra Salomona Dauermana i Oswalda Warhaftiga w Wilnie (nieczynne).
2. Ludową Szkołę Rolniczą w Antowilu, pow. oszmiański.
3. „ „ „ w Bukiszkach pow. wileńsko-trocki.
4. „ „ „ w Opsie pow. brasławski.
5. „ „ „ w Berdówce pow. lidzki.
6. „ „ „ w Łazdunach pow. wołyński.
7. „ „ „ w Kuszelewie pow. nowogródzki.
8. Żeńską Szkołę Rolniczą w Kukuwie pow. suwalski.
9. Publ. Ludową Szkołę Rolniczą w Święcianach.

130.

SPIS KSIĄŻEK SZKOLNYCH

**przystosowanych do nowych programów i dozwolonych do użytku
w I, II, V oddz. szkół powszechnych.**

Język polski.

Elementarze, czytanki i wypisy.

ODDZIAŁ I.

- Chodak Edm. Moja pierwsza książeczka. Na klasę pierwszą szkół powszechnych, (Metoda zdaniowa). Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie 1933. Cena Zł. 0,60.
- Chodak Edm. Moja pierwsza książeczka. Na klasę pierwszą szkół powszechnych. (Metoda wyrazowa). Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. Cena Zł. 0,60.
- Kubski B., Kotarbiński M., Zarebina E. Elementarz. (Metoda zdaniowa). Wydanie 2. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena Zł. 0,60.
- Dobraniecki St., Kubski B., Kotarbiński M., Zarembina E. Elementarz. (Metoda wyrazowa). Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów 1933. Cena Zł. 0,60.

ODDZIAŁ II.

dla szkół wiejskich.

- Chodak Edm. Moja druga książeczka. Na klasę II szkół powszechnych wiejskich. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 1933. Cena zł. 1,10.
- Mikulski A. i Saloni J. W Lipkach. Czytanki dla II klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów. 1933. Cena Zł. 1,10.

dla szkół miejskich.

- Kubski B., Kotarbiński M. i Zarembina E. Czytanka. Część I dla II klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena Zł. 1,10.
- Żłobicka J. Czytania. Część I dla II klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena Zł. 1,10.

ODDZIAŁ V.

- Balicki J. i Maykowski St. Pieśń o ziemi naszej. Podręcznik nauki języka polskiego na V klasę szkoły powszechnej. Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Lwów. 1933. Cena Zł. 1,90.
- Tync St. i Gołabek J. Piękna nasza polska cała. Czytanki polskie dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena Zł. 1,90.

LEKTURA UZUPEŁNIAJĄCA.

Amicis Edm.	Serce
Anczyc Wł. L.	Przypadki Robinzона Kruzoa.
Bobrowska Br.	Janek w legionach.
Buyno-Arctowa M.	Słoneczko.
Bukowiecka Z.	O Janku Górniku.
Dąbrowska M.	Przyjaźń.
Domańska M.	Historja żółtej cizemki.
Gould J.	Gwiazda przewodnia.
Korczak J.	Bankructwo małego Dżeka.
Kossak-Szczucka	Topsy i Lupus.
Potemkowska W.	Wielki spór w piątej klasie.
Przyborowski W.	Chrobry.
Rosinkiewicz K.	Hultaj.
Spyri J.	Heidi.
Thompson Ern.	Pies owczarski.
Zaleska M. J.	Mieszkaniec puszczy.
Żurakowska Z.	Pójdziemy w świat.

Gramatyka i ćwiczenia ortograficzne.

ODDZIAŁ V.

- Klemensiewicz Z. Język polski — pogadanki i ćwiczenia gramatyczne. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena Zł. 0,60.
- Szober St. Gramatyka polska w szkole powsz. (Zadania i ćwiczenia — wykład). Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa. 1933. Cena Zł. 0,60.
- Szober St. Niewiadomska C. i Bogucka C. Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach. Zeszyt IV. Wydanie 22. Wydawnictwo Gebethnera i Wolfa. Warszawa. 1933. Cena Zł. 0,60.

Geografja.

ODDZIAŁ V.

Bzowski K. Geografja dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 1933. Cena Zł. 1,60.

Radliński T. i Wuttke G. Geografja. Kurs klasy V. Warszawa. 1933. Cena Zł. 1,60.

Przyroda żywa.

ODDZIAŁ V.

Gayówna D. Nauka o przyrodzie dla klasy V szkoły powszechnej. Wydawnictwo „Naszej Księgarni”. Warszawa. 1933. Cena Zł. 1,20.

Przyroda martwa.

ODDZIAŁ V.

Dmochowski Al. i Ziemecki St. Nauka o przyrodzie martwej dla klasy V szkoły powszechnej. Wydawnictwo Księgarni K. Rutskiego w Wilnie. 1933. Cena Zł. 1.

Żłobicki Wł. i Adwentowski K. Wiadomości z fizyki i chemji dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena Zł. 1.

Arytmetyka z geometrją.

ODDZIAŁ I.

Rusiecki A. M. i Zarzecki Ad. Matematyka. Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej. Klasa I. Wydawnictwo Księgarni św. Wojciecha. Poznań. 1933. Cena Zł. 0,70.

Sierzputowski T. i Klebanowski S. Rachunki dla I klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena Zł. 0,70.

ODDZIAŁ II.

Durek St. i Lewicki W. Rachunki dla II klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo Państwowego Wydawnictwa Książek szkolnych. Lwów. 1933. Cena Zł. 1.

Rusiecki A. M. i Zarzecki Ad. Matematyka. Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej. Klasa II. Wydawnictwo Księgarni św. Wojciecha. Poznań. 1933. Cena Zł. 1.

Sierputowski T. i Klebanowski S. Rachunki dla II klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena Zł. 1.

ODDZIAŁ V.

Banach S., Sierpiński W. i Stożek W. Arytmetyka i geometria dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933. Cena Zł. 1,60.

Bielecki B. i Krasiński W. Arytmetyka i geometria. Tom I dla V klasy szkół powszechnych. Wydawnictwo K. S. Jakubowskiego. Lwów. 1933. Cena Zł. 1,60.

Rusiecki A. M. i Żarzecki Ad. Matematyka. Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej. Klasa V. Wydawnictwo Księgarni św. Wojciecha. Poznań. 1933. Cena 1,60.

Wojtowiczowa J. i Wojtowicz Wł. Arytmetyka i geometria dla V klasy szkoły powszechnej. Wydawnictwo Instytutu wydawniczego „Biblioteka Polska”. Warszawa. 1933. Cena Zł. 1,60.

Wydawnictwo pomocnicze.

Świat i Życie. Encyklopedia dla młodzieży. Pod redakcją prof. Z. Łempickiego. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa.

131.

KSIĄŻKI POMOCNICZE DLA NAUCZYCIELI.

Język polski.

Baczyńska St. i Oderfeldówna A. Patrzą i opisują. Część I. Książka do ćwiczeń ortograficznych i stylistycznych na klasę II szkół powszechnych. Wydawnictwo „Naszej Księgarni”. Warszawa. 1933.

Klemensiewicz Z. Pogadanki o języku polskim. Z obrazkami. Dla klasy I i II szkoły powszechnej. Wydawnictwo Książnicy-Atlasu. Lwów-Warszawa. 1933.

Szober St., Bogucka C. i Niewiadomska C. Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach. Zeszyt I. Podręcznik dla drugiej klasy szkół powszechnych. Wydanie 25. Wydawnictwo Gebethnera i Wolffa. Warszawa. 1933.

Śpiew i muzyka.

Mayzner T. „Mój śpiewnik”. 15 pieśni dla dzieci. Wydawnictwo Państwowego Wydawnictwa Książek szkolnych. Lwów. 1933.

132.

K O M U N I K A T Y.**Portrety ś. p. por. Żwirki i inż. St. Wigury.**

Komitet odbudowy wojskowego kościoła (po-Trzyniarskiego) przy Szpitalu Wojsk. O. W. Wilno wydał portret ś. p. Żwirki i inż. Wigury.

Rozmiar portretu 30×40 cm.

Cena 1 egz. zł. 3—na kartonie zł. 5.

Zamówienia należy kierować pod adresem Komitetu w Wilnie: przy ul. Antokolskiej Nr. 38—40.

Warunki umieszczenia ogłoszeń: $\frac{1}{1}$ strona zł. 80.— $\frac{1}{2}$ strony 45 zł.— $\frac{1}{4}$ strony zł. 25.— $\frac{1}{8}$ str. zł. 15.—. Ogłoszenia umieszcza się **tylko po zapłaceniu z góry** przypadającej należności (konto Nr. 30466) w P. K. O. Administracja pozostawia bez odpowiedzi nadesłane do druku ogłoszenia, o ile jednocześnie należność nie została wpłacona.
